

СТИЛИАНЪ

ЧИЛИНГИРОВЪ

КАКВО Е ДАЛЪ
БЪЛГАРИНЪТЪ
НА ДРУГИТЪ
НАРОДЪ

СТИЛИЯНЪ ЧИЛИНГИРОВЪ

**КАКВО Е ДАЛЪ БЪЛГАРИНЪТЪ
НА ДРУГИТЪ НАРОДИ**

ФОНДАЦИЯ „БЪЛГАРСКО ДЪЛО“

ПЕЧАТНИЦА ГРИГОРЪ ИВ. ГАВАЗОВЪ — СОФИЯ — 1941

ПРЕДГОВОРЪ

Предлаганата книга, написана съ строго научна добросъвестност, не представлява научно изследване. Авторът не си е поставил предварително задачата и съобразно нея да дири материалитъ, а материалитъ сж му наложили задачата. И то материали, които неволно сж се натрапвали на неговото внимание. Отъ тамъ и голъмата непълнота въ изложението. Не ще бжде неправо, ако се каже, че изложеното тука е, може би, само една стотна отъ онова, което би могло да се каже за българския народъ като създателъ на културни ценности отъ трайно всечовъшко значение. Да издирятъ всичко, което авторътъ не знае или не е съумълъ да го изложи, остава дългъ на младитъ наши учени.

Така погледнато, книгата „Какво е далъ българинътъ на другитъ народи“, е само единъ потикъ, една насока къмъ онова, което подлежи да се върши. Крайно време е да нарушимъ нашето мълчание за себе си, да кажемъ и ние на свѣта, какво сме били, какво сме и какво можемъ да бждемъ. И то не за да ни чуютъ другитъ, а за да повърваме сами въ себе си. Не бива да се забравя никога, че и народитъ като отдѣлнитъ личности иматъ такава цена, каквато ть сами и безъ превзетостъ си даватъ. А ние българитъ години подредъ сме се само подценявали и унижавали. Стояли сме предъ съкровищницата на човъшкия духъ като длъжници, а не като вносители, които иматъ да взематъ, а не да даватъ. Нека тя баберки — инакъ

не мога да нарека фактитъ въ тая книга — ни убедятъ, че не бива и за напредъ да се постъпва така.

Въ книгата преобладаватъ повече цитатитъ, едни взети направо, а други отъ втора и трета ржка. Явно е защо. Авторътъ, като всъки българинъ, се е боялъ да не бжде обвиненъ въ преувеличение. Затова е избъгвалъ и подчертаванията на очевидни истини, отъ които всъки другъ чужденецъ на негово мѣсто би изградилъ цѣли теории или пъкъ би изпълъ вдъхновени дитирамби за своя народъ. Пъкъ и по-добре е други да приказватъ за него. Чрезъ чужди внушения, може би, четецътъ по-лесно би повървалъ въ добритъ качества на българина. Времената сж такива, че всъки, който не върва въ народа си, готви гибелта на своитъ сънародници, а ведно съ тѣхната и своята собствена гибель.

Накрай, авторътъ моли да бжде извиненъ за тѣжнитъ факти, които изниса. Той ще бжде доволенъ, ако тѣ се взематъ като изразъ на неговата обективностъ. Сжщевременно иска, да внушатъ на мало и на голъмо, че гдето и да отиде, българинътъ трѣбва, българинътъ е длъженъ да работи само за величието на родината си. Най-добре служи на човѣчеството оня, който най-беззаветно е посвѣтилъ силитъ си за благо на своя народъ.

София, 16. I. 1938 г.

Стилиянъ Чилингировъ

КАКВО Е ДАЛЪ БЪЛГАРИНЪТЪ НА ДРУГИТЪ НАРОДИ

Ние сме народъ — казва единъ отъ нашитѣ стари общественици — който най-много се самоусмива и критикува и най-малко цени своето. Понѣкога дори се червимъ за нашитѣ най-добри и способни хора, за истинскитѣ наши добродетели, за най-свѣтлитѣ страници на нашата история. Българинътъ нѣма пиететъ, уважение и благоволение къмъ кумири и великани, особено къмъ своитѣ първи хора, къмъ своето минало и къмъ ценноститѣ, които вѣковетѣ сж ни завещали. Който нѣма вѣра и уважение къмъ себе си, той е склоненъ да сведе всичко наоколо си въ тинята на присмѣха, клеветата и обезценението, за да оправдае своето собствено безсилие и принижение“.*)

Затова и тази ми книга може да предизвика само трѣпки на неудобство у мнозина, най-малко, съжалителна усмивка къмъ оня, който се е заелъ да твърди, че и българскиятъ народъ е далъ нѣщо на другитѣ народи. Или, далъ е, но само лошотии, отъ които бива да се срамимъ, но не и да се гор-

*) Ст. Гидиковъ, Половата свитостъ на българинътъ като основа на неговия характеръ. Философски прегледъ кн. 2 отъ 1934 год., стр. 129.

дѣемъ. Та нали отъ всички народи въ свѣта единствено ние, българитѣ, окачествяваме всичко низко, всичко лошо, всичко нефелно съ своето народно име? Изразътъ „българска работа“, пълень съ презрение и съ укоръ, не слиза отъ устнитѣ на никого отъ насъ, щомъ трѣбва да се произнесемъ за наши постижения, въ която и да било област на живота. Нѣщо повече. Каквото и да се случи, гдето и да стане то по свѣта, лошо ли е, негодно ли е, непременно ще го наречемъ „българска работа“, непременно ще го опредѣлимъ като наше, свойствено само намъ. Съ тая отрицателна оценка къмъ всичко българско сме на пжть да отречемъ напълно и себе си като отдѣлни люде и като народъ. Че сме на пжть да сторимъ това, иде да ни покаже нашето отношение къмъ българското образование, което почнахме неотклонно да занемаряваме въ полза на чуждото. Нѣма да мине много време, и ще захванемъ да се сраимъ до единъ отъ своитѣ училища, ако и да сж плодъ на редъ борби въ миналото, ако и да дължимъ на тѣхъ нашето осъзнаване като народъ, ако, напokonъ, тѣ далечъ да превишаватъ и по устройство, и по уредба, и по методъ на преподаване училищата на много по-стари и по-напреднали отъ насъ народи. Следъ това какво ще последва, не зная, но все ще последва нѣщо. . . Отричане на правото ни да живѣемъ свободень, самостоенъ държавенъ животъ. А следъ туй — смъртъ и на българи, и на всичко българско.

Най-малко, „ласкателни“ оценки за насъ като тия:

„Въпрѣки здравето си селячество и неговото трудолюбие, българитѣ сж въ края на краищата единъ комитаджийски народъ; подобно на афридитѣ въ Авганистанъ, подобно на нѣкои варварски племена, тѣ прекарватъ времето си въ лична нена-

вистъ и въ наслада отъ кръвопролития. Въ България всѣки день адвокати и лѣкари ставатъ разбойници по кръстопжищата, сжщо тѣй, както възпитанитѣ въ Англия северо-индийски принцове, щомъ се завърнатъ въ отечеството си, ставатъ отново диваци. . . Погледнете само просташкитѣ лица и криви носове на българитѣ: всичко тамъ е само най-примитивенъ нагонъ. Тѣ сж наистина такива, каквито сж всички люде, споредъ последователитѣ на Фройда“.

Или пъкъ да ни наричатъ народъ съ дебелашко търпение, както ни нарича Carton Hayes въ книгата си „Национализмътъ“, излѣзла презъ 1928 година.

И това не е мнение на единъ, на двама. То почва да става общо убеждение на цѣлия свѣтъ, най-малко на цѣла Европа. Ето, напримѣръ, какво пише френецьтъ графъ Д'Адиксъ, посетилъ България презъ 1933 година, на нашия вестникъ „Зора“: „У насъ не познаватъ вашата страна. — Гледайте, да не ви убиятъ тамъ, — ми казваха на тръгване. Пазете се отъ холера! Вземете си всичко, каквото Ви трѣбва, защото нищо не ще намѣрите въ България! Ето що мислятъ за вашата страна въ Франция. . . Вашата страна е една страна съ голѣма духовна култура, високитѣ нравствени качества на вашия народъ му позволяватъ да се надява на едно по-добро бждеще“. . . Но. . . — заключава: „България трѣбва да направи пропаганда за себе си!“

Въ сжщностъ, българската работа не е толкова лоша, нито пъкъ българинътъ е толкова негоденъ, престжпенъ и грозенъ. Само че трѣбва да дойдатъ обективни, безпристрастни чужденци да ни видятъ и, като ни видятъ, да кажатъ, какви сме. Но и тѣхнитѣ похвали, колкото и въздържани и да сж, не ни прѣчатъ да не ги вѣрваме. „Мамятъ ни — ще

отсѣчемъ въ себе си — лъжатъ ни, иматъ нѣкакъвъ интересъ. Хичъ може ли за нищо и за никакво да ни изкарватъ такива, каквито не сме. Нали сами се знаемъ, колко пари чинимъ ?“ Въпрѣки това, нека да наведемъ мнения на чужденци, противни на мненията, наведени по-горе. Вземаме ги отъ статията на А. М. Симеоновъ, напечатана въ брой 34 на в. „Зорница“ отъ 18 септемврий 1935 година. По точно препечатваме почти цѣлата статия :

„Авторътъ на тия редове имà случай да се срѣщне съ единъ германски професоръ, който идваше отъ Мала-Азия презъ Цариградъ на пътъ за Германия.

„Съ преминаването на българската граница при Свиленградъ, като че ли навлѣзохме въ една приказна страна. Следъ запусѣлитѣ, буренясали и безлюдни полета на турска Тракия, намъ се стори, че влизаме въ единъ истински Ханаанъ. Догдето ни стигне око̀то и отъ дветѣ страни на желѣзопътната линия се виждаха отлично подредени нивя, китни градини, дървета, безбройни стада, спретнати и здрави селяни, които, разпрѣснати изъ полята, работѣха съ пѣсни. За мене, който идѣхъ отъ Азия, това бѣ първото ми най-хубаво впечатление отъ Европа. Вие сте чудесна страна и народъ съ блестяще бъдеще“. Това бѣха думитѣ на германския професоръ.

„Недавно имахъ нѣколкочасовъ разговоръ съ трима отъ групата английски професори, които бѣха посетили страната ни съ научна целъ. Срѣцнахме се въ едно родопско село.

„Англичанитѣ сж хора, които мъчно правятъ комплименти и сж познати съ своята дълбока резервираность.

„И тримата, обаче, непринудено изказаха възторга си отъ страната и народа ни.

„Очаквали да видятъ една почти дива страна съ полудиво население, а намѣрили култура, дивна природа и едно крайно добросърдечно и услужливо население. Всички били внимателни и любезни къмъ тѣхъ.

„Нѣма да забравя особено, каквото ми каза една професорка, англичанка: „Обиколила съмъ много страни, но никжде не съмъ видѣла такива прекрасни деца, съ такива хубави и изразителни очи. Вашитѣ български деца иматъ най-хубавитѣ очи, които съмъ видѣла“.

„Преди известно време превеждахъ предъ едно събрание речъта на единъ гръцки учителъ отъ Солунъ. Следъ това въ интименъ разговоръ на балкански теми, както той, така и съпругата му изказаха своето голѣмо удивление отъ постиженията на България. Тѣ бѣха обиколили съ автомобилъ по-голѣмата частъ отъ страната ни и не намираха достатъчно силни думи да опишатъ нейнитѣ прелести. „Страната ви е сѣщински земенъ рай. Вие имате чудно хубави гори, навсѣкжде блика вода. Кждето и да се обърне човѣкъ, вижда хубави нивя и градини. Особено впечатление ни прави трудолюбието на вашия народъ. Вие вече сте ни заминали въ лозарството. Лани ние сме изнесли 4 милиона килограма грозде, а вие надъ 20 милиона. Ние, гърцитѣ, имаме да научимъ много нѣщо отъ васъ“.

Презъ 1930 година проф. Йорга каза въ ромънския парламентъ следното: „Това, което този народъ, способенъ и енергиченъ, създаде въ областъта на науката, изкуството и народното стопанство, е удивително“. А бившиятъ германски министъръ Льобе бѣше намѣрилъ нашитѣ училища, отъ които ние толкова много се оплакваме, достойни и за родината му. Или, както се изразява той: „Съ тѣхъ би се гордѣла и една Германия“.

Подобни мнения на чужденци за насъ, по-малко или повече ласкателни, плодъ на основно проучване или на повърхностно наблюдение, можемъ да наведемъ съ хиляди. Но тѣ не ни убеждаватъ въ нищо; съ нищо не измѣнятъ и нашето отрицателно отношение къмъ себе си. Тръгнали еднѣжъ, и не отъ вчера, по фаталния пѣтъ на себеунищожението, ние ще следваме по него, догдето единъ день ужасени се спремъ въ страхотна безнадеждностъ и се запитаме: сега на кжде? Задъ насъ отрицание, край насъ безвѣрие въ собственитѣ сили, а предъ насъ отчаяние. Така ли ни е било писано или ние сами сме си приготвили тая нерадостна сждба?

Може би, това себеунижение, това себеотрицание, това незачитане на своето сж били и една отъ главнитѣ причини за нашето петвѣковно робство. Или, най-малко, за попадането ни подъ чужда власть. Умния за уменъ между насъ не признаваме, способния отричаме, моралния позоримъ, а чуждата негодностъ възвеличаваме, готови безпрѣкословно да ѝ се подчинимъ. Произхожда не отъ нашата народностна срѣда, а отъ друга, — значи, по е кадърень отъ насъ. Да му преклонимъ вратъ.

Не по-малка причина е и враждата на нашитѣ народни и държавни неприятели къмъ насъ. Тѣ добре сж знаели, че най-сигурно се затрива отъ лицето на земята единъ народъ, когато се заличи въ душата му спомена отъ миналото — отъ радостното, отъ гордото минало. Спустнете предъ очитѣ му завесата на мрака, закрийте предъ погледа му картинитѣ на неговото нѣкогашно величие, и той самъ ще се подчини на волята ви, защото вече е останалъ безъ воля. Отъ подбуди да се почувствува нѣкога това, което е билъ преди. Ето защо, първата задача на единъ завоевателъ, колкото некултурень и да е той, е да премахне всички

спомени за миналото на завоювания народъ, да убие вѣрата въ неговитѣ сили днесъ и да не позволи дори кълнъ за надежди утре. А на първо време най-сигурно става това, когато се премахнатъ тия, които могатъ да знаятъ и да помнятъ. Като се премахне народната интелигенция.

Разгърнемъ ли страницитѣ на които и да било нѣкога поробванъ народъ, ще видимъ, че е така. Така стана и съ насъ при нашето поробване. Народътъ ни, който и по-рано не се е ползувалъ кой знае съ какви права, бива оставенъ на сравнително спокойствие, като ударътъ бива насоченъ къмъ всичко по-предно, по-отбелязано, по-кадърно. Една частъ, по-слабохарактерна, бива потурчена, обрнатата въ органъ на завоевателната властъ, друга прокудена, а трета обезглавена. По-смѣлитѣ сж давали дълго време отпоръ по гори и по балкани, за да оставятъ кървава дия и свѣтла паметъ подире си: историята на нашето минало иде да ни докаже, че бунитѣ за самостоятелностъ не сж прекъсвали никога. Само че тѣхната трайностъ и тѣхниятъ размѣръ почватъ да ставатъ все по-малки и по-незначителни, докато презъ срѣдата на миналия вѣкъ се въземватъ наново, за да предизвикатъ нашето освобождение.

Минаватъ вѣкове, догдето се дойде и у насъ до съзнанието, че бждещето на единъ народъ е въ неговата интелигенция. И нашето възраждане не е нищо друго, освенъ усилие на народа ни да се сдобие съ своя собствена интелигенция. Щастие бѣше, че Турция не съумѣ да ни снабди съ интелигентни сили, извлѣчени изъ наша народна срѣда и впрегнати въ услуга на нейнитѣ държавни и национални идеали. Но това, което не направиха турцитѣ, опитаха се да го направятъ гърцитѣ. И, трѣбва да признаемъ, съ голѣмъ успѣхъ. Българскитѣ градове бѣха почти погърчени, грѣцки бѣха и училища-

та, преклонение предъ всичко гръцко бѣше при-
вито въ душитѣ на хиляди и на хиляди първи бъл-
гарски синове, замечтали да бждатъ първи и между
гърцитѣ. Достигва се до тамъ, че мнозина забра-
вятъ народността си. Примѣри много. Но ето
най-прѣсното свидетелство, което ни го дава Не-
гово Високопреосвещенство Варненския и Пре-
славския митрополитъ Симеонъ:

„Въ семинарията се преподаваха сериозни на-
уки (думата е за семинарията на о-въ Халки). За-
лѣгахъ много да уча класическата гръцка литера-
тура и поетитѣ и напреднахъ въ усвояване на ста-
рия гръцки езикъ. Учихме тукъ за пръвъ пжтъ и
славянски езикъ. Но този езикъ се учеше само
отъ желаещитѣ ученици — не бѣше задължителенъ.
Тия желаещи ученици бѣха малцина. Бившиятъ ру-
сенски митрополитъ Григори бѣше нашъ по-го-
лѣмъ другаръ. Той ни научи съ още нѣколцина,
че ние сме българчета“ („Миръ“, бр. 11, 138, 8 сеп-
темврий 1937 г.). До тогава, значи, тия млади мом-
чета сж се смѣтали за гърци и, то се знае, готвѣли
сж се да впрегнатъ своитѣ сили въ услуга на
гръцката народностъ по българскитѣ земи.

Заслуга въ това отношение има българското
еснафство, защото едничкото то презъ ония вре-
мена бѣше едничката организирана сила, благода-
рение на наложения отъ турската властъ законъ
за организиране на еснафитѣ. Разбрало добре зна-
чението на привилегията, която му се даваше по
силата на тоя законъ и която го правѣше една на-
пълно автономна организация, то замисля да я за-
пази завинаги, като задържи на прилично разстоя-
ние задъ себе си турцитѣ-занаятчий, които далечъ
не можеха да се мѣрятъ съ него по брой, по умѣ-
ние, па и по значение за стопанския животъ на
страната. А пжтътъ на това запазване минаваше
презъ училищата, но презъ чисто българскитѣ и

съ българска програма училища. И българският еснафъ не сбърка. Не се минаха много години, и отъ тия училища излѣзоха стотици млади българи, които бѣха въ състояние, както да разбератъ писанията на отца Паисия и на неговитѣ сподвижници отъ по-късно време, така и да развѣятъ знамето на българщината по българскитѣ земи. Миналото, блѣскаво възстановено предъ тѣхъ, ги вдъхнови, и тѣ замислиха да го обърнатъ въ настояще. Това, което е било нѣкога, трѣбва да бжде пакъ, не може да не бжде. Жертви ще се дадатъ, но предишната ни слава трѣбва наново да се въдвори срѣдъ насъ. Българинътъ отново трѣбва да заеме достойно мѣсто срѣдъ другитѣ народи, каквото е ималъ преди да попадне подъ турско робство и подъ гръцка духовна опека. Народъ, който се самоуважава, за нищо на свѣта не трѣбва да се самоунижава. Една поука отъ възраждането, която, за жалость, твърде скоро почна да се забравя. Една отъ причинитѣ е чуждото образование. Преди да затвърдимъ родно българското у себе си, ние зачерпихме съ две ръце отъ чуждото. И сравнението ни се наложи съ неотразима сила. Видѣхме, че ние сме нищо, а другитѣ, до чието образование посегнахме, сж нѣщо, каквото дълго време не можехме да бждемъ. Така се роди неудобрението на нашето и преклонението предъ иноподното. Едно убеждение, равно на напасть, отъ което още не можемъ да се отървемъ и надали ще се отървемъ скоро. Искатъ се героични усилия, докато се разбере отъ мало и голѣмо у насъ, отъ първо и последно, че личниятъ и народниятъ напредъкъ се покои не въ подражанието, а въ самостоятелното творчество. Повдига се не тоя, който копира, а оня който разработва и усъвършенствува особеното, оригиналното у себе си, взелъ само поука отъ опита на другитѣ, и нищо повече.

Така се роди у насъ тая страшно пакостна за нашето развитие и страшно убийствена за българския духъ поговорка, съ която започнахме настоящитѣ редове. Доколкото ми е известно, тя е създадена въ по-ново време, тя е наша връстница. До днесъ поне на мене не ми се е удало да я срѣщна въ писанията на наши писатели преди освобождението. А българинътъ отъ робскитѣ години не можелъ да я употребява, защото е нѣмалъ и живо съзнание за своята народностъ. Следователно, не е могълъ да прави сравнение между две величини, отъ които едната му е напълно неизвестна.

„Дотолкова ние, българитѣ, сме били ругани и презрени отъ всичкитѣ народности, щото време е вече да се опомнимъ. Като чете човѣкъ народнитѣ ни пѣсни, гдето всѣка хубавица се нарича „гъркиня“, неволно ще заключи, че клетото самопрезрение е знакъ на „българщината“. Време е да се покажемъ хора между хората. Българското трудолюбие рѣдко се намира въ другитѣ народи; то ни е облагородило, то е било и ще бжде нашъ спасителъ. Ако е истина, че бездѣлието е майка на вситѣ зла, то тъй сжщо истинно е, че трудътъ е баща на всички добрини. Какво преимущество могатъ да иматъ предъ насъ другитѣ народности? Като слушалъ съмъ всеобщитѣ надъ българщината ругания, цѣлия животъ съмъ прекаралъ съ мисълта, че не струвамъ нищо. Тази сжща мисълъ ме е отстранявала отъ най-високитѣ кржгове на обществото, безъ които никой не бива знаменитъ гражданинъ, нито писателъ. Вѣрно е, че горделивиятъ никога не прокопсва, но вѣрно е такожде, че и който презира себе си е самоубийца. Първиятъ грѣхъ, разбира се, е по-опасенъ, но ние, българитѣ, трѣбва повече да се пазимъ отъ втория: трѣбва да се уповаваме на силитѣ си, на трудоветѣ си“.

Така проплаква и така съветва Григоръ Пърличевъ (Автобиография, стѣкмилъ д-ръ Павелъ Орѣшковъ, 1929 год. стр. 70).

Но не само себе си отрекохме. Ние отрекохме и земята си. Девствена въ съпоставка съ земитѣ на другитѣ народи, ние почнахме да я считаме за дива. Богатствата на нейнитѣ недра не ни бѣха известни, плодоветѣ на нейната грѣдь не ни се нравѣха. Обвинихме нея, че не ражда въ такова изобилие, въ каквото раждатъ земитѣ на западна Европа, напримѣръ, че нейнитѣ произведения не сж толкова ценни, колкото сж ценни европейскитѣ. И започнахме да пренисаме чуждо жито, чужда рѣжъ, чужди кокошки, крави, коне и пр., и пр. Все съ цель да подобримъ нашето производство. Изнесохме милиарди грѣшни левове и най-после се убедихме, че не унгарскитѣ коне, а нашитѣ сж поиздържливи и по-пъргави, че нѣма на свѣта по-добра отъ черната шуменска кокошка, че нашата крава по млѣчностъ далечъ надминава швейцарската, и че нашата земя по е за предпочитане да се драще съ прадѣдовското орало, отколко да се дълбае дълбоко съ европейски плугъ. Иска се само едно: да умѣемъ, какъ да подхранваме и земята си, и добитъка си, та че и насъ самитѣ. Но ние не се задоволяваме съ поуката отъ чуждия опитъ, а прибѣгваме до преклонение предъ неговитѣ резултати.

За щастие, въ областъта на стопанското производство почнахме да се окопитваме. Остава ни сега да се окопитимъ и въ областъта на духовното, за да бждемъ въ истинската смисълъ на думата народъ, който и въ бждеще, може би, ще направи значителни приноси въ общочовѣшката съкровищница на духа, каквито е направилъ съ щедра ржка въ далечното и въ близкото минало.

Ето, тия приноси въ миналото, та че до известна степенъ и въ настоящето, сж предметъ на тая ми книга. Нека отъ нея видимъ, че нѣкога сме били нѣщо и твърде голѣмо нѣщо. А нѣщото, никога не може да стане нищо, освенъ ако то само рече да се унищожи. Да видимъ — нека си послушимъ съ думитѣ на Ив. Вазовъ —

Че и ний сме дали нѣщо на свѣтътъ
И на вси словене книга да четатъ.

2

Не така случайно и за украса на слога трѣбва да започнемъ книгата си следъ тия думи. Славянската култура, не само книгата, е наше дѣло и ние справедливо можемъ да се гордѣмъ съ това.

Като оставимъ на страна азбукитѣ на азиатскитѣ народи, въ Европа две азбуки сж се наложили на съвременността, като сж завладѣли и други материци: латиницата и кирилицата. Съ първата си служи цѣла западна Европа, а съ втората — източна и югоизточна. И на едната, и на другата сж били изказани най-боговдѣховенитѣ мисли, написани сж били най-художественитѣ произведения, най-дълбокитѣ научни изучавания. Ако не бѣха тѣ като сръдство за предаване на всичко възвишено, родено въ сърдцето и въ ума на човѣка, човѣчеството още щѣше да се намира въ пеленитѣ на своето развитие. Коя отъ тѣхъ има по-голѣмо значение, мжно може да се каже. Да се отрече едната за смѣтка на другата, значи да се отрече гения на половината отъ европейското население, родоначалникътъ на днешната ни цивилизация. А това никой не би се решилъ да стори.

За наше щастие и за наша гордостъ, една отъ тия азбуки е дѣло на славяни, образували и дали характеръ на българската народностъ. Отъ тѣхна срѣда произхождатъ светитѣ братя Кирилъ и Методи, създатели на глаголицата, тѣхенъ потомъкъ е и св. Климентъ, комуто се приписва кирилицата. Но ние, винаги готови да се влѣчемъ подиръ чужди авторитети, поради пакостната ни склонностъ да не вѣрваме въ себе си, възприехме твърдението на чешкия славистъ Шафарикъ, че св. св. Кирилъ и Методи сж гърци. Защо? Защото баща имъ билъ не на грѣцка, а на византийска военна служба въ Солунъ. Веднага се примирихме съ тѣхния грѣцки произходъ, като приписахме първитѣ си решителни стѣпки въ областъта на духовния животъ не на нашенци, а на чужденци. Въ това отношение не малка роля изигра и нашето неведение. Ние не знаехме, че „Восточната Римска империя — както казва В. Н. Априловъ — е имала не само сановници и пълководци, съ които тя се е гордила, и какъвто е билъ Белисарий*) отъ българитѣ (словенетѣ), но още има и императори, какъвто билъ Юстинъ I-й, Юстинианъ I-й, Юстинъ II-й и Македонецъ Василий, негли и други мнозина“ (Български книжници, или на кое словенско племе собствено принадлежи Кириловската азбука, стр. 11—12). Не искахме да знаемъ и по-сетне. Само двама протестираха срещу погърчването на солунскитѣ братя: Любенъ Каравеловъ, който въ стихотворението си „Кирилу и Методию“ горчиво подхвърли:

Шафарикъ ви „чисти гърци“
Учено нарече,

*) За него се знае, че е роденъ въ древното селище Германеа, сегашнитѣ Сепаревски бани („Зора“, бр. 5494, стр. 5 отъ 20 октомврий 1937 год.).

Безъ да гледа „Въ началъ бѣ“
Кой първи изрече
На славянски бащинъ езикъ
За своитѣ братя,
За българи, за чехитѣ,
За сърбо-хървати.

Преди него — Априловъ въ поменатата вече брошура. Следъ тѣхъ никой, или почти никой, не се залови съ въпроса за народния произходъ на двамата братя, ако и да бѣше вече посоченъ пжтя отъ Априлова за установяването на тоя произходъ. И до скоро продължавахме за нашъ срамъ да пишемъ въ учебниците си, че светитѣ братя сж гърци. Зеръ, бива ли да се опълчваме срещу единъ такъвъ авторитетъ, какъвто е Шафарикъ? А доказателствата на Априлова, че Кирилъ и Методи сж българи — не само по майка, но и по баща — сж толкова ясни и убедителни, че по-ясни и по-убедителни не биха могли и да бждатъ. Пъкъ и добре, научно сж обосновани.

Споредъ него :

1. За да „изнамѣри нѣкой азбука на кой да е езикъ, която първо не е била, и после да преведе на тоя езикъ такова произведение, каквото сж нашитѣ свещени книги, трѣбва да е доста вѣдущъ на тоя езикъ“. Напр., единъ френецъ, англичанинъ или нѣмецъ не биха могли да извършатъ тоя „подвигъ“ за руски езикъ. Това ще го потвърди всѣки безпристрастенъ човѣкъ. Нѣма да може „ако и сегашното просвѣщение да превишава много ученостъта на преднитѣ вѣкове, които бѣха потопени въ мрачна тъмнота отъ невежество и варварство“.

2. „За да преведе нѣкой нѣщо отъ единъ езикъ на други, трѣбва да знае съвършено тоя езикъ, на който превежда. Когато да се преведе само вех-

тиятъ заветъ, Птоломеитѣ употрѣбиха седемдесетъ тълковници, които бѣха изучени въ високитѣ учебни учреждения въ Александрия, която тогава цвѣтѣше въ учението“.

3. Следва да се заключи, че свещенитѣ книги не биха могли да бждатъ преведени само отъ двамата брата.

4. Ако Кирилъ и Методи сж били гърци, тѣ не биха се наели да изучаватъ славянски езикъ, защото „грецитѣ, отъ вкоренѣлото въ нихъ изконно предубеждение и народна гордостъ, считатъ за унижение, ако се учатъ варварски езикъ, каквото тий наричатъ сичкитѣ Словенски нарѣчия, за чтоото си иматъ еллинскитѣ, когото толко тънко обработиха въ цвѣтущето време на нихната република. Тий могаха да изгонятъ Римскитѣ язикъ и изъ канцелариитѣ (мехкемета) на своитѣ победители Римляне, и да воведатъ въ Восточната Римска империя Греческитѣ или Еллинскитѣ, който въ сегашнитѣ си видъ ся е отдалечилъ отъ стариатъ много повече, нежели сегашнитѣ Български отъ тогавашнитѣ, что ся говорили въ деветиатъ вѣкъ. Може да е само това причината, дето новитѣ имъ победители, Българитѣ и другитѣ народи зели да наричатъ Римската империя Греческа. Грецкото самолюбство ся показвало секаде, каквото въ гражданскитѣ и военнитѣ работи, така и въ самата ученость. Който пристѣпи общитѣ правила на господствующата политика, той ся почиташе за низкъ отъ Грецитѣ, които бѣха облѣчени и въ громогласното име на владѣлцитѣ на тогавашнитѣ известень свѣтъ. Какъ синовецѣ на единъ знаменитъ Римски сановникъ, който бѣше сотникъ въ императорската служба, Кирилъ и Методи, да учатъ варварски езикъ? Това щѣха да го считатъ за низость, унижение, отстѣпление отъ здравиятъ смисълъ. Това закоренѣло грѣцко са-

молубие ся удержа и въ Турското имъ поданство и господствува между нихъ и до сега. Нека въ сегашното време ми покажатъ въ Турция поне едного Грека (не Грекомана Българина, които сж много по Европейската Турция), да знае совершенно Българскиятъ языкъ или да забере да го учи? Отъ тия Греци, които живѣятъ въ Русия, дето се нуждаятъ, заради сношенията си и торговията отъ Рускиятъ языкъ, мнозина ли учатъ децата си Руски? — и въ самия Афини, столнината на новосоставленото Грецко кралевство, дето веке сж учредени сичкитѣ началнитѣ и високитѣ училища, до сега не прадаватъ Руски языкъ, който е толкова нуженъ на Грецитѣ за отношенията имъ съ Русията, която имъ покровителствува, и която така много нѣщо е направила за нихъ. И така, кога имаме предъ очитѣ си неспорни доказателства, чи Грецитѣ ся отвращаватъ отъ сичкитѣ Словенски наречия, които имъ сж толкова нуждни, сега бива ли да ся рече, чи въ това време, кога още Империята имъ мерцаваше съ какво дагоде сияние тогавашнитѣ Греци щеха да ся учатъ български?“

5. Всички стари паметници наричатъ езика на Кирила и Методия български. Пъкъ и тѣ „видимо показватъ въ себе Българщината“. Български го наричатъ и ученитѣ отъ времето на Априлова, на примѣръ Бодянски (Стр. 13—26).

Но тия основателни съображения на Априлова за произхода на Кирила и Методия отъ ония славяни, отъ които се образува българската етична група, не бѣха взети подъ внимание. Наистина, тѣ бѣха по-скоро плодъ на досѣщане, отколкото на основно проучване, каквото Априловъ не бѣше въ състояние да направи, но, въпрѣки туй, сж толкова основателни и сериозни, че мжчно биха могли да бждатъ отминати мълкомъ. Все пакъ, никой не ги взе подъ внимание. Авторитетътъ на Шафари-

ка тежеше повече отъ обективната истина, намѣрила застѣпникъ въ лицето на единъ българинъ. Може да е голѣмъ умъ, почтенъ въ смисълъ и въ дѣло човѣкъ, добродетеленъ мжжъ, може дори да е и ученъ, — нищо отъ това: не е чужденецъ.

Трѣбваше да минатъ близо деветдесетъ години, откакъ Априловъ заговори за българския произходъ на светитѣ братя, за да се яви тоя пжтъ пакъ чужденецъ — не българинъ — въ защита на неговата теза. Тоя чужденецъ е познатиятъ у насъ Братиславски професоръ Валери Погорѣловъ. Въ едно основно изучаване на езика и на дѣлото имъ той по другъ пжтъ, но пжтъ смеженъ на тоя, по който бѣше тръгналъ Априловъ, иде да докаже българския произходъ на св. Кирила и Methodия. Отъ основния разборъ на тѣхното дѣло Погорѣловъ дохожда до следнитѣ две заключения:

1. Двамата братя сж познавали отлично българския езикъ. Въ преведенитѣ отъ тѣхъ текстове на свещени книги има езикови форми и обрати, които могатъ да се владѣятъ само отъ люде, родени съ езика, а не приобщени отпосле къмъ него. Като тѣй, Кирилъ и Methodи знаятъ славянски отъ майка и отъ баща, а не сж го научили отъ чужда за тѣхъ народностна срѣда, колкото и да сж били въ тѣсни връзки съ нея.

2. Българскитѣ текстове, сравнени съ грѣцкитѣ, отъ които сж превеждали братята, откриватъ явни несѣответствия. Нѣщо, което иде да ни покаже, че тѣ не сж владѣяли добре грѣцкия езикъ. Поне толкова добре, колкото е потрѣбно, за да се даде единъ точенъ преводъ на езикъ, на който биха могли да предадатъ и най-тънката чужда мисълъ. Заключението е ясно: светитѣ братя не сж могли да бждатъ други, освенъ български славяни. *)

*) Виджъ сжщо „Славянски вѣсти“. г. I., бр. 8, стр. 5 отъ 1 октомврий 1936 г.

Тия изучавания на проф. Погорѣловъ ни навеждатъ на още единъ доводъ, който се крие въ фонетическитѣ особености на двата езика — гръцкия и българския. А тия особености създаватъ и съответни предразположения на гласнитѣ органи. Знайно е, че гръцитѣ не могатъ и днесъ да произнасятъ нашитѣ шипящи звуци, следствие на което нѣматъ дори усѣтъ за тѣхъ. Не само грѣкъ отъ Гърция, но и грѣкъ, ражданъ у насъ, чиито дѣди и прадѣди сж израстнали между българи, не могатъ да изговарятъ правилно думитѣ съ ж, ч, ш. И вмѣсто „шейсетъ кози кожи“ ще кажатъ: „сейсетъ кози кози“. Ще изговарятъ „сисе“, вмѣсто „шише“, „заба“, вмѣсто „жаба“ и пр. Както турцитѣ не могатъ да изговарятъ правилно — звука с, не само защото липсва въ арабската имъ азбука. Ако бѣше така, нѣмаше безграмотнитѣ отъ тѣхъ да казватъ Истифанъ, Истоянъ, Истамбулъ вмѣсто Стефанъ, Стоянъ, Стамбулъ. Както ние не можемъ да произнесемъ гърлено нѣмското г, а го произнасяме небно или тѣхното ѳ, което у насъ се обръщаме на йо. Като е така, пита се: отгде Кирилъ и Методи сж имали и усѣтъ, и съзнание за необходимостта отъ белези, съ които да означатъ тия наши шипящи звукове? Можеха ли тѣ, ако бѣха гръци, да дирятъ писмовенъ изразъ на нѣщо, което не сжществува като звукова възможностъ въ тѣхната физическа и духовна природа?

И тъй, дѣлото на Кирила и Методия е дѣло на български славяни, езиковнитѣ белези сж измениени отъ тѣхъ за нашия езикъ, следователно, славянската азбука е наша, българска азбука. Тя е първиятъ и най-сжщественъ приносъ, направенъ отъ българи въ сѣкровищницата на човѣшката култура. Приносъ, който още вѣкове подъ редъ нѣма да изгуби своето значение като двигателъ за напредъка на човѣчеството.

Съ изнамърването на българската азбука и съ превеждането на черковнитѣ книги за нуждитѣ на българската църква се разрушаватъ едновременно нѣколко неоспорими догми, въздигнати до степенята на свещени. Най-важната отъ тѣхъ е осветената троезичностъ при богослужението. Споредъ нея, Богъ може да се славослови само на три езика: еврейски, гръцки и латински. На тѣхъ е билъ написанъ и надписътъ на кръста Христовъ: „Този е царътъ Иудейски“. Едно право, затвърдено и съ мъченическата смъртъ на Бого-Человѣка. И изеднѣжъ българскиятъ езикъ, безъ ничие друго съизволение, а само по волята на светитѣ брата, се нарежда между тия езици, като имъ оспорва правото да бждатъ само тѣ свещени. Ако Богъ е общъ баща на всички, Той не може да не разбира и другитѣ си синове на земята; следователно, не могатъ да не Му бждатъ приятни молитвитѣ, възнасяни къмъ Него на тѣхния езикъ.

И това се извършва въ едно време, когато — както казва сърбинътъ Владиславъ Савичъ — въпросътъ за езика при богослужението е билъ единъ отъ най-деликатнитѣ и най-опаснитѣ. „Той е носѣлъ политически, културенъ и, най-страшното, религиозенъ характеръ. „Знае се, съ каква яростъ и злоба се опълчи нѣмското духовенство срещу въвеждането на славянския езикъ отъ Методия и отъ неговитѣ ученици въ Моравско“. Въвеждането на славянския езикъ „е мирисало на ересь, а противъ еретицитѣ сж били водени най-свирепи и най-кървави войни“. Затова смѣлостята на светитѣ брата и на българскитѣ владѣтели, подкрепили и пригърнали тѣхното дѣло, е, просто, неоценима.

На сжщото мнение е и нашиятъ добъръ познавачъ на старо-българската литература г. Минко Геновъ. Споредъ него, дѣлото на Солунскитѣ брата „далечъ надхвърля рамкитѣ на българската

история и се разкрива като факт въ културната история на цѣла источна Европа“. Нѣщо повече, то добива характеръ и на едно мирово събитие по изтъкнатитѣ по-горе съображения.

Дѣлото на Кирила и Методия слага началото и на националната църква, начало, което не е още напълно осъществено въ западна Европа. И Цариградската патриаршия, и католическият Римъ се виждатъ еднакво застрашени отъ него. Папата побързва да тури преграда предъ новитѣ Христови апостоли, като ги повиква въ Римъ на сждъ. Светитѣ братя отиватъ съ готовность. Съ твърдата и дълбоко основателна защита на славяно-българския преводъ на словото Божие тѣ отстояватъ не само правото на славянския езикъ и на славянската писменость като единъ новъ лостъ за общочовѣшката и за славянската култура, „но и правото на всѣки народъ и племе да говори, да пише, да се моли на своя езикъ, да развива чрезъ родна речъ и писменость даденитѣ му отъ Бога дарби и съ тѣхъ да гради своя дѣлъ въ храма на свѣтовната култура и цивилизация (Софийски Стефанъ, Църковенъ вестникъ, бр 22 отъ 1937 г.).

„Има нѣщо гениално, наистина, въ идеята да се уреди независима национална българска църква, като се скъса съ традициитѣ на гръцкия езикъ въ богослужението и се издигне езикътъ на едно непознато племе въ езикъ свещенъ — въ общъ литературенъ езикъ за цѣлото славянство. Тая щастлива идея става изходна точка въ еволюцията на славянското народностно съзнание“ (М. Геновъ, тамъ).

Така мисли и Владиславъ Савичъ. И споредъ него, славянскиятъ езикъ става най-съвършеното оржие на българската църква, както и за освобождението ѝ отъ византийско влияние. „Днесъ

това — продължава той — може да изглежда просто и естествено, ала тогава то е било цъла духовна и политическа революция, като се знае, че тогава ни единъ народъ въ Европа, освенъ гръцкиятъ, не е ималъ ни една книга на своя езикъ (стр. 17).

Има още единъ мигъ, който трѣбва наособно да се подчертае. Той е, че съ национализирането на църквата се дава мѣсто на живата народна речъ, отреждатъ ѝ се такива права, каквито тя нѣма и до днесъ въ католическия западъ (М. Геновъ, стр. 43). А въдворяването на тая речъ въ черковната служба влѣче следъ себе си съзнанието за обособена народностъ, съзнание, което още тегне като неосжщественъ принципъ надъ духовнитѣ и политически небосклони не само въ Европа, а и въ цълия свѣтъ. „Тѣй светото и свѣтло дѣло на св. св. Кирила и Методия добива общочовѣшки характеръ и славянството (разбирай българитѣ, б. м.) още въ IX в. става знаменосецъ и апостолъ на великъ принципъ въ културната свѣтловна история — правото за самоопредѣление на народитѣ, всѣки народъ съ своя собственъ езикъ и своя писменостъ да изнася и да се приобщава като другитѣ народи съ дароветѣ на духа“ (Софийски Стефанъ, тамъ).

До голѣма степенъ виновници за тая реформа се явяватъ Борисъ и Симеонъ. Тѣ никакъ не сж се колебали, още при въвеждането на християнството, още при първитѣ стѣпки въ живота на духовната иерархия да подирятъ за нея национални основи. Черквата трѣбва да бжде българска, въ нея трѣбва да се служи по български и нейното началство не може да бжде друго и да се намира извънъ предѣлитѣ на българската земя. Частно за Симеона е било твърде важно, на чело на българската черква да бжде поставенъ български свеще-

но-началникъ. Ето защо, като не успѣва да добие патриаршески титулъ за българския свещено-началникъ направо отъ Византия, той самъ разрешава въпроса чрезъ свикания отъ него архиерейски съборъ (918 г.), който провъзгласява автокефалността на българската черква, избира изъ сръдата си и посветява за първи български патриархъ Леонтия. Така че, при Бориса се почва, а при Симеона се довършва изграждането на българската национална черква.

„Благодарение на трудоветъ на тѣзи лица, въ България сж били създадени много литературни произведения, и ние смѣло можемъ да кажемъ, че ни една отъ западно-европейскиѣ литератури въ първитѣ мигове на своето сжществуване не е дала въ толкова кжсо време толкова много преведени и самостоятелни съчинения (к. н.) съ богословско, историческо и поучително съдържание“.

Царь Симеонъ е искалъ въ противовесъ на византийската образованостъ, ако и подъ нейно влияние и въздействие, да създаде „свое собствено българско просвѣщение, да положи основитѣ на българска култура“ (М. Г. Попруженко, Козма Пресвигеръ, стр. ССХСVIII, 1936 г.).

То се знае, че въ миналото националната църква е била винаги и факторъ за създаването на национална литература. Вѣрно е, че презъ сръднитѣ вѣкове почти всички литератури имаха религиозенъ характеръ, какъвто е и характера на нашата литература. Но по богатство тя, особено отъ Симеоново време, стои безспорно по-горе отъ литературитѣ на всички сръдновековни народи, съ изключение на гръцката и на латинската, на които се старала да съперничи. Види ли ни се последното преувеличено, тогава неоспорима истината е, че ни единъ отъ западнитѣ народи въ пър-

вичния периодъ на литературното си развитие не е далъ такова богатство отъ книжовни производи, каквото е далъ българскиятъ народъ въ първичния периодъ на своята книжнина. Докато презъ това време велики крале въ западна Европа сж били напълно безграмотни, въ България вече сж работѣли плеада книжовници, и българскиятъ царъ е билъ единъ отъ най-просвѣтенитѣ държавни глави. Съвременници го сравняватъ съ противницитѣ му: Лъвъ Философъ и Константинъ Багрянородни (М. Геновъ, България въ културната история на славянството. Сп. „Завети“, г. I, кн. 15—16, стр. 214).

Но ако въздействието на България върху далечния свѣтъ е повече идейно или се проявява само въ изпреварване на неговото духовно развитие, въздействието ѝ върху славянския свѣтъ е напълно реално. Приели по-късно, а нѣкои приели християнството чрезъ нея, тѣ приематъ и нейния езикъ и нейната писменостъ въ черковното Богослужение. Полека-лека нашиятъ езикъ се налага като езикъ книжовенъ и черковенъ почти на всички славяни. На него тѣ четатъ и пишатъ, съ него извършватъ църковната си служба. Българскиятъ езикъ се обръща на общъ славянски книжовенъ езикъ. И нему се пада — както казва украинскиятъ професоръ Сергей Ефремовъ — да изиграе въ източна Европа сжщата роля, макаръ и въ по-малка степенъ, каквато е изигралъ латинскиятъ езикъ въ западна. На първо време, при държавното политическо строителство на славянскитѣ държави, той е не само езикъ на книжнината, но и езикъ официаленъ. Неговитѣ следи можемъ да откриемъ и днесъ въ езиковото богатство на почти всички езици. А книжовниятъ общо-руски езикъ — пакъ споредъ сжщия професоръ — не е нищо друго, освенъ старобългарскиятъ езикъ на църковната писменостъ и живиятъ му съперникъ — народната

речь. И, ако не бѣха ни сполетѣли страшнитѣ исторически превратности на миналото, нашиятъ езикъ, може би, щѣше да обедини славянитѣ и още преди вѣкове да осъществи това, което днесъ е само мечта за всѣки истински славянофилъ — да имаме цѣлото славянство сплотено, и да се въдвори въ свѣта съвсемъ другъ редъ на нѣщата, съвсемъ друга международна правда, съвсемъ друга нравственостъ, пропита съ повече човѣщина и съ по-силенъ устремъ къмъ Бога.

По тоя начинъ България става класическо славянско огнище, което, въпрѣки всичко, опази сърби, хървати, словинци, чехи, словаци, поляци, руси и издигна въ колективната славянска душа племенното съзнание въ такава мощна крепостъ, че никакви адски сили и козни вражии не можаха да я разрушатъ. Рушиха я и я рушатъ, но не можаха да я премахнатъ отъ пѣтя си. Тѣ ще продължаватъ да се разбиватъ о нея, както въ миналото се разбиха пѣкленитѣ планове на Римъ и на Византия (Софийски Стефанъ).

Сжщото намираме и у Вл. Савича. И той мисли, че извъ областитѣ, които е владѣялъ Симеонъ, сж дошли наготово въ Сърбия славянската култура и политическата традиция, славянската книга и славянскитѣ свещеници. И, ако Симеонъ би обърналъ по-голѣмо внимание поне на юго-западнитѣ славяни, то още тогава би могълъ да образува една цѣлостна Югославия (стр. 21).

Все пакъ „Българскитѣ владѣтели, като никой други, сж могли да изградятъ една нация при самитѣ врата на най-мощната империя. . . Българитѣ донесатъ порядъкъ на славянитѣ и ги издигатъ отъ хаоса, като установяватъ единъ примѣръ за следване отъ цѣлия славянски свѣтъ“ (Стиванъ Рансиманъ, История на първата българска империя, 1930 г.). А тѣхната литература ги подтиква и

тѣ да развиятъ своя собствена писменостъ, да сложатъ основитѣ на своя народна култура, като имъ дава обилна храна отъ себе си (История српског народа отъ А. Ковачевичъ и Л. Иовановичъ, стр. 113).

Това пъкъ, че Симеонъ се облича съ титлата царь, е актъ отъ голѣмо, чисто революционно значение за свѣта (Савичъ). Българската държава съ своята политика и култура изведнажъ изпъква като първа между тогавашнитѣ първи държавно-политически организации.

Да завършимъ тая глава съ думитѣ на Иречека, ако и да съдържатъ повторение на казаного по-горе:

„Презъ тоя 20-годишенъ периодъ старо-славянската литература, отъ която Симеонъ толкова много се интересувалъ, могла безъ прѣчки да се развива. Епископъ Константинъ, Иоанъ Екзархъ, монахъ Храбъръ и други писатели въ продължение само на половина вѣкъ я издигнали до такъвъ разцвѣтъ, че тя въ църковната сфера не оставала далечъ отъ латинската и грѣцката съвременна литература. Съвременницитѣ на Симеона го сравнявали съ египетския царь Птоломей. Ала насоката на неговата наука и родътъ на неговото образование били чужди за българитѣ и не могли да оживятъ сърдцето или въображението на народа. Времето на Симеона е златна епоха на българската литература, но е лишено съвсемъ отъ поезия. Отъ това време византизмътъ наченалъ да се въдворява у славянитѣ; българитѣ го предали на сърбитѣ и на руситѣ“ (История на българитѣ, стр. 114).

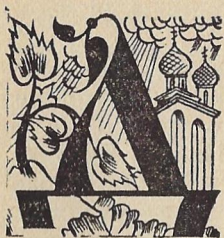
Години следъ тия думи на Иречекъ неговиятъ сънародникъ Лудвикъ Куба разсжждава край Охридъ:

„Ако кирило-методиевиятъ ученикъ Климентъ бѣ работилъ по-надълго, както въ Охридъ, славянството е щѣло да се прошири до Хамбургъ и

до Рейнъ и да се наложи славянското господство, нито полабскитѣ славяни биха били така лесно абсорбирани, нито би имало такова раздробление въ славянскитѣ езици, както е сега.

„Такива мисли се въртятъ въ главата ми, разхождайки се край брѣговетѣ на светинята славянска — Охридското езеро“ (Книга за Македония. Македонско слово, год. II, бр. 7, стр. 2 отъ 25 януарий 1937 г.).

3.

о XV вѣкъ Русия постоянно получаваше отъ България не само старо-български ржкописи, но и свещеници, писатели, художници, пѣвци и др. (старо-българскиятъ черковенъ напѣвъ и до днесъ е запазенъ въ рускитѣ черкви. Б. м.), защото България до самото си падане стоеше въ просвѣтно отношение и въ духовно развитие несравнено по-високо отъ тогавашна Русия“ (проф. Ламански). И още отъ времето на Бориса е направила руситѣ, ведно съ всичкитѣ народи на Балканския полуостровъ, свои длъжници (Стиванъ Рансиманъ). Нѣма, следователно, нищо преувеличено въ думитѣ на Сергей Ефремовъ, който буквално казва:

„Литературниятъ багажъ на нашитѣ прадѣди се е състоялъ преди всичко отъ преводни произведения въ българска редакция, достигнали до тѣхъ отъ славянския югъ заедно съ християнството“ (Украинска литература, стр. 26).

Собствено, влиянието на българитѣ върху руситѣ почва, преди Русия да стане християнска страна, т. е., преди Владимиръ да се покръсти на 988 година. Внукъ на Олга, която мнозина смѣ-

татъ за нормандка, той струва това, което баща му Светославъ отъ нѣмане на време не можалъ да извърши. А къмъ християнството го е подтиквала баба му, сама християнка, както е подтиквала и баща му. Тази, именно, Олга е първиятъ голѣмъ деятель, който българитѣ даватъ на руситѣ. Тя се тачи отъ последнитѣ като истинска устроителка на руската държава, оставила име на твърде мждра, велика и безсмъртна владетелка.

За произхода, за мѣстото на нейното раждане и за образованието ѝ сж правени до днесъ твърде много предположения. Историята за нея, замѣглена отъ разногласията, както на древнитѣ, така и на новитѣ писатели историци, започва едва напоследъкъ да се разяснява. Сега, възъ основа на първоначалнитѣ руски лѣтописи, исторически паметници, исторически хроники и пр., съ положителность се установява, че великата княгиня Олга е била родомъ българка, българска княгиня отъ първопрестолния градъ Плиска. Въ единъ исторически документъ, озаглавенъ „Лѣтописецъ рускихъ царей“ е казано. . . „Приведоша ему (на Игоря) жену отъ Плискова, именемъ Олгу, остроумицу и корень и основание вѣрѣ християнской и нашъ вождъ“. Въ другъ исторически паметникъ — „Родословецъ на рускитѣ князе“ е казано: . . . „Игоря же (Олегъ) жени въ Болгарѣхъ, поятъ за него княжя именемъ Олгу. И бѣ мудра велми“. . .

Възъ основа и на други писмени исторически паметници се установява, че великата княгиня Олга е била внучка на царь Борисъ I, рожба на най-малката му дъщеря Ана, сестра на царь Симеона. Следователно, царь Симеонъ е билъ вуйчо на великата княгиня Олга. Ана, дъщеря на Бориса и сестра на Симеона, е била омжжена за Сондоке или Сурдика, великъ боляринъ отъ виденъ старобългарски княжески родъ. Ана и Сондоке имали

двама сина и петъ дъщери. Четвъртата по редъ, Елена (Олена, Олга), е била заведена отъ Плиска за жена на руския още малолѣтенъ великъ князь Игоръ въ 903 г.

Отъ 912 година до 969 великата княгиня Олга фактически управлява великата руска държава, като е обединила всички източни славянски племена и мъдро и всестранно ги е организираща. Тя е и първата разпространителка на Христовата вѣра между рускитѣ славянски племена, за което е призната отъ руската православна църква за равноапостолка и първа руска светица. Заедно съ Христовото учение великата княгиня Олга е насаждала и българска култура и просвѣта (Ст. П. Българовъ, в. „Зора“, бр. 4820 отъ 1935 година).

Разбира се, българскиятъ произходъ на Олга не ѝ е попрѣчилъ да потвърди склучения отъ Игоря договоръ (945 г.) съ Византия за разгромяване на източна България, която тогава и безъ туй е била доста много отслабнала. Това потвърждение е направила презъ 957 (Иречекъ, стр. 136). Не е чудно и сама да е подтиквала сина си Светослава къмъ българскитѣ земи, ако и да се казва въ „Лѣтопись по Лаврентьевскому списку“, че той криелъ отъ майка си своето предпочитане „да живѣе въ Переяславецъ на Дунава, отколкото въ Киевъ“ (Иречекъ, стр. 137 и 139).

Между книжовницитѣ, дадени отъ България на Русия, първо мѣсто по време, а, може би, и по значение заема **Киприянъ**.*) Споредъ единъ патриаршески актъ, той е билъ не само благочестивъ, добродетеленъ и благоразуменъ човѣкъ, но още и човѣкъ, който умѣе да използва обстоятелствата. Ржкоположенъ е билъ за Киевски митрополитъ презъ първата половина на 1376 година.

*) Иречекъ, История на българитѣ, стр. 245, забележка 9.

На 1381 година пъкъ пристига въ Москва като московски митрополитъ, тържествено посрѣщнатъ. Съ заемането на тая митрополитска катедра, Киприянъ става всеруски митрополитъ. Стои малко време такъвъ. Но отъ 1389 година наново заема митрополитската катедра и я държи до смъртта си — 16 септемврий 1406 година (Софийски Стефанъ). Умира на 75 години. Погребанъ е въ Успенския съборъ.

„Доколкото може да се сжди по запазенитѣ вести въ руската книжнина и по изследванията на нѣкои руски учени, съ своята дейность, като митрополитъ на цѣла Русия, Киприянъ се очертава като една отъ най-бележититѣ личности въ руската история отъ края на XIV вѣкъ и отъ началото на XV вѣкъ. Появилъ се въ време, когато Русия още живѣла подъ страха на татаритѣ и когато още не била въ състояние да се обедини, поради борбитѣ и съперничеството на отдѣлнитѣ мѣстни князе, и когато културниятъ животъ на руското общество е изостаналъ много назадъ, на Киприяна се паднала рѣдката задача да работи за църковното, културно и политическо обединение на цѣлия руски народъ“.

Самъ книжовникъ, Киприянъ предизвиква усилена книжовна дейность и въ Русия. Най-главната му заслуга е, че като патриархъ Евтимия предприема изправката и поправката на рускитѣ богослужебни книги.

Въ художествената и оригинална агиографска литература пъкъ е известенъ съ своето **Житие на митрополитъ Петра** (1381 г.). Съ него той поставя начало на новъ видъ творения въ Русия.

„Както съ житието на митрополита Петра, така и съ своята неуморна дейность да снабди руското духовенство съ нова богослужебна книжнина, да обедини рускитѣ духовници около си, да

насочи на правъ път развитието на руския църковенъ животъ и да обедини руския народъ въ името на Бога и на неговото бждеще, нашиятъ съотечественикъ Киприянъ заслужено се посочва отъ руската историческа наука като човѣкъ, комуто Русия дължи вѣчна признателность. Освенъ това, съ сжщата си дейность той е допринесълъ много, за да засили българското книжовно влияние върху рускитѣ църковни писатели и да се създадатъ по-трайни духовни връзки между руси и българи“ (В. С. Киселковъ, Митрополитъ Киприянъ, сп. „Просвѣта“, г. II, кн. 6, отъ 1937 година).

Не по-малко значение има и търновецътъ Григорий Цамблакъ. Той минава за единъ отъ най-първитѣ ученици на Евтимия, чийто примокирий билъ. Отначало Цамблакъ е живѣлъ на Атонъ, следъ това билъ игуменъ на сръбския Дечански манастиръ, по-късно въ манастира на св. Пандократоръ (Нямцулъ) въ Молдова. Отъ тука той заминава за Русия по покана на чича си Киприяна. Поради разположение къмъ западната църква, той си спечелилъ анатемата на Цариградския патриархъ, а и отлъчване отъ Москва. На 1418 година Цамблакъ бива изпратенъ да преговаря за уния въ Констансъ, съпроводенъ отъ 300 души свещеници и първосвещеници. Споредъ едни, той закъснѣлъ и умрѣлъ на 1419 година, а, споредъ други — пристигналъ и държалъ бележита речъ на латински предъ кралъ Сигизмундъ и папа Мартинъ V. Билъ посрѣщнатъ тържествено отъ кралъ Сигизмундъ. Приелъ го на тържествена аудиенция и самиятъ папа. Освенъ тая речъ на латиники, славянски преводъ отъ която нѣмаме, Цамблакъ е произнесълъ на съборянитѣ и друга речъ, съ която имъ предлагалъ да се сближатъ и да почнатъ да се обясняватъ братски по църковни

въпроси, а не фарисейски. Една съвременна идея за сближение на църквитѣ, подхвърлена преди петъ вѣка и половина.

Споредъ лѣтописитѣ на Нямцулския манастиръ, Григорий Цамблакъ починалъ тамъ на 86 годишна възраст, погребанъ въ притвора на съборната Нямцулска черква.

И Цамблакъ е голѣмъ писателъ. Отъ многобройнитѣ му трудове заслужава да се отбележатъ неговитѣ двайсетъ и четири речи, похвалнитѣ му слова за Евтимия и Киприяна и житията му на св. Ромилъ и на краля Стефанъ Урошъ III. Стилътъ на неговитѣ писания се отличава съ своята надутостъ и съ натрупаностъ на думи. Въ това отношение, — казва Иречекъ — още никой не го е надминалъ въ българската литература (История, стр. 333).

Съ книжовната си дейность Григорий Цамблакъ принадлежи едновременно на три литератури: проповѣдитѣ и словата — на руската, житията — на сръбската, а по общата си просвѣтна дейность — на ромънската.

Смѣта се, че покрай другото, Цамблакъ е внесълъ въ Русия още и почитта къмъ света Петка. Въвелъ е българския църковенъ напѣвъ.

Но ако Цамблакъ принадлежи къмъ сръбската литература само съ часть отъ книжовнитѣ си произведения, то напълно принадлежи на нея другъ българинъ — Константинъ философъ Костенечки, споредъ Иречека, роденъ въ Костенецъ (при Марица), а споредъ Ягича, роденъ въ Кюстендилъ. Следъ падането на българското царство, той намѣрилъ прибежище при двора на учения сръбски князь Стефанъ Лазаревичъ. Най-добриятъ му трудъ е съставената на 1431 г. биография на своя покровителъ Лазаревичъ. Едно съчинение на старо-сръбската литература, пълно съ исторически

подробности, както и съ географически сведения. По всичко личи начетеността на автора и широкото използване на византийскитѣ източници. Види се, тия му качества сж му дали и прозвището философъ. По метода тая биография се приближава до съвременнитѣ исторически съчинения и бележи единственъ опитъ въ това направление презъ ония далечни времена. Професоръ Миловое М. Башичъ нарича Константина Костенечки първи сръбски писателъ (Из старе српске книжевности, стр. 155).

Но, общо взето, културнитѣ връзки между българи и между сърби били по-тѣсни и по-непосрѣдствени. Това се дължи и на географическата близостъ между двата народа и на владетелството на българитѣ надъ сръбски земи. Благодарение на тия връзки, Сърбия и Босна се отдрѣпватъ отъ влиянието на Римъ и по тоя начинъ се спасяватъ отъ латинизация. Това не отричатъ и сръбскитѣ писатели. Така, д-ръ Б. Петрониевичи пише: „Сръбскитѣ земи, между които и Босна, не можеше да не участвуватъ въ това религиозно движение въ славянски духъ, което тогава ставало въ България и въ крайбрѣжието на Адриатика. Родътъ и кръвта извикали и нашитѣ сърби на работа, та се развило и утвърдило и у тѣхъ славянското богослужение подъ влиянието и ржководството на Методиевитѣ ученици, а после подъ това на Климентовитѣ изъ България (предимно изъ Охридската страна)“. Сжщото признание намираме дори у сръбски писатели, върли врагове на българитѣ. Професоръ М. Вукичевичъ и Д. И. Семизъ пишатъ: „Несъмнената заслуга на българитѣ предъ историята и славянството се състои въ това, че тѣ подържали литературата на древно-славянския езикъ, основана отъ първоучителитѣ на славянитѣ въ Моравия, и съ това спомогнали да се

развиятъ литературитѣ на другитѣ православни славянски народи“ (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 51—52).

4.

Но ако чрезъ православието и предизвиканата отъ него старо-българска литература българитѣ завладѣватъ и подчиняватъ цѣла южна и източна Европа, предимно славянскитѣ народи, тѣ разпростиратъ далечъ на западъ своето влияние чрезъ създадената презъ X. вѣкъ богомилска ересь. Едно религиозно-обществено учение, което има свойството да заразява и да прави свои отчаяни застъпници всички отрудени, онеправдани и угнетени отъ живота.

И отъ кипежа вътре въ България се отправятъ две духовни струи къмъ два различни свѣта, все въ името на една върховна идея — благоденствието на човѣка тука, на земята, и неговото спасение и всеопрощение тамъ, на небето. Първата струя, подкрепена и отъ държавната властъ, сама проповѣдница на учението, че всѣка властъ е дадена отъ Бога, се носи на изтокъ. Втората, отрекла божествения произходъ на властѣта, се носи на западъ. Първата подирила щастието на човѣка въ примирението, втората — въ протеста срещу установеното неравенство. Едната намѣрила смисъла на живота въ догмитѣ на църквата, другата — въ критиката на тия догми. Човѣкъ, за да се слѣе съ божествения разумъ, трѣбва най-напредъ да освободи разума си отъ всѣка външна опека. И тъкмо тая проповѣдь за освобождението на разума допада най-много на западния свѣтъ, потиснатъ страшно отъ авторитета на католишката църква.

Съ това учение България дава първия християнски реформаторъ въ свѣта, който много време преди Цвингли, Лютера и Калвина проповѣдва на християнитѣ да се освободятъ отъ Римъ и отъ Цариградъ и да дирятъ спасение само въ евангелскитѣ истини, въ духовното и въ нравственото съвършенство на човѣка и на гражданина. Но и на това учение ние приписахме чуждъ произходъ. Когато цѣлъ свѣтъ го смѣташе за българско, единствено ние дирѣхме коренитѣ му въ манихейството, месалиянството и павликянството. Намѣрихме го дори сходно съ иранското дуалистично учение за доброто и злото, безъ да видимъ въ него славянската езическа теология*). Намъ нищо не ни подсказа и името на създателя му попъ Богомилъ, наричанъ още Иеремия. Дори му приписахме пакостни влияния върху нашата историческа сждба, безъ да вземемъ подъ внимание обстоятелството, че богомилството се роди тъкмо отъ нея и се яви като протестъ срещу упадъка и въ държавната ни, и въ черковната ни организация, и че чрезъ съвършенството на отдѣлната личностъ то дирѣше съвършенството и на общността. А понеже упадъкътъ бѣше всеобщъ, то и всеобщо бѣше разпространението на това учение, което по своята теогония и космогония, по своята догматика, етика и социално-държавни идеали се коренно отличава отъ тия на другитѣ християнски учения.

„Политико-социалното учение на богомилитѣ е свързано съ религиозното, и мжно може да се отдѣли едното отъ другото. Все пакъ, професоръ Зигелъ се опиталъ да стори това, като резюмира

*) „Несъмнено е, че политико-социалнитѣ начала на богомилското учение за равенство, свобода и демократична самоуправа сж славянски, както и че на самитѣ религиозни начала е даденъ славянски оцвѣтъ“. Гибонъ (Д. Мишевъ. България въ миналото).

политико-социалното имъ учение по неговитѣ признаци въ петъ точки, които гласятъ :

„1. Държавниятъ строй, като организация, която си служи чрезъ принудителна сила, се замѣня съ самоуправни общини, които иматъ своя земя и я обработватъ.

„2. Преусройство или прераждане на обществото чрезъ нравствена обнова на човѣка, като се отхвърли църковното християнство, основано на тредания, и разработено отъ богословието.

„3. Групова форма на живота, основана върху космополитичния идеалъ на християнството, но при международенъ съюзъ съ най-широка самоуправа на всѣка съюзена община.

„4. Демократическо равенство, защото то е ржчателство за истинска християнска любовъ. Съзнателно или инстинктивно, общината била противъ лично предимство, лична или землена собственостъ, противъ власти и богати, но силно привързана къмъ земеделския трудъ, като уравниль на човѣцитѣ и като прѣчка срещу проявата на индивидуални способности.

„5. Отрицание на военнитѣ доблести като диви и варварски; отхвърляне на настѣпателната война и на смъртното наказание“ (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 70—71. Сжщо, Вл. Савичъ, стр. 28).

Но и въ миналото и сега богомилското учение се е представяло най-различно. Едни сж се спирали само на неговата космогония, теогония, догматика и етика, но не и на неговия духъ, а други сж вземали предъ очи само общественото му значение, безъ да поставятъ въ връзка социалъ-политическото учение съ религиозното. Въ сжщностъ, то е синтезъ на две противоречиви нагледъ начала, както и на два привидно различни морала. Отъ една страна богомилитѣ се стремятъ къмъ небесно съвършенство, а отъ друга искатъ да преустроятъ

по съвършенъ начинъ земния животъ. Остро се обявяватъ противъ унищожението на човѣка, а смѣтатъ тѣлото му за създаване на сатаната; противъ войната сж, а сж най-добритѣ бранници, когато трѣбва да се защити независимостта на народа. Вѣрующитѣ, несъвършенитѣ отъ тѣхъ могли да се женятъ, да служатъ на държавата и да ходятъ на война. „Когато Цимисхи влѣзълъ въ Преславъ и завладѣлъ държавата на царь Петра, тази религия сплотила българитѣ около царь Самуила, който ги повелъ срещу гърцитѣ, тя ги сплотила подиръ 180 години около Асеня и Петра, които ги повели пакъ срещу сжщитѣ гърци“ (Мишевъ, стр. 79). Нѣкои историци твърдятъ, че самъ царь Самуилъ билъ богомилъ. Богомили били и синъ му Гаврилъ съ жена си. За всѣки случай, смѣта се за фактъ, че Самуилъ гледалъ да бжде добре съ богомилитѣ, които пълнѣли навредъ държавата му. Иоанъ Асенъ II пъкъ закрилялъ явно богомилитѣ и, въпрѣки кръстоносния походъ, който папата устроилъ срещу държавата му за тая закрила, не само ги оставилъ свободни, но имъ далъ еднакви права съ православнитѣ и пълна свобода да изповѣдватъ учението си (Мишевъ, стр. 86—87).

Богомилитѣ знаятъ и фанатично да защитаватъ учението си дори съ цената на своя животъ. Затова нѣма нищо чудно, гдето първата саможертва въ Европа, направена въ защита на своитѣ идеи, е тая на българина Василий. „Нито преследвания, нито мъжки, нито дори смъртъ ги спирала. Една отъ догмитѣ на тѣхното учение била да презиратъ най-грозната и ужасна смъртъ. И тѣ умирали съ безстрашие и възторгъ. Василий, началникъ на богомилитѣ въ България, медикъ по професия, мжжъ образованъ и съ добродетели, билъ изгоренъ живъ въ 1100 г. на хиподрома въ Цариградъ. Това билъ първиятъ богомилъ апостолъ,

който умира за емансипацията на човѣшкия разумъ. Неговото изгаряне станало въ присѣтствието на императоръ Алексій, на патриархъ Николай, на сенаторитѣ, волможитѣ и множество народъ. Намѣсто да се поклони на кръста поставенъ на хиподрома срещу кладата (ешафота), за да бжде помилванъ, както нѣколко пѣти билъ увещаванъ лично отъ императора и чрезъ пратени отъ него лица, Василий предпочелъ смъртъта. Развълнуванъ и съ вѣра той стѣпя на кладата, и пламъцитѣ го поглѣщатъ. А тия пламъци, споредъ лѣтописецъ очевидецъ, се издигали високо до върха на обелиска въ хиподрома, гдето била кладата“ (Мишевъ, стр. 84). Както Христосъ освети съ смъртъта си кръста, така нашиятъ българинъ освети кладата и показа на свѣта, какъ се служи самоотвержено на една идея, на едно учение, на една религия 415 години преди чеха Иоанъ Хусъ и цѣли 500 години преди италианеца Джордано Бруно.

Примѣрътъ на Василия скоро бива последванъ и отъ други богомили. Първиятъ френець, проповѣдникъ на новото учение, Пиеръ Брюи, бива изгоренъ на 1140 година. „Въ Ломбардия, въ гр. Киченце, Иоанъ Киченцки изгаря въ 1233 година 60 знатни лица, последователи на сектата. Въ Кьолнъ апостолътъ на катарското учение Арнолдъ и трима още негови другари съ възторгъ се качватъ на кладата. Въодушевенъ и възторженъ, Арнолдъ говори срѣдъ пламъцитѣ на събралия се народъ и завещава на последователитѣ си твърдостъ въ учението. Съ своето безстрашие поразява натрупалия се народъ, а най-вече своитѣ сѣдии. Млада една мома, неофитка въ учението и дивна хубавица, възторжена отъ безстрашието на четиримата апостоли, сама се хвърля въ пламъцитѣ и изгаря съ тѣхъ. Реформаторското учение, изникнало въ България, се разпространило далечъ вѣнъ отъ ней-

нитѣ предѣли. И отъ искритѣ на първата клада въ византийската столица, на която загива мъченишки и безстрашно Василий, пламватъ една по друга кладитѣ на западна Европа. Но учението и идеитѣ на Богомила не изгорѣли на тия клади съ мъченицитѣ. Напротивъ, кладитѣ станали тѣхни най-силни проповѣдници“ (Мишевъ, стр. 85).

Защото е било повече славянско, отколкото павликянско или манихейско, богомилското учение се разпространява бързо изъ всички славянски страни — Босна, Далмация, Сърбия, Чехия. А защото е било общо-човѣшко по своитѣ политико-социални начала, то прескача предѣлитѣ на славянскитѣ земи и се въдворява въ западна Европа — въ Италия, Франция, особено южна, въ Германия и Англия. Неговитѣ последователи се наричатъ въ различнитѣ страни различно. Въ България — богомили, бабуни, отъ планината Бабуна при Прилепъ, която се смѣтала за тѣхенъ центъръ, техникари или торбешии; въ Гърция — богомили и фундаити, въ Босна и въ Италия — патарени и катарии, катарити; въ Франция — албигойци или бугарии, още катарии и валденци; въ Германия и въ Англия — катарии. Вече въ последната половина на XII в. и въ началото на XIII отъ Атлантическия океанъ до Черно море имало шестнайсетъ богомилски църкви. Една имало и въ Мала-Азия, въ гр. Филаделфия, сжщо и две енории въ Цариградъ — гръцка и френско-италианска. Тѣхнитѣ епископи на западъ се считали за голѣми авторитети. Въ голѣмото си мнозинство тѣ били българи. А въ Ломбардия тѣхната епископия е чисто българска. Презъ втората половина на XII вѣкъ тамъ е епископъ нѣкой си Марко, назначенъ отъ България (Вж. Савичъ, стр. 29—30).

Срещу тия успѣхи на богомилството се опълчава най-решително Римъ. Той преследва не само

неговитѣ апостоли, но и всички властници, които го закрилятъ и търпятъ, както и народитѣ, които сж го възприели. Папа Инокентий III повдига кръстоносни походи въ южна Франция и усройва инквизиция въ нея. Папството побеждава, но се указва безсилно да изкорени учението на богомилитѣ, както и идеята за реформация. Победило съ оржие и съ инквизиция, то се почувствувало победено идейно.

Следъ дълго прекжсване, идеята на попъ Богомила се подема отново пакъ отъ славянинъ. Сега на сцената изпкъва чехътъ Янъ Хусъ. Но като Василия и той бива изгоренъ на клада въ Констанцъ. Неговата смъртъ, обаче, още повече затвърдява учението му между чешкитѣ селяни. Тѣ три вѣка преди френската революция, а петъ вѣка подиръ попъ Богомила развѣватъ знамето за равенство, братство и свобода между людетѣ на земята. Започва се наистина една отчаяна борба между демокрацията и аристокрацията на онова време, на свободата срещу тиранията, на свѣтлината срещу мрака. Нѣма съмнение, че цѣлото това народно движение въ Чехия, което отъ религиозно изпърво се обръща на чисто обществено, се дължи изключително на богомилското учение. То — пише проф. Зигелъ е дошло тамъ чрезъ валдейството, което самò се развило подъ влиянието на богомилството. „Въ Чехия учението на валденството отдавна имало многобройни поклонници Така че, въ това време, когато висшитѣ и образовани слоеве на чешкото общество се замисляли надъ църковнитѣ реформи, като се обръщали къмъ латинскитѣ трактати на другоземни реформатори като Виклефа, въ селскитѣ хижи и по градскитѣ стѣгди прости ятъ народъ слушалъ пламеннитѣ речи на валденскитѣ проповѣдници, които гърмѣли срещу цѣлия

политически и общественъ строй като несъгласенъ съ християнството“ (Мишевъ, стр. 89).

Въ сжщность, както ни увѣрвава Симонди, богомилското учение е минало много по-рано въ Чехия, занесено тамъ отъ българскитѣ търговци. И тѣ, собствено, сж приготвили пжтя на Янъ Хуса и на Иронима Пражки. Сжщото твърди и английскиятъ историкъ Гибонъ. Най-напредъ българскитѣ богомили, „взели библията за правило на своята вѣра и отхвърлили всички символи“, после усилията на Виклефа въ Англия и на Хуса въ Чехия и най-сетне на Цвингли, Лютера и Калвина. Дѣлото на последнитѣ трима реформатори на църквата не би имало успѣхъ, ако не бѣше предшествувано отъ проповѣдитѣ на двамата преди тѣхъ, а пкъкъ проповѣдитѣ на последнитѣ сж немислими безъ учението на попъ Богомила.

„Албигойскитѣ войни, които се продължили 20 години, и хусисткитѣ, които траяли 11 години, сж две голѣми брѣнки въ дългата верига на гоненията и преследванията срещу богомилското учение, което първо почва борбата за свободата на човѣшкия разумъ срещу авторитета на църквата. Тия войни и жертвитѣ имъ се свързватъ съ пламъцитѣ, пушецитѣ и жертвитѣ на кладитѣ въ Цариградъ, Сентъ-Жилъ, Виченци, Милано, Кьолнъ, Лондонъ, Констанцъ, а не съ мъртвото и лишено отъ обществени и политически идеали учение на манихеи и павликяни. Албигойци, катарии, патарени, ванденци, хусисти сж клоне, израстнали на дънера, който се нарича богомилство. А последниятъ най-голѣмъ клонъ на този дънеръ било лютеранството или протестанството, което наложило реформацията. Славянитѣ въ България и Босна дали идеи, чувства и жертви; латинитѣ въ южна Франция и въ Италия — наука и жертви, а тевтонитѣ съ своя практиченъ характеръ използвали плодовитѣ имъ,

синтезирали учението и го приложили. Рачки цени високо ролята на богомилството и чрез нея тая на България. Той счита тази роля извънредно важна въ умственото движение на Европа. Да се допуска всѣки човѣкъ безъ особени обреди да бжде свещеникъ, като се дири отъ него само нравствената висота, сжщо така да се тълкува свободно свещеното писание, като се счита то за единственъ източникъ на вѣрата, безъ да се обръща внимание върху учението на църквата — това именно било пренесено въ Италия, Франция, и дори въ Германия. Тия две начала минали у хусиститѣ и чрезъ тѣзъ у лютеранитѣ“.

А голѣмиятъ руски ученъ А. Н. Веселовски дава следната характеристика: „Славянскитѣ народи чрезъ богомилството пръвъ пжтъ до появата на Хуса внасятъ въ общоевропейската култура своя интелектуаленъ даръ, който оставя трайни следи върху цѣлия развой на срѣдновѣковната литература“ (Мишевъ, стр. 90—91).

Така високо цени ролята на богомилството за духовното прераждане на Европа и хърватскиятъ архиепископъ Йосифъ Щросмайеръ, най-голѣмиятъ поборникъ за югославянската идея на своето време, комуто ние, българитѣ, дължимъ издаването на народнитѣ пѣсни, събрани отъ братя Миладинови. Ето неговата оценка: „Българитѣ, а ведно съ тѣхъ и всички южни славяни, трѣбва да бждатъ горди, че сж дали на Европа едно духовно движение, което по-късно е съзрѣло чрезъ хуситизма въ протестанизъмъ, ренесансъ и френска революция“ (Вл. Савичъ, стр. 33).

И нема да бжде преувеличено, ако се каже, че кличката „равенство, братство, свобода“, съ която френцитѣ обявиха и водиха своята революция и чрезъ нея се опитаха да преобразуватъ отношенията между личности, класи и народи, е клич-

ка наша. Тя ще си остане като вѣченъ блѣнъ за човѣчеството, ще пребъде като указателъ на истинския Христовъ пѣтъ на земята, благодарение на българския гений — нейниятъ създателъ, разпространителъ и осветителъ. Осветилъ я съ кръвта на хиляди и хиляди мъченици българи, тръгнали по свѣта да въдворятъ новъ редъ между людетѣ и и нова правда на земята.

На богомилитѣ се дължатъ и други три идеи, които почватъ да намиратъ своето осъществяване едва презъ последното столѣтие: равенство между мъжа и жената, всеобщото образование и вегетарианството. Понеже тѣхнитѣ религиозни общини сж били напълно демократични, то въ тѣхъ всички членове сж били равноправни. Следователно, съ еднакви права сж се ползували и мъже, и жени. Последнитѣ сжщо можели да стигнатъ степенъта на съвършенитѣ, както и да бждатъ проповѣдници, стига да сж пълнолѣтни. Това пѣкъ заставяло всички да бждатъ грамотни, за да се ползуватъ непосредствено отъ евангелието. Богомилитѣ, когато не работѣли, обичали да четатъ по отдѣлно или вкупомъ. Чели, дори кога пжтували, когато преминавали презъ мостъ или когато влизали въ село. Въ всѣка община имало училище. Всички почти вѣрующи били книжни. Съ това тѣ особено повлияли да се поддържа и разширява книжината. Нищо чудно, следователно, че при тогавашното всеобщо невежество, особено между широкитѣ народни маси на западна Европа, върховенството на богомилската църква се намирало въ България, и че тая църква е управлявала албигойскитѣ и катарскитѣ църкви на западъ. Тя постоянно е изпращала свои епископи или апостоли да участвуватъ въ съборитѣ на западнитѣ църкви. „Това общение, което е било редовно и постоянно, позволява да се предполага, че прасанитѣ не били прости фигури, но мъ-

же книжовни и образовани“. Може да се мисли дори, че тѣ сж знаели книжовно грѣцки, особено латински, за да се обясняватъ на съборитѣ и на събранията съ своитѣ инородни привърженици. Трѣбва да се предполага, че въ Италия, напр. въ диоцеза на българската църква да е имало училища, въ които да сж следвали и българчета, за да учатъ латински и италиански, както въ България — да сж се учили италианци на български (Мишевъ, стр. 93—94).

А вегетарианството влизало въ догмитѣ на богомилската религия. И то строгото вегетарианство. Богомилитѣ, освенъ гдето не ядѣли месо, но тѣ не употрѣбявали нито масло, нито млѣко. Хранѣли сж се само съ растителна храна: зеле, маслини, дървено масло. Постили три пжти по четиридесетъ дни, а всѣка седмица постили по три дни. Презъ пости богомилитѣ минавали само съ хлѣбъ и съ вода.

Богомилството носи своята отраза и върху съвременни нравствено-философски учения. Лесно може да се открие връзката между него, учението на Хелчицки, живѣлъ въ XV вѣкъ, и Толстоя. Учението на така нареченитѣ християнски анархисти, каквито славянитѣ броятъ повече, отколкото което и да било друго племе въ Европа, произхожда отъ него. Едно сравнително изследване между попъ Богомила, Хелчицки и Толстоя ще ни открие тѣсната връзка между тѣхъ, за да се убедимъ, че коренитѣ на проповѣдитѣ у последнитѣ двама се намиратъ въ проповѣдитѣ на първия.

едно съ разпространение на богомилското учение изъ земиѣ на западна Европа се разсѣиваѣт и българиѣ. Едни като негови проповѣдници отпърво, после като ржководители на новооснованитѣ църкви, а други — прокудени отъ България, преследвани отъ официалната църква и отъ държавната власть.

Строги мѣрки, дори жестоки преследвания срещу богомилитѣ сж били вземани не еднажѣ. Най много въ това отношение сж се отличили трима наши царе: Петъръ, Борилъ и Иоанъ Александъръ. При Петра тѣ били силно преследвани подъ влияние на гърцитѣ и поради силнитѣ имъ проповѣди срещу държавата и църквата, които по духъ били повече гръцки, отколко народни. Борилъ по политически съображения повдигналъ гонение срещу тѣхъ. Застрашенъ отъ вѣншни и вжтрешни мжчнотии и принуденъ отъ папа Григорий IX, той свикалъ въ 1210 година въ Търново съборъ, уредилъ дори и единъ видъ инквизиция“. Както и трѣбвало да се очаква, съборътъ осждилъ богомилитѣ. Едни отъ тѣхъ били наказани най-жестоко, а други прокудени далечъ отъ родината си, като се заселили тамъ, гдето сж могли да намѣрятъ защита поне на живота си.

По-късно турското завоевание, както и възстанията отъ 16 и 17 вѣкъ, сж изхвърлили стотици хиляди българи и сж ги попилѣли като хамовото семе навредъ изъ Европа. Едни отъ тѣхъ следъ време сж се завърнали съ не малко особености на чуждѣ битѣ, та че и съ езика на народитѣ, срѣдъ които сж живѣли, а други сж се притопили на-

пълно, като сж оставили за споменъ на себе си само своитѣ фамилни имена или името на своята родина, дадени на заеманитѣ отъ тѣхъ мѣстности.

Така въ западна Европа се образуватъ много селища съ чисто българско население. Где и колко сж тѣ, каква роля сж играли въ страната, която имъ е дала гостоприемство, това сж въпроси, които сигурно ще бждатъ изучени единъ день, когато започнемъ да се тачимъ като народъ съ значение тука, на земята. За сега сведенията сж твърде оскъдни, и ние сме принудени да сждимъ само въз основа на тѣхъ. Но, ако и такива, тѣ все пакъ сж достатъчни, за да се извадятъ правилни заключения. Нѣкои отъ тия сведения намираме като приносъ отъ покойния Иванъ Д. Шишмановъ въ студиитѣ му: „Критиченъ прегледъ на въпроса за произхода на прабългаритѣ отъ езиково гледище и етимологиитѣ на името българинъ“ и „Българитѣ въ Орландо Фуриозо“. Първата помѣстена въ „Сборникъ за народни умотворения“, кн. XVI и XVII, а втората въ сп. „Български прегледъ“, год. VI, кн. VIII.

Споредъ него, български колонии (славянски и не славянски) е имало въ Апенински полуостровъ още отъ V и VI вѣкъ. Тѣхниятъ брой е билъ „значително повече, отколкото се предполага“. „За това сведочатъ, преди всичко, цѣла редица мѣстности, носещи нашето национално име, особено въ Равената, въ Ломбардия, Тоскана, Пиемонтъ, Емилия и Умбрия.

Презъ 1779 година намираме единъ вакариятъ *Bulgariae* въ Чезена. Въ Неаполитанско и до сега една висока планина се нарича *Bulgaria*. Едно графство *Bulgaria* поменува въ Миланско *Muratori* „Още по-интересни сж топографскитѣ имена на селища, които сжществуватъ и днесъ: *Bulgaro (grasso)* община въ Ломбардия, пров. Комо, окр. Апияно;

Bolgare, община пакъ въ Ломбардия, пров. и окр. Бергамо; **Bulghero**, часть отъ общината Ардоле С. Марино въ Ломбардия, пров. и окр. Кремона; **Bolgheri (della Gherardesca)** въ Тоскана, пров. Пиза, окр. Волтера (за пръвъ пжть се поменува **Castello de Bolgeri** въ единъ документъ отъ 1158 год.); **Bolgaro**, часть отъ общината Карманьола въ Пиемонтъ; **Bolgaro Torinese**, пакъ тамъ; **Bulgheria**, часть отъ общ. Чезена въ Емилия, пров. Форли; **Borgheria (=Bolgeria)** часть отъ общ. Нарни въ Умбрия; **Bolgaria**, сжщо; **Bulgarello**, общ. въ Ломбардия, пров. Комо и др.“.

„На тоя голѣмъ брой отъ топографски названия отговаря и голѣмото число отъ лични имена: **Bulgarus**, **Bulgarinus**, **Bulgarini** и т. под., носителитѣ на които играятъ известна видна роля въ културната история на Италия, и произходътъ на които не представя никакво съмнение. Въ печатанитѣ отъ Фантуци документи о. с. намираме вече единъ **Bulgarellus**, 1047 год. Единъ дълъгъ списъкъ отъ лични имена на южни славяни, поселени въ Неаполитанско, съобщава Макушевъ (о. с.). Изрично означени като българи намираме тукъ: **Stephanus Bulgarus de Yscla**, 1290. **Johannes et Jacobus Bulgari Gaieta**, земевладѣлци, 1295 г. **Marius Bulgaris** и **Petrus Bulgarus Yscla** получаватъ за заслугитѣ си пенсия, 1305“. И пр. и пр. „Съ известенъ авторитетъ се ползува и до днесъ **Bulgarus** или **Bulgarus de Bulgariis**, прочутъ италиански юристъ отъ XII вѣкъ, единъ отъ така нареченитѣ глосатори на Юстиниановия кодексъ (**ius civile**), роденъ въ Болония (споредъ други, въ Пиза или Кремона). **Bulgarinus** се нарича другъ ученъ юристъ отъ Сиена, професоръ въ Пиза и въ родния си градъ, съвременникъ на Ариоста, живѣлъ и действувалъ около год. 1490, писалъ коментари върху нѣкои закони. **Bulgarinus (Octavianus)** е единъ ученъ доминиканецъ и писателъ

въ Чимина около 1641—1712, познатъ и подъ итал. ф. на името си **Ottavio Bulgarini—Bulgarutius (Bernhardinus)**, юристъ-консултъ, отъ селото Кантиано, живѣлъ въ срѣдата на XVII вѣкъ, писалъ на латински и италиянски. **Bulgherini Martino**, итал. живописецъ въ XIV вѣкъ, действувалъ въ Сиена. **Bulgarelli (Marianna Benti)**, знаменита италиянска пѣвица въ XVIII вѣкъ. **Bulgarini Francesco**, итал. писателъ отъ XVII вѣкъ. **Bulgarini Belisario**, поетъ отъ края на XVI и началото на XVII вѣкъ, известенъ съ своята полемика върху Дантевата **Divina Comedia**. **Bulgarini Angiolina**, съвременна италиянска писателка (*De Gubernatis, Dict. 1891, 441*) и др.“.

За поменатия вече прочутъ италиански юристъ Булгарусъ ето какво четемъ у г. Жоржъ Нурижанъ. Преписвамъ цѣлата му статия така, както я намирамъ печатана въ в. „Зора“ отъ 18 май 1931 г.

„Единъ отъ древнитѣ италиански градове, безспорно, е Болония, който е запазилъ и днесъ многобройнитѣ си паметници, замъци, кули черкви и гробници отъ славното си минало. Презъ последното си пребивание въ този градъ можахъ да посетя нѣкои отъ неговитѣ исторически забележителности. Най-силно впечатление ми направи древниятъ Болонски университетъ, откритъ пръвъ въ Европа въ началото на XII вѣкъ съ школата, ржководена отъ знаменития учител по правото Ирнерио. Тази школа била известна презъ срѣднитѣ вѣкове съ своитѣ знаменити учители и е привличала студенти отъ всички страни на Европа. Числото на последнитѣ е стигнало въ XIII вѣкъ до 10,000 души.

„Отначало тия лектори по разни доктрини сж четѣли лекциитѣ си въ своитѣ домове, по-късно имъ били отредени специални помѣщения и едвамъ презъ първата половина на XV вѣкъ въ центъра на града била построена една обширна сграда, наре-

чена Архигиназио, която е запазена и до днесъ, обаче, университетътъ е билъ премѣстенъ въ зданието на научния институтъ, който миналата година прие съ единомушни акламации Н. В. Царь Борисъ III за свой почетенъ членъ. Днесъ въ старото здание на Архигиназио се помѣщава градската библиотека, която съхранява 400,000 тома и 300,000 автографа.

„Влизамъ презъ красивата входна врата и минавамъ презъ единъ красивъ сводъ отъ стълбове въ четвъртитъ коридоръ, надъ който се издига двуетажно здание. Двата портика отъ партера и отъ първия етажъ сж покрити съ емблеми, които съ своитѣ разнообразни цвѣтове придаватъ единъ живъ и пѣстъръ обликъ на цѣлата сграда. Това сж емблемитѣ на разни студентски корпорации отъ всички нации. Срещу входа на университета се намира една малка капела, университетската църква, до скоро отдадена на забвение. Съ дохождане на фашисткото правителство, черквата е била отново открита, тъй като преди нѣколко години се откри и черквата „св. Иво“ при Римския университетъ. Черквата на Болонския университетъ, която е едно истинско художествено украшение, носи името „Св. Мария дей Булгари“. Това име, безспорно, буди чувството на национална гордостъ у всѣки българинъ. Булгаро се е наричалъ единъ отъ четиритѣ ученици на Ирнерио и се е отличавалъ отъ другитѣ съ своето красноречие, за което е билъ нареченъ отъ своя учитель Булгаросъ, ось ауреумъ (Булгаро, златна уста). Тия ученици, провъзгласени за доктори на правото, следъ смъртъта на Ирнерио сж имали своя школа по правнитѣ науки и сж останали известни въ историята съ участието си въ Диетата на Ронкалия (1158 г.) въ защита на императорскитѣ права на Фридрихъ Барбароса срещу Ломбардскитѣ градове.

„Булгаро е оставилъ доста голѣми следи отъ дейността и отъ името си още и заради това, че отъ него впоследствие води произхода си семейството Булгари, което е притежавало нѣколко здания въ университетския кварталъ и още тогава единъ отъ централнитѣ площади на града се е наричалъ „Корте дей Булгари“. (Площадътъ на българитѣ), а отсетне и университетската черква е била наречена „Санта Мария дей Булгари“.

„За произхода на Булгаро, замѣстника на знаменития Ирнерио, се знае твърде малко, обаче, отъ известни данни може да се сѣди, че той е роденъ въ Болония. Споредъ нѣкои видни италиански историци, това име действително произхождало отъ българи, които сж се преселили въ Италия. Както знаемъ отъ историята, прѣзъ срѣднитѣ вѣкове много българи се заселили въ областъта на Молиса. По-после, въ IX вѣкъ, българитѣ сж били въ тѣсни връзки съ Римъ. Презъ XI вѣкъ, т. е., когато сж живѣли прадѣдитѣ на Болонския ученъ Булгаро, безспорно, е било сжщо така известно името на българитѣ — на оня народъ, който въ предходния вѣкъ бѣ основалъ едно могжщо царство на Балканския полуостровъ, чиито граници сж стигали до Адриатическо море, т. е., до морскитѣ предѣли на Италия, и името на царъ Симеонъ се е носѣло като име на непобедимъ вождъ.

„Ето защо, съ право може да се приеме, че наистина презъ XII вѣкъ въ Болония, въ сърдцето на Италия, градъ на пѣтя между изтокъ и Римъ, е сжществувало името на Булгаро, още повече, че следъ изчезването на семейството Булгари, университетската черква продължава и до днесъ да носи неговото име. И това име навѣва нѣженъ споменъ, който свързва българския народъ съ просвѣтена Болония, най-стария италиански университетски градъ“.

Не ще съмнение, че не сж само тия българитѣ които сж оставили голѣмо име въ Италия и които съ редица бележити италианци сж работили за нейната духовна и политическа мощь. И не само на Италия сме дали свои голѣми сънародници въ продължение на нѣколко вѣка. Нѣщо ни дължи и **Франция**. Отъ тия Булгариновци, напр. произхожда единъ отъ най-голѣмитѣ ѝ военни и политически вождове. Споредъ френския академикъ Henri Houssaye,¹⁾ между дѣдитѣ на Наполеонъ Бонапартъ имало единъ който се казвалъ Булгарино, като добавя: „problement d'origine bulgare“ („Вѣроятно отъ български произходъ“). По-положителенъ е другъ съвремененъ френски ученъ. Цитирамъ отъ втора ржка: „Най-маститиятъ френски славистъ, професоръ Анри Мазонъ отъ университета въ Страсбургъ, написа сериозна историческа книга, въ която той доказа неуспорно, че сжщо въ жилитѣ на Наполеонъ Бонапарта тече струя българска кръвь“ (Асенъ Боевъ, Творческата роля на българския елементъ въ чужбина. Добруджански гласъ, год. I, бр. 91 отъ 16 октомврий 1935 г.).

Наше е и евангелието, на което сж се клѣли френскитѣ крале, а, може би, се е клѣлъ и самъ Наполеонъ. То е така нареченото Реймско евангелие, вѣкове подъ редъ пазено отъ Реймската катедрала. На това евангелие прѣвъ обърна погледъ у насъ В. Априловъ въ поменатата вече брошура, като изтъкна наособено, че, споредъ С. Строева, „то било писано съ юсъ“ (стр. 25).

Но още и за друга голѣма слава можемъ да се домогваме ние въ Франция. За нейния най-голѣмъ поетъ презъ 16 вѣкъ Пиеръ Ронсаръ. Потомъкъ на благородна фамилия отъ Вендомъ,

¹⁾ Вижъ книгата му Napoléon Inconnu (Неизвестниятъ Наполеонъ).

той още младъ сполучва да се добере до високо обществено положение, както и да си извоюва славата на голѣмъ, на извънредно голѣмъ поетъ. Като пажъ на херцогъ Орлеански, Ронсаръ обикаля ведно съ него Англия, Шотландия и Италия. Но случва се тъй, че на 18-годишната си възраст оглушава. Това нещастие му дава възможностъ да се вдълбочи въ литературата. Седемъ години подъ редъ Ронсаръ изучва и обработва гръцката и римската метрики. По политически причини, той попада за известно време въ затвора. Тамъ му пращатъ подаръци както английската кралица Елизабета, така и Мария Стюартъ. Неговиятъ поетически гений билъ толкова много цененъ отъ съвременниците му, че сж сжществували легенди за него. Така, напримѣръ, младитѣ люде сж вѣрвали, че, щомъ се само допратъ до дрѣхитѣ му, и тѣ ще станатъ поети. На старини Ронсаръ се е ползувалъ отъ духовни приходи. Но Хенрихъ III го занемарява. Когато умира, Кардиналъ дю Перонъ държалъ нагробна речъ, въ която го поставилъ надъ Омиръ и надъ Пиндара.

Роденъ на 1524 г. и починалъ на 1585, Ронсаръ е живѣлъ всичко 61 година. Той се тачи като основателъ на плеядата отъ поетитѣ на учеността, която се състояла отъ него и отъ следнитѣ още поети: Йоахимъ дю Беле, Жанъ Антуанъ де Байфъ, Понтюсъ де-Тиаръ, Реми, Бело, Жанъ Доръ и Етиенъ Жоделъ. Тази плеада (седемъ поета) подражава грубо на древнитѣ класици, както и на тѣхнитѣ чуждестранни подражатели. Частно за поезията на Ронсара може да се каже, че тя е чисто декоративна, изтънчена, съвършена въ своята техника, но затова пѣкъ бездушна и твърде забъркана съ древната митология. Но има и множество малки пѣсни, пълни съ нѣжна сладка, хармония и вродена грация. Най-известенъ е, обаче, съ своята

лъжекласическа поема „Франсияда“. Съ нея той открива въ Франция цѣлъ редъ епически стихоплетства, като не се изключва изъ тѣхния брой и Волтеровата „Хенрияда“ (Шеръ, Всеобща исторія литературы“). Поради тая си дейность Ронсаръ се смѣта за родоначалникъ на новата френска литература.

Колкото е затвърдено дѣлото на Ронсара, толкова е неустановенъ неговиятъ народностенъ произходъ. Като се изхожда отъ извѣстни мѣста въ произведенията му, въ които той недвусмислено признава, че дѣдитѣ му произхождатъ отъ земитѣ на долния Дунавъ, за него претендиратъ, смѣтатъ го за свой почти всички народи по двата срѣдни и долни брѣга на тая рѣка: и чехи, и унгарци, и ромъни. Чехитѣ изкарватъ родословието му отъ Чехия. Тамъ е живѣлъ, споредъ признанията на самия Ронсаръ, пъкъ и споредъ свидетелството на кардиналъ дю Перонъ, нѣкой си Балдуинъ Росхартъ като пажъ на кралъ Иоханъ Чешки. Следъ сто годишната война тоя рицаръ Росхаръ се билъ преселилъ въ Вендомъ и станалъ родоначалникъ на Ронсаровския родъ. Унгарцитѣ изхождатъ отъ единъ стихъ, въ който се поменава тѣхната страна. Въ сжщия стихъ има недвусмислени подсказвания, че произхожда отъ тракийско колѣно, че въ жилитѣ му тече тракийска кръвъ. Иозефъ Калмеръ допуска, че той прави тия признания, защото — навѣрно отъ суета — иска да се изкара потомъкъ на Орфея*), тъй като билъ промѣнилъ датата на рождението си отъ 11 септемврий 1524 на 24 февруарий сжщата година, деня, въ който Францъ I билъ плененъ при Павия отъ Карлъ V, та по тоя начинъ да свърже деня на рождението си съ едно историческо събитие, както и рождението на Александъръ Македонски—съ изгарянето на храма на Диана въ Ефесъ. Най-много държатъ за ромънския про-

изходъ на Ронсара ромънциѣ. Сега тѣ дори издаватъ списание съ негово име за поддържане на френско-ромънскитѣ литературни връзки, редактирано отъ френеца Léon Main и ромънския писателъ В. Барноши. Заглавието на списанието има символиченъ характеръ.

Само ние българитѣ, се отнисаме съ пълно безразличие къмъ тоя въпросъ, затова и произхода на Ронсара, първиятъ отъ френскитѣ поети, който почва да пише вмѣсто на латински на народния френски езикъ, остава непроученъ отъ наша страна. Но нека се надяваме, че съ време и това ще стане (Вж., Д. Б. Митовъ, в. „Развигоръ“).

Така безразлични стоимъ и къмъ произхода на най-голѣмата съвременна френска поетеса Ана де Ноай, която е правнучка на нашия възродителъ Софроний Врачански. Наистина, тя е родена отъ баща ромънецъ и майка гъркиня, но въ жилитѣ на нейнитѣ дѣди тече стопроцентова българска кръвь. Смѣсенитѣ ѝ изходъ е най-добъръ доказъ за състоянието, въ което бѣше изпадналъ нашиятъ народъ презъ време на робството — отъ смѣсени бракове и отъ предпочитане на чуждото образование нашитѣ най-заслужили родове — Софрониевцитѣ и Богоридовцитѣ — да загубятъ само следъ две поколѣния всѣкакво съзнание за своята истинска народность.

Но кръвьта, все пакъ, вода не става, и тая българска кръвь проличава въ всѣки стихъ отъ поезията на Ноай. Характерниятъ тонъ на цѣлото ѝ творчество е тъгата, въпрѣки нейното непрестанно кокетирание — повече, отколкото е кокетирала всѣка друга жена — съ слънцето, съ мла-

*) Сторедъ Гундулича, голѣмъ хърватски поетъ, и съвременнитѣ му, Орфей билъ българинъ. Значението и задачата на нашата етнография. Мсб., т. I, стр. 39.

достъта, съ великитѣ люде, съ пространството, че дори съ Бога и смъртъта. Въ цѣлата лирика на Ноай Рилке славослови именно тая тѣга, това вѣчно любовно оплакване, безъ което е немислима истинската любовъ.

Не по-малко участие въ културния и въ политическия животъ ще сме взели съ свои сънародници и въ **Австро-унгарската** империя, но какво е то, не знаемъ. Знаемъ положително само едно, че въ нея нѣколко вѣка по редъ сж живѣли въ компактна маса наши сънародници, които, било че сж запазили своето народностно съзнание, било, че сж го загубили, като сж се претопили въ числено и въ културно преобладаващата ги срѣда, не съ могли да бждатъ безучастни въ усилията за напредъкъ на империята. Пъкъ и постоянно сж идвали българи и отъ българскитѣ земи, предимно търговци. Нѣкои отъ нѣхъ пакъ сж се връщали въ родината си, а други сж се установявали на трайно мѣстожителство тамъ. Такъвъ единъ търговецъ е така наречениятъ Думбата отъ гр. Сѣръ. Той е търгувалъ съ памукъ и скоро забогатѣлъ. „Освенъ своята собствена кантора, въ столицата на Австрия Думбата е притежавалъ нѣколко кжщи, закупилъ хотели и презъ време на Мария Терзия се е издигналъ като единъ отъ нотабитѣ на Виена. Улицата, кждето сж се редѣли нѣговитѣ кжщи, кантора и хотели, се наричала улица „Думба“ (Тихомиръ Павловъ. Градъ Банско, страници отъ нашето минало. Отецъ Паисий, г. 8, кн. 7, стр. 371 отъ септемврий 1935 година).

Въ Виена се е проявилъ и единъ бележитъ художникъ българинъ. Той е известенъ подъ понѣмченото си име Иоханъ фонъ Канонъ. А истинското, българското му име е Иванъ Страширибката или Иоханъ фонъ Страширибка. Името Канонъ е прѣкорно име, произлѣзло, навѣрно, отъ

презимето Кжновъ, тъй като нѣмцитѣ нѣматъ белегъ за нашия звукъ ж. Освенъ това, не изговарятъ суфикса на дубълъ в. И отъ Кжновъ се образувало първоначално Кано, а отпосле Канонъ. Пъкъ възможно е и самъ Страширибката да си го е избралъ за псевдонимъ, като е запазилъ до нѣкжде и формата на бащиното си име. Но това, собствено, не е особено важно. Важно е, че биографитѣ следъ смъртта му сж сочили неговия български произходъ. И тѣ мислятъ, че „българската кръвъ, която течала въ неговитѣ жили, е повлияла върху неговия характеръ и животъ“.

„Въ характера си той има и друга психологическа расова особеностъ, която е свойствена на българитѣ. Въпрѣки неговата самобитна натура, той е нерешителенъ. Страширибката се колебае въ избора си между четката и меча. Тласканъ отъ една вжтрешна сила къмъ художествено творчество, още младъ, той захваща своитѣ повърхностни опити въ Виенската академия, като работи при прочутия професоръ Валдмюлеръ. Но бързо се насища. Решава да се посвѣти на военна служба и достига до офицерски чинъ“. Обаче, сжщо скоро разбира, че и тука нѣма да изтрае: военната дисциплина по своята строгостъ се указала противна на свободолюбивия му и независимъ духъ. И той отново се връща къмъ раншната си свобода.

„Кановъ Страширибката взема тоя пжтъ четката съ твърдото решение да стане голѣмъ майсторъ. Безъ да се влияе отъ каквато и да било школа — пише нѣмската критика — той се издига като самоукъ. Даренъ съ голѣма творческа фантазия, младия художникъ обичалъ много да пжтешествува. Отъ едно таково пжтешествие на изтокъ се завърналъ съ многобройни скици въ чантата си, богатъ материалъ за неговитѣ бждещи картини. Обичалъ много да ходи и на ловъ.

„Въ началото работилъ въ Карлсруе, гдето оставилъ голѣма стенна и плафонна живопись въ дворцовия чакаленъ салонъ. Отъ тука минава презъ Щутгартъ, гдето сжщо е създавал доста картини, по-забележителнитѣ отъ които сж: Ловъ на лъвовете. Търговецъ на скжпоценности, Баядерка и др. Като се връща въ Виена, за пръвъ пжтъ излага тука маслената си картина Рибарката.“

Ловнитѣ платна заематъ първо мѣсто въ творчеството на Канона. Сжщо така се отличава съ своитѣ женски портрети, както и съ картинитѣ си отъ черковенъ характеръ. За шедьоври отъ последнитѣ минаватъ: Ложата на св. Иоханъ и Воти-фолтаръ. „Последната е рисувана по поржчка на царскитѣ деца по случай тържественото отпразднуване на сребърната свадба на императорската двойка. Едно негово забележително творение, съхранявано въ музея на естественитѣ науки въ Виена, е „Кржговото движение на живота“. Въ тая картина художникътъ съ дълбоко филисофско прозрение символизира идването и отминаването на живота по земята — вѣчната загатка на свѣта.

Критицитѣ намиратъ, че съ колорита на своитѣ произведения Иоханъ фонъ Канонъ наподобява Рубенса, Тицияна и Тинторето, като, разбира се, е запазилъ своята характерна особеностъ.

Иоханъ фонъ Канонъ е роденъ въ Виена на 13 мартъ 1829 година. Умира въ разцвѣта на силитѣ си презъ 1885 год., 12 септември — живѣлъ всичко петдесетъ и петъ години.

... „Въ една отъ най-хубавитѣ части на столицата на Хабсбургитѣ се издига бронзова статуя, която надминава по голѣмина естествения ръстъ на своя модель. Тя представлява плещестъ, снаженъ мжжъ съ дълга буйна, хубава глава като на библейски пророкъ. Носътъ има широки ноздри, малко пречупенъ къмъ върха, дишашъ енергия и

сила. Чело голѣмо, набраздено, подпрѣно отъ две голѣми вежди, подъ които свѣтять като горящъ фаръ проникателни, буйни очи. Виенчани сж свикнали да го гледатъ небрежно облѣченъ въ обичайното му кадифяно палто и широки кадифяни панталони, обуть винаги въ ботуши. Волниятъ духъ на гигантската му фигура, неподчиняванъ на никакви рамки и зависимостъ, е щастливо изразенъ отъ скулптора (д-ръ Н. Петковъ, забравенъ български художникъ въ чужбина. Миръ отъ 4. юлий 1928 година).

Така се е отплатила Виена на своя великъ гражданинъ, българинъ по рождение. Нека поне ние, неговитѣ сънародници, да му запомнимъ името.

Може би и въ Германия има нѣщо наше, което следъ време ще стане известно и на самитѣ насъ. Сега стига да отбележимъ, че днешния пречупенъ германски кръстъ го намираме въ старо-българскитѣ шевици, въ келими и въ тавански рѣзби. Въ 1855 година берлинскиятъ ученъ Е. Герхардъ обнародва единъ документъ отъ 14 вѣкъ съ печатъ въ форма на пречупенъ кръстъ и съ надписъ „богаръ“. Впрочемъ, намираме го и въ Атиловото съкровище отъ 23 сжда (Асенъ Боевъ, в. „Обзоръ“, бр. 39, стр. 7).

Дори и въ областъта на материалната култура сж дали нѣщо българитѣ на западна Европа. Тука бива да поменемъ само за илюстрация на мисълъта си за старобългарската мода въ носията, запазена и до днесъ. Думата е за тѣснитѣ обтегнати панталони, носени презъ време на старото българско царство, както се вижда отъ стари византийски миниатюри. На сжщитѣ миниатюри личи и характерниятъ български поясъ, сжщо тѣй пренесенъ отъ България въ Европа. Първообразътъ на тая старобългарска мода е намѣренъ въ дълбочинитѣ на Сибиръ върху ковани пафти, останали, споредъ

истирика Ростовцевъ, отъ сарматстката епоха. Като разглежда човѣкъ тия пафти, може да си помисли, че тѣ възпроизвеждатъ обтегнатитѣ панталони и тѣсната куртка на модна европейска носия отъ края на срѣднитѣ вѣкове. Това тѣсно и обтегнато одяние е станало характерна особеностъ на *унгарската* „национална“ носия. Сжщо отъ старо-българска мода произхожда и разпространената впоследствие по цѣла Европа хусарска униформа на кавалерията.

6

читѣ не на единъ отъ българскитѣ царе въ миналото сж били насочени къмъ Цариградъ. Най-чувствително е билъ застрашаванъ той отъ царь Симеона, замислилъ да се провъзгласи и за византийски императоръ. Но Цариградъ е оставалъ непристъпенъ за българитѣ, защото при всички случаи тѣ сж могли да го обсадятъ само отъ къмъ суша, безъ да прекъснатъ отъ къмъ море притока отъ подкрепления на противника. Това заставя Симеона презъ 924 година, следъ като си осигури тила откъмъ Сърбия, да подири съюзъ съ халифа на африканскитѣ араби Фатлумъ, който му обещалъ да го подкрепи съ своята флота (Иречекъ). Но арабскитѣ посланици до Симеона били заловени отъ Византия и срещу богати дарове съдействували за отказа на тѣхния повелителъ отъ Симеоновото предложение. Пъкъ и сърбитѣ му измѣнили (Н. В. Ястребовъ, Очеркъ на българската история, стр. 22). И мечтата на Симеона останала неосъществена. Предрешила се и бждещата сждба на цѣлия Балкански полуостровъ въ ущърбъ на българ-

скитѣ, частно, и на славянскитѣ интереси, изобщо, нѣщо което следъ деветстотинѣ години подчертава въ едно свое стихотворение голѣмиятъ руски поетъ Яковъ Петровичъ Полонски. Когато презъ нощта следъ мира, сключенъ съ византийцитѣ по молбата на императора Романъ Лакапинъ, се завръща въ своя станъ, Симеонъ срѣща единъ старъ монахъ, който го спира и осжда, защото е билъ непредвидливъ и безразсуденъ:

Что ты сдѣлалъ, царь великій,
Царь славнихъ християнъ!
Уступилъ ты тронъ Востока
Грозной власти мусульманъ! . . .
Вижу я потоки крови,
Бездну ужасовъ и зла:
Отъ Царьграда до Дуная
Замолчать колокала —
И народъ твой будетъ, плѣнный,
Цѣпи рабскія влачить,
Надрываться, или — „братя,
Помогите! — голосить. . .

Тая прокоба смуцава Симеона. Той пришпорва коня и бѣга далечъ, по-скоро да я забрави.

Но почуя вѣщій страхъ,
Симеонъ рванулъ браздами
И привсталъ на стременахъ.
И стремглавъ промчался мимо,
Какъ отъ встрѣчи съ мертвецомъ,
Отъ измѣнника-пророка
Заслонивъ себя щитомъ.

И прокобата на монаха се сбжда. Тронътъ на изтока наистина влиза въ ржцетѣ на мюсюлманитѣ, образували своя мощна империя на Балканския полуостровъ.

Сжщиятъ укоръ, само че въ друга насока, отправя къмъ царъ Симеона и сърбинътъ В. Савичъ съ цитуваната вече извадка изъ неговата книга, която тука само ще приповторимъ. А тя гласи, че ако Симеонъ би обърналъ по-голѣмо внимание на югозападнитѣ славяни, то още тогава би могълъ да образува една цѣлостна Югославия и за винаги, разбира се, би запазилъ Балкана само за славянитѣ (стр. 22).

Може би, турцитѣ, почерпили поука отъ несполучливитѣ опити на Симеона, преди да се решатъ да ударятъ на Цариградъ, следъ като сж си осигурили владенията на неговитѣ землища откъмъ суша, замислятъ да си осигурятъ успѣха и откъмъ море. За тая цель тѣ решаватъ не да прибѣгнатъ до чужда помощъ, а сами да се снабдятъ съ потрѣбнитѣ срѣдства, на които тѣ единствени да бждатъ господари. Решаватъ да си образуватъ своя военна флота. Тѣхната хазна е разполагала съ достатъчнитѣ суми, пѣкъ и възможноститѣ за плячка още не сж били малки. Липсвалъ имъ само човѣкътъ — тоя, който ще организира тая флота и който ще я поведе къмъ бойни успѣхи. Но и такъвъ намиратъ въ лицето на българинътъ Балтаджиоглу или Балта-оглу, първиятъ турски адмиралъ. И това, което не сж направили българскитѣ царе — да използватъ българския творчески гений — направили сж го турскитѣ султани. Види се, още тогава е сжществувала у насъ тая убийствена черта, да се унижаваме, да се отричаме и да се самоунищожаваме.

Мраченъ, но пронизателенъ, образованъ и славолюбивъ юноша — както го характеризирва Иречекъ — Мурадовиятъ синъ Мохамедъ II си е поставилъ за задача да унищожи източнитѣ християнски държави, като се настани здраво и въ Цариградъ. И на Балта-оглу, до тогава управителъ

на Галиполи, дава върховенството надъ всички срѣдиземноморски, мраморноморски и черноморски флоти. Въ това си положение българинътъ адмиралъ е можалъ да противопостави на съединената византийска и на помощнитѣ ѝ венецианска и генуезски флоти, разполагащи съ грамадни морски единици, оттеглени въ Златенъ-рогъ, 350 малки и срѣдни кораби, които сж били хвърлили котва въ Долма-бахченския заливъ на Босфора. Една частъ отъ тая флота (70 кораба) била пренесена по сухо отъ този пунктъ презъ височинитѣ на Галата въ дъното на Златния рогъ презъ ноцъта на 22 априлъ 1453 година въ гърба на съединенитѣ християнски флоти, които сж се намирали притиснати отъ две страни отъ турската флота. Това пренасяне само въ една ноцъ на 70 параходиа съ развѣти платна, теглени съ вжда отъ хиляди биволи и люде цѣли петъ километра пжтъ по сухо, презъ високи хълмове, обрасли съ гора, съставя нечуванъ воененъ подвигъ въ всемирната история. Твърди се, че планътъ на това пренисане билъ даденъ пакъ отъ българинъ.

Следъ като завършилъ обсадата на града откъмъ сухо и е заелъ съ своята 400 хилядна армия здрави позиции задъ крепостната стена на Теодосия отъ Мраморно море до Златенъ-рогъ, султанъ Мохамедъ е направилъ три безуспѣшни опита (на 18 априлъ, на 6 и на 12 май) да нахлуе въ Цариградъ. Едновременно напирала и флотата откъмъ море. Цариградъ преживѣвалъ последнитѣ си дни, но все още не се вдавалъ. Разрушенията на стената били бързо поправяни, а и съединенитѣ флоти не така лесно отстъпвали предъ турската на българина Балта-оглу. Откъмъ суша пкъкъ жертвитѣ на султанъ Мохамедъ II ставали все по-голѣми и по-голѣми. Единъ само пробивъ, единъ смѣлчакъ,

който да прехвърли стената, и Цариградъ ще бжде въ ржцетъ му. Но тоя смѣлчакъ не се явявалъ.

Отчаянъ и бѣсенъ отъ неуспѣхитъ си, Мохамедъ II решава да направи и четвъртия опитъ да напре отъ суша на Цариградъ. На 28 май той обикаля съ конъ войскитъ си, съставени отъ разнородни елементи, като държи пламенни речи на тѣхния езикъ. Разправя се, че той е владѣялъ отлично гръцки, латински, персийски, изглежда и български. Речитъ си завършвалъ съ тържествено обещание да даде подаръкъ най-добрата си провинция томува, който се покачи пръвъ върху стенитъ на крепостъта. На следния день — 29 май — се започва последниятъ отчаянъ пристѣпъ. Отъ високитъ стени се сипятъ облаци стрели, тежко падатъ камъни, надигатъ се пламъци (Грежовия огънь), които подпалватъ стълбитъ и построенитъ скели. Бѣсно се хвърлятъ турскитъ войски въ все по-нови и по-нови пристѣпи, пълзятъ по стената и падатъ поразени или запалени. Султанътъ е между тѣхъ, за да поддържа тѣхната смѣлостъ, но неговитъ огнени слова се указватъ безсилни. Тогава, въ най-опасния моментъ, се покачва единъ грамаденъ човѣкъ по стената и, запазенъ отъ своя щитъ, подава ржка на други следъ него, когото като вещь дига и слага върху стената. Неописванъ възторгъ обладава турския станъ. Видѣлъ столицата си загубена, императоръ Константинъ XI, по майка българинъ, си разкъсва пурпурната мантия, за да не бжде познатъ, но пада веднага убитъ отъ прехвърлилитъ стената. Тоя пръвъ войникъ, който свързалъ за вѣчни времена сѣдбата на Европа съ Азия, билъ, споредъ Ламартина, българинъ отъ еничерската орда. Нѣкои дори твърдятъ, да е билъ родомъ отъ Дебъръ. Той веднага билъ провъзгласенъ за паша. По-късно той падналъ убитъ като началникъ на армия въ Албания въ борбата на

турцитѣ противъ Скендеръ-бега (д-ръ Хр. Стойчевъ, в. „Кубратъ“, бр. 20; сжщо В. Мариновъ, в. „Миръ“, бр. 9581).

И преди, и следъ падането на Цариградъ турцитѣ е трѣбвало не еднажъ да използватъ и културнитѣ придобивки на българитѣ, и отдѣлни сили отъ българска страна. Преди всичко, на първо време тѣ запазили държавното устройство на земитѣ, които завладѣли. Споредъ Рамбо, турцитѣ направили само една промѣна на Балканския полуостровъ при завладяването му: „замѣнили василевса християнинъ съ мохамеданинъ султанъ“. Всичко друго оставили така, както го намѣрили. Тѣ запазили и въ България не само административнитѣ наредби, но си служили въ администрацията съ българския езикъ дълго време. Два вѣка официалниятъ езикъ въ България билъ българскиятъ“.

Въ края на XVI вѣкъ най-голѣмо влияние върху султана имали трима везири славяни. Единиятъ отъ тѣхъ, **Мехмедъ**, билъ българинъ, роденъ нѣкъде между София и Косово. „Турскиятъ султанъ Селимъ II, освенъ турски, говорилъ и славянски езикъ. Султанътъ ценилъ много този езикъ, защото, казва Басано, той се говорѣлъ въ Далмация, Сърбия, Босна, навредъ въ Албания, Тесалия, Пелопонезъ, сжщо въ България, Тракия, Влашко и на северъ отъ поляци, руси, чехи и крайници. Въ султанскитѣ канцеларии много актове се писали на славянски книжовенъ езикъ съ кирилица. Турскитѣ привилегии на дубровницитѣ въ XV и XVI вѣкъ и писмата на турскитѣ бейве и паши били писани на славянски. Еничерскитѣ корпуси говорили на славянски. Преписката съ венецианцитѣ се водила пкъ на гръцки.“

„Османлиитѣ — казва Папаригополо — вѣрвали, че мюсюлманскиятъ фанатизъмъ билъ твърде

силенъ, особено между неофититѣ, и че той намалявалъ незабелязано въ тѣхнитѣ потомци. Тѣ предпочитали постояннитѣ частични потурчвания предъ масовитѣ: съ първитѣ тѣ постоянно поддържали своята морална сила, главно въ своето общество. За да постигнатъ тази цель, било решено, още при Орхана, еничерскиятъ корпусъ да се образува изключително отъ християни отстѣпници! Въ него не се приемали мюсюлмани по потекло. Покъсно завоезателтъ на Цариградъ, Мухамедъ II, разширилъ това начало; той установилъ за неизмѣнно правило, което завещалъ на наследницитѣ си, да даватъ най-високитѣ държавни достоинства предимно на отстѣпници, на ренегати. И, нѣщо бележито, догдето еничерскиятъ корпусъ и високитѣ сановници—везири, генерали и адмирали били избирани тѣй, т. е., до края на седемнадесетия вѣкъ, империята продължавала да се усилва и да напредва; нейниятъ упадѣкъ почва отъ деня, когато елитътъ на армията и главнитѣ държавни управници били по потекло мюсюлмани. Наистина, има и други причини за упадѣка, но блѣскавитѣ успѣхи на турцитѣ въ предшествалитѣ вѣкове се дължели несъмнено на състава на армията и на воденето държавнитѣ работи отъ мъже, които не били мюсюлмани. Както и да било, турцитѣ никога не прибѣгвали до масово потурчване на християни; тѣ предпочитали да използватъ християнитѣ, тѣй да се каже, по опредѣлени правила“ (Мишевъ, стр. 186—187).

А като не забравяме, че подчинението на България отъ турцитѣ бѣше много по-пълно и по-тежко, отколкото на останалитѣ балкански държави, нѣкои отъ които, като Ромъния, напримѣръ, бѣха само васални на турцитѣ, лесно е да разберемъ, какъвъ ще е билъ броятъ на българитѣ ренегати, следователно, и тѣхното участие въ строителството

на турската държава. Колкото се отнася до еничерството, исторически документи идатъ да ни увѣрятъ, че то изключително се набира отъ българи. Начинъгъ за събирането на еничеритѣ и ужасътъ, съ който е било съпроводено това събиране, сж известни на всѣкиго, за да не ги правимъ предметъ на настоящето си изложение.

То се знае, че не всички българи родоотстъпници сж се проявили само въ военното дѣло и въ държавното управление. Такива ще трѣбва да диримъ и въ други области на живота — стопански и културни. Въ тия две сж сж подвизавали и непотурчени българи. Но кои сж тѣ и какъ сж се проявили имаме сведения за малцина. Твърди се каго неоспорима истина, че цѣлото турско зодчество е било изключително умение само на българи. Това е било и при падането ни подъ турцитѣ, и презъ последнитѣ години на нашето робство подъ тѣхъ. Мостове, чешми, сгради, особено обществени, сж били замислени и строени само отъ наши сънародници. Дори тѣ сж строители и на турскитѣ джамии. Ако за много отъ тия постройки, напимѣръ, нѣмаме непосредствени данни, имаме предания и легенди, които потвърждаватъ казаното по-горе. Не бива да се забравя, че нѣма легеда или предание, което да не се корени върху известни строго определени факти, изгубили, обаче, съ течение на времето своята яснота и пълнота. Напр., легендата за майсторъ Михаилъ или за майсторъ Манолъ, зодчий и строителъ на Одринската Султанъ Селимъ джамия. Който е бивалъ въ тая джамия, само той може да каже, какво чудо на строителството представлява тя. Тава е паметникъ на строителното изкуство, който се врежда на равна нога между архитектурнитѣ чудеса въ свѣта.

Споредъ преданията, единъ отъ поменатитѣ майстори е неговъ архитектъ и строителъ. А не е

невъзможно, джамията на Селимъ да е издигната отъ гениалния турски архитектъ **Синанъ**, българи́нъ по рождение и потурченъ отпосле. Едно несъгласие между преданието и действителността: споредъ преданието, майсторътъ не се потурчилъ, а си направилъ крила, за да се спаси отъ потурчване, падналъ, докато летѣлъ, и се пребилъ, защото забравилъ трионътъ на пояса си. Трионътъ прерѣзалъ крилото. Но несъгласие, което иде да ни докаже, колко нашиятъ народъ е държалъ на себе си и какъ повдигалъ въ степенъта на култъ всѣки опитъ да се устои срещу турскитѣ противобългарски домогвания. Въ действителностъ пъкъ имаме потурчване. Защото Синанъ, наистина, билъ потурченъ. Споменъ за това се пази и между самитѣ турци. Поне между турцитѣ въ Одринъ, които не скриватъ, че тѣхната архитектурна гордостъ е дѣло на българи́нъ. Ето какво ни казва и за едното и за другото Д. Венедиковъ:

„При атаката на крепостъта Одринъ презъ 1913 год. имаше заповѣдь отъ Н. В. царъ Фердинандъ I, да не се стреля по джамията султанъ Селимъ, навѣрно, за да не се повреди. Обаче отъ сев.-източния нашъ фронтъ нищо не се виждаше отъ града, освенъ горната половина на минаретата. А трѣбваше да провѣря направлениата на бомбардируващитѣ батареи и да провѣря картата съ „изстрелъ“. За да не повреди джамията, заповѣдахъ, всѣка батарея да изгърми по единъ-два шрапнела съ запалка на високо прѣскане. Два шрапнела, навѣрно съ лоши запалки, не се прѣснаха въ въздуха, а на ударъ.

„Следъ паданато на крепостъта прегледахъ и намѣрихъ, че единътъ шрапнелъ се е прѣсналъ въ двора на джамията, а другиятъ е закачилъ едно минаре и е направилъ незначителна повреда. При излизането ми отъ джамията случайно се срещнахъ

съ три духовни мохамедански лица, отъ които единия, професоръ въ турското висше училище въ Шуменъ, ме позна и се почна разговоръ. И тримата ме запитаха:

— Видѣхте ли подписа на архитекта?

— Не! — имъ отговорихъ.

И четиримата наново влѣзохме въ джамията. Тѣ ми посочиха барелефъ на едно лале, увиснало надолу, изобразено на мраморния шадраванъ, почти въ срѣдата на джамията, и ми казаха:

— Лалю се е казвалъ архитекта, ето подписа му. Българинътъ, когато е строилъ джамията, още не билъ приелъ мохамеданството. После е нареченъ Синанъ („Зора“, бр. 4752; сжщо бр. 5643).

Сжщото това лале, като подписъ на архитекта, бѣше посочвано и на група народни представители, които посетиха Одринъ следъ превземането му отъ българската войска. Между тѣхъ бѣше и Иванъ Вазовъ. Лалето можа да види и пишещиятъ настоящитѣ редове.

За Синана се смѣта за положително, че е роденъ въ Родопитѣ.

Въ по-ново време сжщо се отличаватъ нѣколцина българи, заели видни и ржководни мѣста въ турската управителна стълбица. Тука бива да поменемъ **Стефанъ Богориди**, **Алеко** или **Александъръ Богориди-паша** и **Гавриилъ Крестевичъ**. Първия, внукъ на Софроний Врачански, е билъ каймаканинъ на Молдова, съветникъ на турския посланикъ въ Петроградъ, самостоятеленъ князь въ Самосъ и пр. Вториятъ, неговъ синъ, добива пръвъ поста губернаторъ на Източна-Румелия, която управлява петъ години — отъ 1 априль 1879 година до априль 1884 година. Той биде замѣстенъ отъ Гавриилъ Крѣстевичъ, познатъ български историкъ и общественъ деятель, сжщо родомъ отъ Котелъ. Въ Цариградъ е достигналъ до длъжността членъ

на върховното сѣдилище (ахкями адлие), която е изпълнявалъ до освобождението на България.

Нека се надяваме, че бждещитѣ изследвания ще ни откриятъ още много деятели въ Турция, родени българи и употребили дарбитѣ си за издигането на чуждъ народъ, за закрепването на чужда власт. Може би, следъ време ще откриемъ у тѣхъ и намѣрения, които днесъ ни оставатъ неизвестни. До тогава нека и тука се задоволимъ и съ малкото, което знаемъ.

7.

викнали да говоримъ за духовното си робство подъ гърцитѣ, собствено, подъ гръцката патриаршия, ние не сме се запитвали дори, дали пъкъ самиятъ гръцки народъ не се е намиралъ презъ известни мигове на своя животъ подъ наше влияние и дали тоя народъ не дължи нѣщо отъ своето най-ново развитие и намъ, на българитѣ. А достатъчно е да прилистимъ малко историята, за да изпъкнатъ предъ нашитѣ очи имена на редица наши сънародници, взели гдето по-малко, гдето по-голѣмо участие въ изграждането на съвременна политическа и културна Гърция.

Едно отъ първитѣ имена, което ще срѣцнемъ, е името на **св. Иванъ Кукузелъ**. Ако и да се гордѣятъ съ него като съ свой сънародникъ, гърцитѣ и сами не скриватъ, че св. Иванъ Кукузелъ е българинъ по произходъ. Българинъ го наричатъ и всички негови житиета. Споредъ тѣхъ, той се е родилъ въ Драчъ. Майка му овдовѣла, още когато билъ малъкъ. Малкиятъ Иванъ се отличавалъ съ своя ясенъ мелодиченъ—методиченъ, както го наричатъ въ житията му—гласъ. Славата му скоро

се разнесла надлъжъ и наширъ, докато накрай научилъ за неговата изключителна дарба самъ императоръ Комнинъ. Последниятъ го повикалъ въ двореца да го възпитава ведно съ придворнитѣ деца. Тукъ Иванъ е добилъ и прозвището си Кукузелъ. Едничъкъ отъ простъ произходъ измежду толкова знатници, па и незнаещъ другъ езикъ, освенъ български, той станалъ предметъ на закачки отъ страна на съврѣстниците си. Тѣ често му подхвърляли язвителни думи за неговия произходъ и не еднажъ сж искали да знаятъ, съ какво се е хранѣлъ при майка си. Наивенъ, Иванъ имъ отговарялъ, че обикновенната му храна била куку (фасулъ) и зеле. Отъ тамъ и Кукузелъ.

Ако и да е билъ назначенъ за пръвъ придворенъ пѣвецъ, Иванъ Кукузелъ не се задържалъ дълго време въ двореца. Единъ день, тъкмо когато искали да го задомятъ за една знатна мома, той избѣгалъ тайно и се озовалъ въ Св. Гора, гдето се условилъ като овчаръ. Случайно, обаче, единъ калугеръ открилъ неговата дарба, и положението му изведнажъ се измѣнило. Дори самъ императорътъ го простилъ за бѣгството му отъ двореца, щомъ разбралъ, че съ никакви срѣдства не ще може да го отклони отъ желанието му да се посвети въ служба само на Бога (Вишній покровъ надъ Аономъ).

Св. Иванъ Кукузелъ се цени като единъ отъ най-великитѣ канонизатори на черковното пѣние следъ Иоанъ Дамаскина, а за „най-славенъ черковенъ пѣвецъ, съчинителъ и канонизаторъ на източното черковно пѣние“ презъ 12 вѣкъ (Д. Христовъ, Сборникъ Масарикъ, стр. 98). Особено ценни и до днесъ сж неговитѣ две произведения: „Полиелея на българката“, известенъ още подъ името „Плача на българката“ и „Великото исо“. Тѣ „по непринуденостъ въ израза си и по дълбочината на чув-

ството си се домогватъ до най-съвършенитѣ форми на религиозната музика“ (Маринъ Голѣмановъ, Нашето музикално звукотворчество. Сп. „Родна пѣсенъ“, г. 8, кн. 1 отъ 1936 г.) Правъ е, следователно, директорътъ на синодалното музикално училище Смоленски, бившъ професоръ и музикаленъ деецъ въ Казань, като мисли, че огнището на старобългарския черковенъ напѣвъ е Македония, щомъ като най-видниятъ представителъ на тоя напѣвъ е роденъ въ Македонскитѣ предели (Обзоръ, г. I, бр. 43 отъ 1936 г.).

Гърцитѣ дължатъ на насъ и най-голѣмия свой деятель презъ епохата на своето възраждане. Единъ отъ ония българи, „които не само се срамуваха отъ българското име, но и съ особено усърдие, свойствено изобщо на ренегатитѣ, залѣгаха за интереситѣ на гърцизма. Доста е да напомнимъ, че възродителътъ на гръцката писмовность и най-горещиятъ ходатай предъ Екатерина Велика за въздигането на гръцката империя бѣше македонскиятъ българинъ Евгени Вулгарисъ“ (Дриновъ, Съчинения, т. III, стр. 478).

Роденъ презъ 1716 година и починалъ презъ 1806 година, Евгени Вулгарисъ или Булгарисъ е минавалъ за най-учения елинистъ на своето време. Иованъ Скерличъ го нарича най-славниятъ елинъ на 18 вѣкъ (Српска книжовност у XVIII веку). Билъ е извънредно таченъ като ученъ не само отъ гърци, но и отъ чуждестранни учени. Благодарение на това си качество, той е можалъ да заеме и архиепископската катедра въ Херсонъ, чийто титуляръ остава до края на живота си.

„Къмъ 1753 година Евг. Булгарисъ се опитва да основе Атонската академия. Булгарисъ е билъ даровита личность, съ университетско образование. Философията и теологията сж били центъръ на неговата дейность; той спада къмъ онази учена

школа презъ XVIII вѣкъ, която искала да примири теологията съ новата западноевропейска образованостъ и съ новитѣ хуманитарни идеи да реформира обществения животъ. Академията е била съградена на източния брѣгъ на Атонския полуостровъ, близо до манастира Ватопедъ. Въ учебната ѝ програма било въведено четене на класицитѣ и изучаване на най-новата философия. Булгарисъ е билъ въ сношение съ нѣмски учени въ Хале и възнамѣрявалъ да покани отъ тамъ професори за своята академия. За жалостъ той не можалъ да действува поради умразата отъ страна на калугеритѣ и реакционеритѣ; неговата дейностъ се показва за тѣхъ твърде опасна, академията е била затворена и Булгарисъ прогоненъ. За да отбиятъ у Булгариса всѣка надежда за възвръщане, неговитѣ противници разрушаватъ покрива на академията, и въ скоро време тя се превръща на развалина“. Закриването ѝ става презъ 1758 година. Значи, можала е да просъществува само петъ години. Но и тоя кратъкъ периодъ отъ време е билъ достатъченъ, за да се тласне напредъ развитието на гръцкия народъ, както въ неговото самосъзнаване, така и въ домогванията си да подчини на своя духъ всичко българско (Боянъ Пеневъ, История на новата българска литература, т. I, стр. 372, т. II, стр. 214; сжщо, Г. Ильинскій, Значение Атона и пр., стр. 37).

Не може, обаче, да се отрече и обстоятелството, че академията се е отразила благотворно и върху насъ. Събрала ученици не само отъ земитѣ, подвластни на Турция, но дори отъ Русия, Италия и Франция, тя е посочила пътя на българитѣ, по който и тѣ на свой редъ трѣбва да догонватъ възраждането си като народъ. По пътя на истинската, вдълбочена просвѣта. Не чрезъ часословъ и псалтиръ, а чрезъ философско обхващане

проблемитѣ на живота, поставилъ на първо мѣсто проблема за народностното самоопредѣление и народното въздигане. Така понякога родоотстъпниците по обратенъ пътъ подтикватъ своитѣ сънародници напредъ и, въпрѣки волята си, имъ даватъ въ ржцетѣ сжщото оржие, съ което тѣ сж излѣзли срещу тѣхъ.

Какъ днешнитѣ гърци се отнискатъ къмъ тоя българинъ, иде да ни покаже тѣхното преклонение предъ неговитѣ останки. Мощитѣ на Булгариса се тачатъ така, както ние тачимъ мощитѣ на св. Иванъ Рилски (Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39, стр. 7).

Ако и по-малкъ по значение, сжщо тѣй деенъ ратникъ за гръцката образованостъ е и българинътъ **Никола Савовъ Пиколо**. Той е роденъ презъ 1792 година въ Търново. Баща му е билъ търговецъ съ широки връзки въ чужбина. А майка му — кокона Теодора — била просвѣтена и мдра жена. Тя знаела отлично френски и гръцки и се носѣла твърде изискано. Пиколо е билъ пратенъ отрано въ Букурещъ при прочутия учителъ Константинъ Вардалахъ. Следъ като завършилъ тамъ класическа гимназия, заминалъ за Италия да следва медицина и философия. Наукитѣ си завършилъ съ титлата докторъ. Отъ тука той отива въ Гърция, гдето бива назначенъ за професоръ по философия при Ионийската академия въ Корфу. Въ Корфу той превежда и коментира на гръцки прочутитѣ повести на Бернарденъ де Сень-Пиеръ: „Павелъ и Виргиния“ и „Индийската колиба“; сжщо „издава критично гръцкия оригиналъ на „Дафнисъ и Хлоя“. Презъ 1839 година издава и две сборки оригинални и преводни стихотворения“. Нѣкои отъ стихотворенията сж патриотични и въ тѣхъ призовава гърцитѣ къмъ просвѣта. Нему се дължи и превода на Декартовото съчинение „Върху методата“. Издава критично въ оригиналъ и съчиненията на

Аристотеля съ коментаръ на френски. Пише сжщо множество статии и изследвания, които помѣстя въ френски научни издания. Следствие на това „този човѣкъ“, съ широко литературно и научно образование, е минавалъ въ Франция за единъ отъ добритѣ познавачи на класическата филология — ценили сж го тамъ твърде високо. За Пиколо другъ българинъ, проявилъ се въ Ромъния, д-ръ Петъръ Протичъ, пише похвално стихотворение, въ което го характеризирва така:

Но зная азъ и другъ единъ
На Търново великъ синъ —
Отъ именитъ е родъ излѣлъ.
Той мждрость сбралъ е и научность,
Говори гръцки съ чудна звучность,
Той елинистъ е смѣлъ.

И дълго въ Корфу бѣ учитель.
Книжовникъ е и съчинителъ,
И чудно гладко е превелъ
Романа „Павелъ и Виргиния“
И книга веща следъ години
За Аристотеля стѣкми.

Но дойде день, и сърдце му трепна
И съ болка ревностно зашепна
За родни български земи, —
Бѣ гръкъ, съ италиянско име,
Но нищо връзкитѣ незрими
Вечъ съ родний край ги не сломи“.

(Боянъ Пеневъ, История на новата българска литература, стр. 81—82; сжщо, Велико Йордановъ, сп. „Училищенъ прегледъ“, кн. 3, стр. 348 отъ 1938 г.

По-късно се проявява като писателъ и отличенъ поетъ българинътъ отъ Охридъ Григоръ

Пърличевъ. При едно състезание за най-добрата поема, първата награда бива отсждена нему. Но нека самъ Григоръ Пърличевъ да на разправи тая доста интересна история, ласкателна и за него, и за българщината, изобщо.

„На 25 марта 1860 председателятъ на комисията г-нъ Рангависъ предъ многобройна публика взе да оценява представенитѣ поеми, като почна отъ най-слабитѣ. Начело на публиката фигурираха г. Орфанидисъ, призванъ и вѣнчанъ поетъ, и Вернадакисъ, професоръ на филологията, обата свѣтло-весели и твърдо увѣрени, че ще получатъ вѣнеца или поне паричната награда. За мене, както и за безбройни други зрители, столъ, разумява се, нѣмаше. Но когато Рангависъ каза: „Най-последно имаме една поема, много по-малка отъ другитѣ и надписана „Арматолосъ“ — тогава усѣтихъ въ себе едно неописано вълнение, каквото никога не съмъ усѣщаль. Тогава никой не би ме позналъ: бѣхъ вѣнчъ отъ себе си — явно, че мой бѣше вѣнецътъ.“

„После Рангависъ указа на нѣкои недостатъци на „Арматолосъ“: друго вълнение, противно на първото. После загърмѣха въ устата му звучни похвали, каквито никога не бѣха били чувани презъ миналитѣ десетъ години на поетическия подвигъ: трето най-силно и убийствено вълнение.

„Най-последно Рангависъ каза: Изпитателната комисия явява, че тазъ година тази последня поема я счита за първа и дава вѣнеца на „Арматолосъ“. Онъ не каза и „паричната награда“. Защо? Вѣнецътъ стоеше на великолепно украсена маса предъ Рангависъ, но онъ не ме повика да ми го даде предъ публиката, както ставаше другитѣ години. Защо? Главната причина е, че не му миришеха на гръцки звучащитѣ въ поемата имена: Радо, Пена, Неда“.

Пърличевъ крие радостъта си и не съобщава че е авторъ на увѣнчаната поема. Това открива само на Рангависъ у дома му, който го представя на жена си. И двамата не могатъ да повѣрватъ, че тоя българинъ може да бжде авторъ на едно такова поетическо произведение. Когато се увѣрватъ въ това, Рангависъ направо запитва:

— „Искашъ ли да те пратимъ въ Оксфордъ или въ Берлинъ да се учишъ на общи сметъ?“... Узнахъ, че целъта имъ бѣше да ме посветятъ на гръцка служба и казахъ:

— Нужда велика е да ида у дома си.

„Встана ректорътъ и ми подаде лаврата, отъ която висѣха свилени кордели съ краскитѣ на елинското знаме и ми преброи 500 драхми.

— Другитѣ 500, — каза онъ — съглатно съ Вашето писмо, ги подарихме на единъ твърде беденъ студентъ на богословието.

— Добре сте направили, гдето не сте позволили да позная този богословъ: ще се срѣщаме тукъ всѣки день съ него и ще се срамуваме другъ отъ друга“.

Обща е била радостъта въ Атина, че се е родилъ втори Омиръ. Достигва се до тамъ, че самъ Пърличевъ почва да се страхува отъ себе си — да не би да се възгордѣе. А той знае, „че горделивиятъ никога не прокопсува“, гордостъта е единъ страшенъ грѣхъ. И въ решението си да бжде скромень, той се отказва отъ 35 драхми месечна пенсия, която князь Отонъ му отпусналъ, още докато се печатала поемата, т. е., преди самъ да я види (Автобиография на Григоръ С. Пърличевъ, стр. 71—77).

По-нататкъ, какво става съ Пърличева, знаемъ. Той се отказва отъ всички изгоди на бждещето си като грѣкъ, за да се посвети на учителството въ родината си като отявленъ врагъ на всичко

гръцко. Не изпуска изъ ржце и перото. За да бжде полезенъ на родната книжнина, Пърличевъ се залавя да превежда Илиядата на Омира не въ нейния стихотворенъ размѣръ, а въ размѣръ удобенъ за четене отъ нашия четець, още не привикналъ да се ползува отъ по-сложнитѣ стѣпки на измѣрената речъ. Освенъ това, изхвърля ония мѣста отъ нея, които не представятъ интересъ за българина. Целта му е била да предаде онова, което ще събуди патриотичнитѣ чувства у неговитѣ сънародници. Следователно, превежда поемата не като литературно произведение, а като срѣдство за постигане на предварително поставена задача. Намѣренія повече отъ похвални за времето. Но не го разбиратъ тогава тъкмо тия, които би трѣбвало да го разбератъ. Ботевъ го усмива злъчно въ своята сатира „Защо не съмъ“, и Пърличевъ, увѣнчаниятъ гръцки поетъ, захвърля писалката. Следъ време не се отнискатъ съ внимание и къмъ ржкописитѣ му, които той предава на съхранение въ Софийската народна библиотека, за да напише съ горчевина въ автобиографията си: „Сега нито зная, каква сждба постигна многогодишнитѣ ми трудове“ (стр. 75). Незабелязанъ си отмина и отъ тоя свѣтъ на 25 януарий 1893 година.

Най-достойно за отбелязване е, обаче, участието на българитѣ въ борбитѣ на гърцитѣ за освобождението имъ отъ турско робство, въ така наречената Завѣра. Тя е подготвена отъ гръцкитѣ етнически дружества, така нареченитѣ „етники етерии“, чието централно управление се е намирало въ Русия; изпърво въ одеса (1798), а отпосле въ Москва (1817). Нейни основатели и участници били не само гърци, а и други, главно християни като: българи, руси, ромънци и албанци. Между основателитѣ се числѣлъ В. Априловъ, нѣкой си Чакаловъ²³ др. Д-ръ Иванъ Силимински билъ неинъ

членъ още като ученикъ въ Мала-Азия. Къмъ 1820 година хетерията наброявала до 200,000 члена, повечето отъ които били изъ България и Мала-Азия. „Споредъ гръцкитѣ историци Палелогъ и Сивинисъ, хетерията била по-малко известна въ самата Гърция“.

„Дѣлото на хетерията се поддържало отъ всички владици, калугери, попове и даскали, търговци и еснафи и всички свободолюбиви люде. Напримѣръ, само въ Габрово били събрани отъ нѣкой си х. Христо 100 хиляди гроша и внесени въ Цариградската патриаршия. Българскитѣ търговци отъ Брашовъ, Одеса и пр. сжщо всецѣло поддържали дѣлото на хетерията.

„Гръцкото възстание въ Морея, тъй нареченото Моракавгасж, се дигна на 4 априлъ 1821 година, и виждаме чакъ тамъ да участвуватъ масово българитѣ съ 2,000 доброволци и то съ храбри водачи като хаджи Михалъ отъ Копривщица, хаджи Петъръ отъ Сливенъ, славния началникъ на кавалерията Марко Божаръ отъ Воденъ*), хаджи Христо отъ Пловдивъ, Семко отъ Търново, храбрия бакалъ Гого и др. Въ Сливенъ по онова време е билъ правенъ бунтъ отъ Сяро Барутчията“.

„Турцитѣ ужасно се разгнѣвили отъ гръцкото възстание. На Великдень, 10 априлъ 1821 г., билъ уловенъ Цариградскиятъ гръцки патриархъ Григорий презъ време на църковната служба и обесенъ на църковнитѣ врати на патриаршията, която била разрушена заедно съ деветъ църкви въ Цариградъ. Сжщо обесили безъ сждъ владицитѣ въ Ефесъ и Никодимия, търновския Иоаникий, нишавския Мелетий, анхиалския и одринския Кирилъ и други 24 епископи и архимандрити, които сж отъ Мала-Азия и главно отъ България. Били избити и избе-

*) По-точно отъ с. Граматиково Воденско.

сени много българи въ Лозенградъ, Татаръ-Пазарджикъ, сжщо въ Шуменъ, гдето на 9 юний 1821 година било решено да изколятъ всички българи. Отровили се сами хаджи Христо въ Габрово, хаджи Иванъ въ Тръвна, Коста хаджи Венковъ въ Сливенъ, а мнозина други се потурчили да спасятъ живота си. Лошо е било разбира се, и въ Гърция, гдето въ Ксандра само били избити 14,000 мъже, а женитѣ и децата заробени, имотътъ разграбенъ. Жителитѣ на островъ „Калосия“ били избити. Въ Атонъ имало 7.150 калугери, повечето били избити, освенъ успѣлитѣ да се спасятъ съ бѣгство.

„Гърцитѣ съвсемъ паднали духомъ и бѣгали, щомъ видятъ урци. Държали се, обаче, албанци и българи, наричани тогава „румелиоти“. Българинътъ бакалъ Гого съ сто души свои задържалъ прохода Ландакъ срещу 4,000 туци; той разбилъ турцитѣ при Арта и превзелъ Пету, станалъ легендаренъ герой съ юначеството си и за него казвали: „Гдето е Гого, тамъ е и победата“. Когато се започнали разпритѣ между пелепонезкото гръцко правителство и отцепническото на Кляфтитѣ, положението било спасено отъ непобедимата българска дружина на хаджи Христо“ (Възходъ на българското народно съзнание презъ XIX вѣкъ, Заветъ, г. XV, бр. 646 отъ 15 юний 1937 г.).

Освенъ изброенитѣ по-горе българи, ржководители на гръцкото възстание, трѣбва да посочимъ и следнитѣ: Наумъ отъ Воденъ, хаджи Михалъ отъ Копривщица, хаджи Стефо, хаджи Петъръ, хаджи Христо Петровъ Вулгаросъ, д-ръ Ив. Селимински отъ Сливенъ, Никола Пиколо отъ Търново. Отъ тѣхъ неколцина достигватъ и до високи за времето си военни чинове. Хаджи Христо отъ Пловдивъ става капитанъ, хаджи Христо отъ с. Ниси, Острово — генералъ, а Марко Божаръ (Бочаръ, Боцарисъ)—легендаренъ началникъ на кавалерията,

Гарибалди на гръцката революция, както го величаятъ самитѣ гърци. Пиколо пъкъ подписва мемоара до великитѣ сили за свободата на Гърция*). Отъ преклонение предъ Божаръ, гърцитѣ му издигнаха паметници, издадоха разкошни юбилейни марки съ неговия ликъ и пр. А френцитѣ, за да засвидетелствуватъ своитѣ добри чувства къмъ гръцкия народъ, нарекоха една улица въ Парижъ на негово име. Така, безъ сами да искатъ, тѣ направиха честь на единъ нашъ сънародникъ (П. Дървинговъ, Българинътъ като доброволецъ отъ старо време до наши дни, стр. 10; сжщо Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39, стр. 7).

Сведенията ни за всички тия ржководители на гръцката революция сж, обаче, твърде оскждни. По-голѣми подробности за единъ отъ тѣхъ, именно, за хаджи Христо, изнесе напоследъкъ г. Лазаръ Киселинчевъ. Споредъ тѣхъ, той е представлявалъ и българитѣ въ учредителното народно събрание, гдето е билъ приетъ единодушно отъ останалитѣ народни представители. За своитѣ заслуги той е билъ отрупанъ съ безброй почести. Дори първата гръцка княгиня Амалия го била зачислила въ свитата си. Въпрѣки тия отличия, х. Христо не се е забравилъ и не е скжсалъ връзкитѣ си съ своитѣ сънародници. Напротивъ, всички българи, които сж били презъ ония времена тамъ, сж били подпомагани отъ него.

Дейно и решително участие сж взели тия наши сънародници и при възникналитѣ междуособици, като спасили по тоя начинъ дѣлото на гръцкото освобождение. Споредъ Киселинчевъ, това било презъ 1824 година, когато воеводитѣ Колкотрони, Грива, Никитара и др. се обявили противъ

*) П. Д. Крусевъ и Звезделинъ Цоневъ, 100-годишната отъ Велчовата завѣра.

временното правителство, а споредъ Д. Мишевъ, когато презъ 1827 година Драмали-паша, единъ отъ най-добритѣ генерали на султана, нахлулъ въ Гърция съ голѣма сила. „Гръцкитѣ началници, намѣсто да попрѣчатъ на това нашествие на турскитѣ войски, което бѣ по-голѣмо отъ всички предшествуващи го, се раздѣлиха на две враждебни страни на северъ въ Пелопонезъ, готови да се хвърлятъ въ гражданска война. Единствената препирня, която ги раздѣляше, бѣ претенцията на нѣколцина измѣжду тѣхъ да бждатъ повишени въ генерали, което другитѣ имъ отричаха. Вече се готвѣха да се нападнатъ. Изведнажъ посрѣдъ двата враждебни лагера излѣзоха двама български воеводи, хаджи Христо*) съ българската кавалерия и хаджи Стефчо съ българската пехота и държаха приблизително този езикъ на безумцитѣ, които щѣха да се изколятъ: „Ние минахме планини и долини; ние и нашитѣ другари дойдохме да се сражаваме до васъ за кръста и за гръцкия народъ. Не ви искахме никаква награда за това. Ала, ако сега искате да признаете намъ нѣкакво право за своята благодарностъ, молимъ, като едничка награда за заслугитѣ, които, върваме, сме принесли, да ни застреляте всички, преди да се изколите, защото не можемъ да преживѣемъ срама да присѣтствуваме при вашитѣ вътрешни ежби и то въ върховния моментъ на войната за освобождението на вашата родина“.

Гръцкиятъ историкъ Спиридонъ Грикуписъ, отъ когото е взетъ тоя цитатъ, добавя: „Благодарение на енергичната намѣса на тия две благородни души, благодарение именно на тѣхъ, началницитѣ на двата лагера, опомнени, се помириха, за да отблъснатъ още веднажъ опасността, която

*) Д. Мишевъ го нарича Старозагорець.

застрашаваше плодоветъ на толкова пролѣта кръвъ“. (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 199--200, сжщо Л. Киселинчевъ, Зора, бр. 5276 отъ януарий 1937 г.).

То се знае, че повечето отъ тия наши голѣми и смѣли българи сж смѣтали да се добератъ по-степенно и до своята народна свобода. Разнебити ли се мощната турска империя, откъснатъ ли се части отъ нея като самостоятелни държавни единици, ще дойде редъ и до тѣхъ. Тѣ добре знаятъ, че всичко заеднажъ не се добива, пъкъ и освобождението на Гърция значи освобождение на частъ отъ християнското население въ Турция, къмъ което принадлежатъ и тѣ самитѣ. А колко сами сж били привързани къмъ православно християнство, идатъ да ни посочатъ вѣрските имъ титли: почти до единъ българскитѣ първенци и военоначалници сж хаджии.

Но не така сж гледали самитѣ гърци. И когато при сключването на Одринския миръ презъ 1829 година Дибичъ Забалкански заповѣдва на гръцкия владикъ въ Одринъ Герасимъ, да повика въ конференцията представители на всички поробени народи, последниятъ не съобщилъ дори на българитѣ желанието на Дибича. Ала когато е билъ поставенъ заради това на тѣсно отъ руския военачалникъ, Герасимъ побързалъ да обясни, — българитѣ не се явили, защото били доволни отъ положението си въ Турция. Като него сж постъпили и всички гърци, които сж гледали на всяка цена да се избѣгне участието на българитѣ въ преговоритѣ за миръ (Заветъ, стр. 6).

Накрай, нека да заключимъ тая глава съ думитѣ на Виенския историкъ проф. Хайекъ: „Днешниятъ гръцки народъ и днешната гръцка държава — каз'а той — дължатъ много на българскитѣ мишци и на българския духъ, ако и да не сж бла-

годарни тѣ за това“ (Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39, стр. 7).

Освенъ туй, ние имаме и до днесъ свои сънародници, българи, въ предѣлитѣ на стара Гърция. „И до сега едничкиятъ градъ, па сжщо и голѣмата гориста планина по срѣдата на островъ Тасосъ, се нарича Булгаро. Нѣкогашниятъ Солунски грѣцки владика казва на австрийския ученъ, историка Якобъ Фалмерайеръ, който пжтувалъ съ научна цель по тия мѣста: „Азъ Ви казвамъ спокойно, не само жителитѣ на островъ Тасосъ, но и тѣзи на Имбросъ сж българи или тѣхни потомци“ (Асенъ Боевъ, Обзоръ, бр. 39). За населението на Морея да не говоримъ.

8.

леменното родство, близостъта на езика, почти еднаквата политическа сждба кара и българи, и сърби презъ цѣлия 18 и презъ първата половина на 19 вѣкъ да се считатъ единъ и сжщъ народъ. За това не малко спомага и общиятъ литературенъ езикъ — руско-славянския, дошелъ да измѣсти въ книжнината народния говоръ или въдворения въ новосръбската литература — поранна отъ нашата — сръбско-славянския езикъ. Има много мигове, въ които усилията на двата народа да се видятъ независими, хвърлили отъ плещитѣ си турското робство, както и да се видятъ културно обособени, се така сливатъ, че мжчно може да се различи, отгде почватъ българскитѣ усилия, и где свършватъ сръбскитѣ. Едно, обаче, е достойно за отбелязване, че винаги приливътъ върви отъ наша къмъ сръбска страна. Т. е., че винаги ние, поста-

вени въ по-незгодно положение, сме се притичвали въ услуга на сърбитѣ, дълбоко убедени и въ нашия успѣхъ, следъ като съ успѣхъ се увѣнчае тѣхната борба. И никакъ нѣма да бжде преувеличено, ако се каже, че голѣмъ дѣлъ въ създаването на днешната Сърбия имаме и ние, безъ да сме влагали въ нашето участие, каквато и да било користъ. Достатъчно е било, да се намали силата на Турция и да се заобиколимъ съ свободни братски или християнски народи. Повече отъ това на първо време българитѣ не сж и желаели.

Особено голѣмо е нашето участие въ сръбската буна отъ 1804 година. Въ нея участвува, докато се извоюва свободата на Бѣлградския пашалѣкъ, почти цѣлата Поморавска областъ, особено населението отъ дветѣ страни на Тимокъ. Тази последня покрайнина, присъединена къмъ сръбското княжество презъ 1833 г., тогава съставляваше областъ отъ турската империя, а населението ѝ бѣше чисто българско, една часть родено тамъ, а друга — преселено отъ Балкана, особено отъ Тетевенско. Доказателство днесъ за това преселение сж имената на селищата — сжщитѣ, каквито сж носили изоставенитѣ селища.

Начело на възстаналото население застава легендарниятъ герой **хайдутъ Велко** отъ с. Леновци, Чернорѣчка околия, роденъ около 1770 година. Неговата популярность между народа била толкова голѣма, че Кара Георги наистина се е почувствувалъ застрашенъ отъ нея. На тоя страхъ отдаватъ и смъртѣта на хайдутъ Велка, падналъ раненъ и починалъ отъ ранитѣ си при едно сражение съ турцитѣ къмъ края на юлий 1813 година. Наблизо се намиралъ Кара-Георги съ дружината си, но той не намѣрилъ за умѣстно да му се притече на помощъ.

Приблизително отъ сжщата величина на хайдутъ Велка билъ и **Конда бинбаши**. Той билъ ро-

домъ отъ с. Вошани, Стружко*). Отличилъ се като голѣмъ храбрець. Сърбитѣ го изкарватъ арнаутинъ, защото носѣлъ арнаутски дрехи, па говорѣлъ и албански. Сръбски, обаче, изговарялъ съ български акцентъ. Отначало на своята дейность Конда бинбаши билъ на служба въ кърджалиитѣ при Гушанаць-Али. Указва голѣми бойни услуги на Кара-Георгия, когато се прехвърля къмъ него. Една отъ тѣхъ е превземането на Бѣлградъ, извършено по неговъ планъ. Въ завързалото се ожесточено сражение Конда билъ тежко раненъ. Умрѣлъ е 33-годишенъ (Р. П. Славейковъ, Български дейци въ сръбската завѣра, Пер. сп., кн. 12—15). Сърбитѣ го много тачатъ като националенъ герой. Ненадовичъ го нарича „Конда бинбашията, Савакатийски — св. Андрейски юнакъ“ (Заветъ, бр. 640).

Освенъ тия двама борци за сръбската свобода П. Дървинговъ ни изброява още нѣколцина, като: Петъръ и Иванъ Чардаклиеви отъ Дебърско, Вълчо и Кузманъ Джикови отъ Маврово, свещеникъ Радославъ и Йовко отъ Тимошко, Петъръ Ичко отъ Катраница, Кайлярско и др. (Българинътъ доброволецъ отъ старо време до наши дни, стр. 10). Следователно, не ще да е преувеличилъ и Липранди, като е казалъ, че българскитѣ хайдутѣ сж главнитѣ виновници за сръбскитѣ победи. Кое то ще каже, главни виновници за тѣхното освобождение. Твърде голѣмо, дори изключително е участието на българитѣ и въ дипломатическата подкрепа на въстанието. Нѣколцина отъ тѣхъ пъкъ се вреждатъ между най-значителнитѣ строители на младата държава. Единъ и пръвъ по време като дипломатъ е Петъръ Чардаклия отъ Дебърско. На 1 септем-

*) Споредъ други, е роденъ въ Сливенъ презъ 1773 г. (Възходъ на българското народно съзнание и пр. Заветъ, год. XV, бр. 646, стр. 6 отъ 15 юний 1937 г.).

врий 1804 година той бива пратенъ съ дипломатическа мисия при Руския царски дворъ ведно съ М. Ненадовичъ и Иованъ Протичъ отъ Пожаревецъ. За Чардаклия Стоянъ Новаковичъ пише, че е изъ „Призренско-Охридския край“, бившъ австрийски офицеръ, ожененъ за руския. На 14 декемврий, сжщата година, депутацията се връща, въ Петроградъ, обаче бива оставенъ за известно време Чардаклията ведно съ Божа Груичъ. На връщане, Божа Груичъ си заминалъ направо за Сърбия, а Чардаклията се спрѣлъ въ Букурещъ, за да дочака въ връзка съ мисията си руския посланикъ въ Цариградъ (Ст. Новаковичъ, Васкрс државне српске, стр. 31 и 37). Карагеорги праща и презъ 1806 година Чардаклия пакъ въ Букурещъ за връзка съ тамошния руски посланикъ (Тамъ, стр. 62—63).

Не малко се проявяватъ и братовчедитѣ на нашия възродител и първиятъ нашъ педагогъ Неофитъ Рилски, а именно, **Марко Георгиевичъ** и **Михаилъ Германъ**. Първиятъ (отъ фамилията Германовци-Голѣмци) е владѣялъ отлично езицитѣ: нѣмски, руски, турски, гръцки и френски. Билъ е държавенъ секретаръ на безграмотния Карагеорги. По-късно князь Милошъ го назначилъ за свой представителъ въ Букурещъ. „Между другото, Марко Германовъ е билъ изпращанъ въ Петербургъ при руския императоръ съ държавна сръбска мисия — да иска признаването на князь Милоша, както и да уговори дипломатически и др. връзки на княжеството съ империята. Мисията си въ столицата на Русия той изпълнилъ блѣскаво и билъ награденъ отъ императора съ многоцененъ прѣстенъ (Тихомиръ Павловъ, Градъ Банско, сп. „Отецъ Паисий“, г. 8, кн. 7, стр. 371—372).

Но съ най-голѣмо признание сж изпълнени сърбитѣ къмъ **Петъръ Ичко** отъ с. Катраница, Кайлярско. За него се знае, че е билъ ученъ човѣкъ,

но где се е скиталъ на младини и где се е училъ, не е известно. Освенъ турски, сръбски и гръцки, ксито е владѣялъ писмено, той е владѣялъ и почти всички европейски езици. Добре е билъ запознатъ и съ тънкоститѣ както на турската, така и на европейската дипломация. За Ичко Василъ Поповичъ, професоръ по история въ Бѣлградския университетъ, пише, че е една отъ най-интереснитѣ личности въ първото въстание, единственъ отъ участницитѣ, който притежавалъ дипломатическа рутина. Този македонецъ, бившъ драгоманъ при турскитѣ легации въ Виена и Берлинъ, сердаръ при молдовския князь Муризи и търговски консулъ въ Бѣлградъ, е ималъ разнообразни способности за дипломатически и търговско-финансови сдѣлки. По-нататъкъ проф. Поповичъ твърди, че Ичко се е отличавалъ съ начинъ на писане, който би направилъ честъ и на най-изкустния чиновникъ и дѣлови човѣкъ (в. Зора, бр. 5562, стр. 8 отъ 11 януарий 1938 г.). Презъ 1806 година Ичко е билъ пратенъ въ Цариградъ да склучи договоръ съ турцитѣ. Договорътъ носи неговото име „Ичковъ договоръ“. Споредъ него, турцитѣ се съгласили, Бѣлградъ да се ржководи отъ единъ оберъ-князь, като въ Бѣлградската крепостъ остане да седи единъ мухасилъ съ 150 турски войници въ знакъ на всегдашното султаново покровителство надъ Сърбия. Въ сщия договоръ сръбитѣ се задължаватъ да плащатъ 1.800 кесии данъкъ годишно. Една кесия имала 500 гроша.

Ако и да не е билъ изпълненъ тоя договоръ следствие на промѣнитѣ въ политическитѣ обстоятелства, главно поради Наполеоновитѣ успѣхи, той дълго е служилъ за основа на по-нататъшнитѣ преговори между дветѣ страни. Десетъ години покъсно князь Милошъ Обреновичъ взема Ичковия

миръ за основа на своитѣ преговори съ Портата (В. Поповичъ).

Где, кога и какъ е умрѣлъ Ичко, не се знае положително. Въ поемата на Симо Милоотиновичъ „Србиянка“ се само подсказва, че билъ погубенъ отъ нѣкой си ученъ човѣкъ. Навѣрно отъ зависть къмъ заслугитѣ му, които самъ Карагеорги твърде много ценѣлъ. Затова го и обичалъ повече отъ другитѣ си съидейници. Въ поменатата вече поема Милоотиновичъ, като характеризирва Ичка съ нѣколко думи, наособено подчертава и тая обичъ :

„Възвишенъ и то отъ самата природа,
Който е надминалъ мнозина съ ума и съ
дѣлата си,

Вождътъ го е обичалъ като братъ“.
(Пер. списание, кн. 12, стр. 79—80).

Трѣбва да се признае, че и самитѣ сърби не отричатъ българскитѣ произходъ на Ичка. Ето какви думи намираме за него въ „Годишница на Никола Чупича, кн. V, стр. 285—289: „Ако и на чужденецъ, това име блести въ първитѣ страници на нашата нова история между имената на великанитѣ-юнаци отъ Шумадия. Човѣкъ съ голѣма опитностъ, владѣящъ много езици и всѣкога съ нѣжно човѣколюбие, Петъръ Ичко е било великъ труженикъ въ борбата за сръбска свобода“. Разбира се, чужденецъ отъ Македония, която тогава и за сръбитѣ не бѣше населена съ славяни безъ опредѣлена народностъ, а съ българи.

Да свършимъ съ двамата дипломати, които заематъ съ дѣлата си почти една трета отъ книгата на Новаковича „Васкрс државе српске“, съ казаното за тѣхъ въ най-ново време отъ Светозаръ Николаевича: „За мѣдрия Ичко и за заслугитѣ къмъ възстанала Сърбия на дебренцитѣ братя Чардаклиеви нѣма нужда да се приказва — тѣхнитѣ

имена сж увѣковѣчени“ (Писма брата, 1925 г., стр. 160).

Така дейно е участието на нѣколцина българи и въ културния подемъ на Сърбия. Най-напредъ трѣбва да се помене **Христофоръ Жефаровичъ**, който, споредъ Иованъ Скерличъ, е авторъ на една отъ първитѣ — разбира се, по време — книги, написана въ Сърбия на руско-славянски езикъ. Думата е за Стематографията, излѣзла презъ 1741 година. Малкото тогава сръбски писатели сж писали на сръбско-славянски съ примѣсици у нѣкои и на народния сръбски говоръ (Српска книжевност у XVIII веку, стр. 203).

За народността на тоя книжовникъ Скерличъ не казва почти нищо опредѣлено. Въ поменатата книга, излѣзла презъ 1909 година, като отбелязва, че А. Теодоровъ и проф. М. Г. Попруженко го смѣтатъ за българинъ, подъ линия се мжчи да ни предаде горе-долу родословното дърво на Жефаровича. Споредъ него, въ Виенскитѣ архиви билъ намѣренъ документъ за нѣкой си Георги Жефаровичъ, който е умрѣлъ въ Виена като молеръ (художникъ) на 23 декемврий 1752 г. На 1783 година пъкъ е приелъ австрийско поданство нѣкой си Данаилъ Жефаровичъ, „рачунарски советникъ камералог главног книговодства“. Въ неговата диплома е стояло, че е потомъкъ на единъ старъ *гръцки* родъ като че ли отъ Солунъ и че отъ 1755 година съдействувалъ да се преселятъ въ Австрия надъ 500 семейства — турски и гръцки. Следъ „турски“ Скерличъ поставя въпросителна. Значи не вѣрва въ това. Остава тогава да се приеме последното. Но като се знае, че тоя край е билъ и е населенъ съ българи, ще трѣбва да приемемъ, че тѣ, а не турци, сж дали преселници. Нѣмало е защо въ ония години турци да бѣгатъ отъ царщината си. Като се вземе предъ видъ пъкъ, че тъкмо презъ

18 вѣкъ българитѣ навредѣ се означаватъ като гърци, че дори нашитѣ търговски колонии въ Русия сж били означавани като грѣцки, че въ тѣхъ до осъзнаването си като българи сж се числѣли люде като Априлова, ще трѣбва да приемемъ, че тия преселници не сж други, освенъ българи. Но Скерличъ не взема въ съображение това. Затова той продължава: „Потомъкътъ на тоя Данаилъ, който е билъ православенъ, но се е покатоличилъ отсетне, е билъ Викторъ Леополдъ Жефаровичъ, който е умрѣлъ въ Прага презъ 1850 година. Билъ е професоръ по минералогия при университетитѣ въ Краковъ, Грацъ и въ Прага. Връзката между тия Виенски Жефаровичи и Христофоръ Жефаровичъ не е доказана, ала не е невѣроятна“ (Српска книжевностъ и пр. стр. 246). Но за вѣроятна „предпоставка“ приема и твърдението на Попруженко, че Жефаровичъ е роденъ нѣкъде изъ западна България. „Кюстендилската епархия къмъ края на XVII вѣкъ се е числѣла къмъ Печката патриаршия, и „приликомъ Велике Сеобе“ биха могли да се дигнатъ люде и отъ тия краища. Колкото се отнѣса до неговото презиме, вѣроятно е да се е наричалъ Джефаровичъ, а не Жефаровичъ. Поради несвършенната ортография отъ онова време, много имена сж се писали не тѣкмо тѣй, както сж се изговаряли: така се писало, мажари, вмѣсто маджари, Арсенй, Чарноевичъ, вмѣсто Църноевичъ, Исайя Дияковичъ, вмѣсто Джаковичъ, Павле Юлинацъ, вмѣсто Джулинацъ, Алексие Везиличъ, вмѣсто Везильичъ, Герасимъ Зеличъ, вмѣсто Зельичъ, Викентие Лустина, вмѣсто Лъуштина, Терлайичъ, вмѣсто Търлайичъ.

„За Жефаровича се знае, че е билъ иеромонахъ, че презъ 1741 година е билъ въ Виена, че презъ 1745 година е придружилъ нѣколко фрушкогорски калугери и съ тѣхъ прѣко Солунъ и Яфа е

отишълъ на хаджилъкъ въ Иерусалимъ и че отъ тамъ се е върналъ презъ 1746 година, като се е задържалъ въ Бѣлградъ. Презъ 1753 година се губи следата му. Отъ онова, което е работилъ, се вижда, че е билъ единъ отъ рѣдко ученитѣ калугери, че е знаялъ латински и е билъ вещь чертачъ и рѣзачъ“ (стр. 247).

Въ книгата си, обаче, „История нове српске книжевности“, излѣзла петъ години по-късно, презъ 1914 година, Скерличъ се отмѣта отъ предишната си склонность да допусне български произходъ за Жефаровича. Сега той е по-положителенъ и казва направо: „Изглежда да е билъ родомъ отъ южна Македония, отъ гръцко или отъ цинцарско потекло, подписвалъ се е разнo — Жефаровичъ, Зефаровичъ, Зефаровъ и Зефаръ (стр. 42). Това „или“, разбира се, го прави човѣкъ съ неизвестенъ неродностенъ произходъ; но ако и такъвъ, Жефаровичъ е работилъ „като сърбинъ усѣщалъ се е като сърбинъ, и на едно мѣсто пише: „отечество сербско наше“ (стр. 44).

Но Иованъ Гърчичъ не мисли като Скерлича въ своята „История на сръбската литература“, излѣзла презъ 1903 година въ Нови-Садъ. Той направо нарича Жефаровича българинъ: „Ту ѝе пре свега Стематография Бугарина Христофора Жефаровича“ (стр. 83).

Нека сега да чуемъ и нашия ученъ Йорданъ Ивановъ, който твърде обективно и добре проучено излага въпроса за произхода на Жефаровича:

„Между българитѣ, които презъ XVIII вѣкъ се бѣха преселили въ Австрия или пребиваваха тамъ временно като търговци, се чуватъ имената на личности, които се проявяватъ и като родолюбци, като книжовници, художници и пр. Такъвъ е, напри- мѣръ, книжовникътъ **Велко Поповичъ**, който казва, че билъ „отъчствомъ же отъ Българскіе земли,

отъ места Кратова“, такъвъ е силистренецътъ **Пар-
тений Павловичъ**, книжовникъ и епископъ-по-
мощникъ въ Карловци; такъвъ е разложкиятъ тър-
говецъ **Марко Теодоровичъ**, който дава срѣдства
да се напечата въ 1792 г. букварь и не забравя да
изяви своята народность — „Булгара родомъ изъ
Разлога“ и пр. „Въ тая редица трѣбва да поста-
вимъ и Христофоръ Жефаровичъ.

„Жефаровичъ е работилъ презъ първата поло-
вина на XVIII вѣкъ въ Виена и въ сръбскитѣ коло-
нии въ Австрия. Той е най-много известенъ съ сво-
ята книга Стематография, излѣзла въ Виена на
1741 г., съ ликове на български и сръбски светци
и владѣтели, съ славянски и други гербове, съ сти-
хове и обяснения къмъ гербоветѣ и пр. Познато е
голѣмото влияние, що упражни тая книга срѣдъ
сръбскитѣ и български зографи; тя даде и образитѣ
на сръбския и на българския държавни гербове.

„Печаталъ е „Поученіе святителское къ ново-
посвященному іерею“, „Описаніе светого божія гра-
да Іерусалима“ и привилегиитѣ, които били дадени
отъ австрийскитѣ императори на заселенитѣ въ Ав-
стрия сърби“. Въ патриаршеската библиотека въ
Карловци г. Йор. Ивановъ намѣрилъ две Жефаро-
вичеви писма отъ 1744 г. Отъ тѣхъ се вижда, че
той е печаталъ и буквари, и календари, пъкъ и ри-
сувалъ и икони, които е разпространявалъ срѣдъ
сръбски черкви и срѣдъ преселници.“ Самъ Жефа-
ровичъ, йеромонахъ по духовно звание, е смѣталъ
за свое главно занимание зографството. Образитѣ
въ Стематографията сж били рисувани, а нѣкои
(на светцитѣ) сж били и гравирани отъ него. „Значи,
билъ е молеръ, като какъвто се е подвизавалъ
предшественика му Георги Жефаровичъ. По тоя
начинъ се открива родствената връзка между два-
мата, щомъ като се знае, че зографството е било
наследствено, родово занятие.

Йор. Ивановъ открива и загубената, споредъ Скерлича, следа отъ 1753 година. Тъкмо презъ тая година Жефаровичъ заминава за Москва, гдето умира.

По-нататкъкъ г. Йор. Ивановъ ни излага и податкитѣ, които установяватъ българския произходъ на Жефаровича. Тия податки сж следнитѣ:

„1. Известниятъ сръбски деецъ и митрополитъ Карловецки, който лично е познавалъ Жефаровича, се обръща къмъ последния, въ неговата Стематография, листъ 41-а, съ думитѣ: „Благо почтенному Господину Христофору Жефаровичу общій народскому зографу равнителю отечества болгарскаго, любителю царства Іллирическаго“ . . . Тука не може да има съмнение, че за „илирското“ царство, въ което се подреждатъ северо-западнитѣ балкански славяни, на първо мѣсто сърбитѣ, Жефаровичъ се явява като гостъ, „любитель“, докато пъкъ сжщиятъ той е „ревнитель“ за своето „българско отечество“.

„2. Втората податка е още по-значителна и решаваща. Тя се заключава въ дѣло № 326 на руския синодаленъ архивъ, образувано по случай смъртъта на Жефаровича на 1753 г. въ Москва, въ Богоявленския манастиръ, и засѣгаще неговото наследство. Въ дѣлото се казва, че следъ смъртъта на „священника булгаря Зефаровича“, неговитѣ вещи и пари били оставени на съхранение въ Москва у синодалния скевофилаксъ, и че негови сродници и братъ му свещеникъ живѣели въ турската областъ, въ православната Солунска архиепископия, въ града Дойранъ.

„3. Въ сжщото дѣло е приключено съобщение отъ 1754 г. отъ руския посланикъ въ Виена, Кайзерлинъ, какво православниятъ свещеникъ Христофоръ Зефаровичъ, като заминалъ отъ Виена въ 1753 г. за Москва, оставилъ завещание, гдето по-

сочвалъ за опекунъ на своя сестреникъ Данила нѣкого си Димитрия Алексѣевичъ. Братътъ на Жефаровича, като се научилъ за смъртта на последния въ Москва, искалъ да унищожи завещанието. Жефаровичевиятъ братъ въ Дойранъ се наричалъ попъ Проданъ. Въ завещанието, написано на гръцки, името на Жефаровича е предадено съ недостатъчнитѣ за славянскитѣ звукове гръцки букви: Христофорось Тзефаровитзи, Христофорось Зефаръ.

„4. Все въ сжщото дѣло се съобщава, че на 17 януарий 1756 г. дошълъ изъ Виена въ Москва „българской наци Иванъ Петровъ“, който представлявалъ поменатия по-горе опекунъ на Жефаровичевия сестричникъ. На този българинъ било предадено наследството на Жефаровича.

„Явно е, прочее — заключава г. Йор. Ивановъ — че Жефаровичъ не е билъ никакъвъ сърбинъ или влахъ, или гръкъ, а българинъ отъ южно-македонския градъ Дойранъ, отъ тоя сжщия Дойранъ, гдето по-късно се роди Теодосий Сенаитски, български книжовникъ и основателъ на първата българска печатница въ Солунъ“ (Миръ, бр. 10,301 отъ 1937 година).

Да завършимъ съ въпроса за народността на Жефаровича, подкрепени отъ сърбина архимандритъ Иларионъ Руварацъ: „Ако си имао у рукама и ако си добро разгледао книгу ту, знаешъ, да е белеге и образе те начертао Христофоръ Жефаровичъ или-рико россиянскій овци Звиграфъ: али тешко да си запамтио још и то, да е тај Ристофор Жефаровић био управ „Ревнителъ отечества Болгарскагѡ“ и само „Любителъ царства илирическагѡ“ једном речи, да је и он био родом *Бугарин*“ (к. н.).

Веднага следва за другъ българинъ:

„И још нешто. „Житіе свѣтѣхъ сербскихѣхъ просветителѣй Симеона и Саввы, списаное Дометіаѡвомъ

Иеромонахъ Хиландарскима, сокращенно же и очищено Кирилломъ Живковичъ, епископомъ пакрачкимъ, печатано въ Бѣнинѣ 1794. А знаешъ ли, Србине и српски сине, у ком се месту и у ком предело родио тај сократитель и очиститель и први (к. н.) издатель Доментијановога живота св. Саве нашего? Онъ је рождень въ Пиротѣ въ предѣлѣ Болгаріи 1730 лѣто — и он е је дакле био родомъ *Бугарин*“ (к. н.) (О кнезу Лазару. Нови-Садъ, 1887, стр. 155—157. Сжщо и моята книга Поморавия по срѣбски свидетелства, стр. 248.)

Пакъ българинъ въ началото на срѣбската книжнина, чиято народностъ сжщо така се премълчава, е **Иоанъ Раичъ**, за когото знаемъ, че е единъ отъ първитѣ вдъхновители на Паисия, да напише своята Славяно-българска история. За него Йованъ Скерличъ казва, че се е родилъ въ Карловци на 11 ноемврий 1726 година. Баща му се наричалъ Радославъ, но обикновено му викали Райо. И това му име синътъ взелъ за презиме — станалъ Раичъ, а не Радославовичъ. „Райо е билъ изъ Видинъ, и по една традиция е билъ общински говедаръ. Раичевата майка е била срѣбкиня изъ Карловецъ“. А какъвъ е билъ по народностъ бащата, вече не е мжно да се досѣтимъ. По-нататкъ Скерличъ ни разправя, че когато Иоанъ билъ на шестъ години, родителитѣ му го записали въ основното училище, въ което се отличилъ по успѣхъ и по поведение. Когато е станалъ на единайсеть години, учителтъ му го е взелъ за свой помощникъ, като какъвто е останалъ цѣли седемъ години. Презъ всичкото време на помощникъ-учителската си служба, той е посещавалъ латинско-славянската школа. Тази, именно, школа е указала голѣмо влияние върху по-нататъшното му развитие. (Српска книжевност у XVII веку, стр. 233)

Но ако други прикриватъ или замълчаватъ на-

родностния произходъ на Раича, той самъ не прави това, като въ своята автобиография изрично казва следното: „оатецъ мой Рая родисля во Видинѣ болгарскомъ в'лѣто 1699“ („Гласник“, 170; сжщо, Б. Пеневъ, I, 426). А на митрополита Стратимировича пише, между другото: Ia добро знамъ што су шалваре и видю самъ ихъ много пута, и башъ мой бугарски родъ и до данасъ употреблюе ихъ (Руварца, Јован Раич, стр. 146; О кнезу Лазару, стр. 157; сжщо, Б. Пеневъ, I, 426, Йор. Ивановъ, в. Миръ, бр. 10,301 и Поморавия по сръбски свидетелства, стр. 248).

Когато навършва осемнайсетъ години, Раичъ напуца Карловецъ и тръгва „в странствиј ради наук и јазиков“ — казва той въ своята автобиография. Най-напредъ постъпва въ латинската гимназия въ Коморанъ, чиито учители били калугери отъ иезуитския орденъ, гдето е следвалъ четири години. Уплашенъ, да не го покатоличатъ, той се записва въ протестантската гимназия въ Шопронъ, гдето сжщо за четири години свършва „человјечества науке“ (humanogia). Презъ всичкото време на следването си се издържалъ съ доброволни помощи, пращани му отъ Карловци, и съ частни уроци. Като свършва тая протестантска школа на 1752, Раичъ се заплтва пешъ за Русия — да се усъвършенствува. Стига въ Киевъ на 1753 година, гдето остава до 1756 година. Изучва теология, слуша църковни проповѣди и ревностно преписва църковни дѣла. Презъ сжщата година отива въ Москва и въ Смоленскъ, за да поеме пжтъ обратно за Карловци, като се е скиталъ почти презъ цѣлата 1757 година по Полша и Унгария. Ала останалъ разочарованъ: въ Карловци не му дали мѣсто на наставникъ въ „Покрово-Богородичната школа“, и той по другъ пжтъ се отправя отново за Русия. Въ Киевъ пристигналъ къмъ края на 1757

година, но не се задържа много. Почти веднага, Раичъ се запъща презъ Полша, Влашко и Молдова, гдето се бави известно време, Черно море и прѣко Цариградъ се озовава въ Св. Гора — въ Хилендарския манастиръ. Тука се бави само нѣколко месеца и презъ Македония и Сърбия се прибира въ родния си градъ, сега вече щастливъ да заеме мѣстото на учителъ по география и риторика въ „Покрово-Богордичната школа“. Тукъ е можалъ да прекара само три години: завистливитѣ калугери не сж могли да търпятъ младия ученъ, пъкъ и самъ митрополитъ Павелъ Ненадовичъ не билъ разположенъ къмъ него. Враждата помежду имъ била открита, и Раичъ се видѣлъ принуденъ да отиде въ Нови-Садъ, па и Темишваръ, гдето е преподавалъ богословскитѣ предмети въ „Духовната колегия“. На 1771 година се покалугерилъ и скоро билъ възведенъ въ архимандритски санъ.

Остатъка отъ живота си Раичъ прекаралъ въ манастира Ковилъ като знатенъ богословски писателъ, пишещъ богословски книги и учебници и готвещъ своята голѣма история. Нѣколко пѣти той е билъ каненъ за владика, но винаги отклонявалъ тая честъ. Умрѣлъ е на 11 декемврий 1801 година. Митрополитъ Стратимировичъ съобщава за неговата смъртъ така: „Нашата света църква изгуби въ негово лице ученъ и заслужилъ свещеникъ, обществото — добродетеленъ човѣкъ“ (История српской книженности, стр. 50—52).

На свое време, пъкъ и дълго следъ смъртъта си, Иоанъ Раичъ — споредъ Скерлича — е билъ твърде надценяванъ. Още приживе той е билъ славенъ както ни единъ сръбски писателъ. Алексие Везиличъ го възхвалялъ „знаменитъ мжжъ“, Никола Стаматовичъ го е наричалъ „високомждъръ архимандритъ“, комуто трѣбва да се хвали всичко написано отъ него. Следъ смъртъта

му се занижават купъ отъ дитирамби. Атанасъ Стойковичъ го провъзгласилъ за „безсмъртенъ“, чието име вѣчно ще остане свето за сърбитѣ. Доситей Обрадовичъ е пасалъ на 1803 година: „Нашъ Раичъ, предраго и пречестно име“. За Глигория Трлайича той е „божественъ“. Павелъ Соларичъ го е нарекълъ на 1809 година „началенъ писателъ“ сръбски.

Въ сжщность — заключава Скерличъ — Иоанъ Раичъ е билъ единъ твърде трудолюбивъ, твърде работливъ и плодовитъ писателъ, който е работилъ съ успѣхъ въ нѣколко области, но навредъ безъ оригиналность, безъ дълбочина и безъ книжовенъ талантъ, безъ да остави следъ себе си нито едно дѣло отъ трайно значение“ (Српска книжевност и пр., стр. 327).

За жалость, тоя сръбски книжовникъ отъ български произходъ е познатъ у насъ само съ своята „История разнихъ славенскихъ народовъ, най-паче Болгаровъ, Хорватовъ и Сербовъ“, видѣла свѣтъ въ Виена презъ 1794 година, сиречь, тъкмо трийсетъ и две години подиръ написването на Паисиевата история. А подъ неговото перо сж излѣзли още други седемнайсетъ печатани и петнайсетъ непечатани произведения, които му отреждатъ завидно мѣсто въ нѣколко области: въ теологията, въ художествената литература и въ народната история.

Дали Раичъ евлиялъ въ рху нашия Паисий, е единъ още не напълно разрешенъ въпросъ. Че той е билъ въ Хилендаръ, това се знае. Но че още тамъ е подтикналъ Паисия да напише своята славяно-българска история — ето кое трѣбва да поставимъ подъ знака на съмнението. По-скоро Паисий ще се е срѣщалъ съ Раича въ Карловецъ и, намѣрилъ го заровенъ срѣдъ книги за своитѣ исторически изследвания, ще се е заразилъ отъ

него, научилъ непосредно, какъ се изучва историята на единъ народъ. Но каквото и да е влиянието на Раича върху Паисия, не бива да се забравя, че то е влияние на българинъ върху българинъ, а не на чужденецъ върху нашъ сънародникъ. Следователно, не чужденци, а българи сж виновниците за нашето историческо осъзнаване.

Стотина години по-късно на сръбската литературна сцена изпъква другъ българинъ — **Любенъ Каравеловъ**.

Мѣстото, което заема той въ развоя на сръбската литература, превъзхожда въ нѣкои отношения онова, на което се радва въ нашата. Когато у насъ той намира Раковски, овладѣлъ съ духъ и съ перо цѣлата ни емиграция, и срещу неговия авторитетъ мъчно можеше на първо време да противопостави своитѣ знания и несъмнения си писателски талантъ, въ Сърбия той попада въ срѣда, почти пригответена да възприеме идеитѣ на „брата българинъ“, които той носи отъ Русия. Тъкмо презъ това време романтизмътъ въ сръбската литература бѣше преживѣлъ своя разцвѣтъ и не само клонѣше къмъ упадъкъ, но дори бѣше станалъ досаденъ за сръбската интелигенция. Наистина, той можа да създаде нѣколко крупни имена, особено въ областта на лириката, но покрай тѣхъ разчисти пѣтя и на още по-много незвани стихотворци и поетически симуланци, които наводниха сръбската земя съ лигави любовни изповѣди, съ риторични клетви, съ вестникарски тиради, съ пиянски брѣтвежи. Пиянски, защото не само се смѣташе и се проповѣдваше, но и се манифестираше на дѣло, че алкохолътъ е единъ отъ атрибутитѣ на истинската поезия. Вѣрваше се, че който не пие и не пиянствува, той нѣма правото да се нарича сърдцеведецъ, ни Божи помазаникъ.

Отрезвление вниса въ пияната отъ алкохолъ

и отъ романтични увлѣчения младежъ, именно, нашиятъ Любенъ Каравеловъ. Той още съ възпването си на сръбска земя обявява походъ срещу нея. Неговитѣ остри критики, подкрепени малко по-късно отъ Светозаръ Марковичъ, сжщо руски студентъ и сжщо незавършилъ университетското си образование, направятъ превратъ въ умоветѣ. Просто, въ единъ мигъ настѣпва окопитване, и погледитѣ на всички, особено на младежъта, се обръщатъ къмъ тия двама ратоборци, жадни да чуятъ отъ тѣхъ не думи за лирични увлѣчения по несжществуваща на земята любовъ, а думи за свобода — за освобождение на селянина отъ стихията, на гражданина отъ тиранията на властъта, на жената отъ вѣковното унаследие, на мисълъта отъ традицията и отъ идолитѣ на миналото.

И двамата, надъхвани отъ идеитѣ на рускитѣ позитивисти: Чернишевски, Писаревъ и Добролюбовъ, се явяватъ веднага съ пристигането си въ Сърбия — 1867 и 1868 г. — носители на реализма въ литературата, предимството на който Каравеловъ, освенъ съ проповѣди, иска да подчертае и съ литературни образи. Той не само пуца въ ходъ между сръбската интелигенция романа на Чернишевски „Что дѣлать“, който ѝ става любимо четиво, но и самъ я дарява съ свои оригинални разкази, написани на безукоренъ езикъ като: „Крива ли е сждбата“, „Наказалъ ги Богъ“ и, по-сетне, „Изъ мъртвия домъ“. Основитѣ на неговата естетика сж твърде ясни: праздната фразеология на романтиката трѣбва да се замѣсти съ проповѣдь за истината на живота, безъ да се боимъ отъ неговитѣ черно написани страници. Ние сме длъжни да разкриемъ този животъ и, разкрили го, да проникнемъ въ неговата трагична дълбочина, за да извлѣчемъ отъ тамъ истината, правдата, свободата, въ духа на които трѣбва да бжде възпитана всѣка човѣшка личностъ, а чрезъ нея — всѣко човѣшко общество.

Така схваната естетиката на Каравелова, тя прави отъ писателя не единъ празенъ дърдорко, не единъ любителъ на фразата, не и алкохолизиранъ визионеръ, а единъ борець, който чрезъ просвѣтата на околнитъ си ще дири ведно съ тѣхъ пжтищата на доброчестина и благоденствие. А такъвъ писателъ не може да бжде клиентъ на кръчми и кафенета; по-скоро той ще стане клиентъ на сждилищата, сблъскаль се, кога волно, кога неволно съ представителитъ на всички, които градятъ дворцитъ на своето щастие върху гърбоветъ на онещастлиивенитъ си братя. И срещу писателя-индивидуалистъ, погледналъ на свѣта посрѣдствомъ своето гордо, надменно „азъ“, се възправя писателтъ-общественикъ, душата на когото е само огледало, въ което се отразява ликътъ на околния свѣтъ, лаборатория на човѣшкитъ страдания, отъ елементитъ на които ще се създаде не образа на вманияченитъ видения, а формата на чисто човѣшкитъ отношения.

Това още не е революционерство. Каравеловъ и тогава, и по-сетне, дори и като председателъ на тайния революционенъ комитетъ въ Букурещъ, е билъ винаги противникъ на революционнитъ методи и срѣдства, които, приложени на практика въ единъ непросвѣтенъ народъ, чертаятъ пжтя на нови бедствия, а при просвѣтенъ — сами по себе си ставатъ излишни. Но не е и философия на скръстенитъ ржце, на унесенитъ блѣнове, на скованитъ съзерцания надъ безкрайно малкото при недогледаното безкрайно голѣмо. И Каравеловъ става не само сроденъ и деенъ членъ на сръбската омладина, сгруппиралъ около себе си по-виднитъ умове на Сърбия и почти цѣлата ѝ младежь, дори юнкеритъ отъ военното училище, но и неинъ виденъ ржководителъ, който формулира основнитъ ѝ задачи така: „Цельта на сръбската омладина се за-

ключаватъ въ разпространението на знания и образование между народа; да печата такива книги, които би предпазили сърбитѣ отъ маджарско и отъ нѣмско влияние и отъ всѣкакво вътрешно и външно влияние; съ една дума, да защитятъ своята народностъ всжде и всѣгда“.

Тия думи сж написани въ омладинския календаръ за 1868 година. Дали не е време да се усвоятъ тѣ и отъ нашата интелигенция, главно отъ нашия писателъ? Въпросъ. Но въпросъ, който настойчиво чака своя отговоръ. На всѣки случай, Каравеловъ е първиятъ въ Сърбия, който постави предъ сръбския си колега сложнитѣ проблеми на живота, като систематически му внушава, че нѣма народно зло, вина за което да не носи и писателятъ наредъ съ политика, съ държавника, съ економиста, съ общественика. Дори по-голѣма отговорностъ, защото неговото дѣло е дѣло на жертва, а не на користь. А който е призванъ да раздава дароветѣ на богато надарената си душа, той трѣбва да прави това не отъ една, а съ две ржце. Даденото отъ Бога на едни, не е за тѣхъ само, нито за земята — то е за людетѣ: — ощастливяватъ се едни, за да бждатъ щастливи всички.

И настѣпва разцвѣта на сръбската литература. Той създава творчески фигури отъ първостепенно значение като белетриста Лаза К. Лазаревичъ, Милованъ Глишичъ и поета отъ старата генерация Джура Якшичъ, който започва да пише на социални мотиви (Б. Йоцовъ; сжщо, Г. Константиновъ).

Тая проповѣдь на Каравелова, Светозаръ Марковича, Пера Тодоровича и др. упражнява благотворно влияние и върху политическата мисль на Сърбия. Но за малко убийството на князь Милошъ Обреновичъ подхвърли на гонение омладенцитѣ, първа жертва отъ които стана Любенъ Каравеловъ, попадналъ въ Будапещенския затворъ. Инакъ

сждбата на балканскитѣ славяни, може би, щѣше да бжде много по-друга.

Ала нашиятъ народностенъ приливъ въ литературата на западната ни съседка не се свършва съ Каравелова. Въ нея сигурно могатъ да се начетатъ още нѣколко български имена, които, за жалостъ, отдавна сж загубени за нашата народностъ. Така, напримѣръ, като българско дарование трѣбва да се посочи и голѣмиятъ сръбски белетристъ **Бориславъ Станковичъ**. Роденъ въ Враня, Поморавско, която се придаде къмъ княжеството на сърбитѣ следъ войната за нашето освобождение, той си остава истински вранянецъ презъ цѣлия свой животъ. А какъвъ е билъ градъ Враня по народностния съставъ на своето население до влизането му въ границитѣ на сръбската държава, идатъ да ни свидетелствуватъ сами сърбитѣ (Вижъ подробности въ моята книга „Поморавия по сръбски свидетелства“). Но ето само единъ цитатъ изъ в. „Танъ“ отъ 1 януарий 1886 г.: „Азъ пкъ ще прибавя, че въ окржзитѣ, които се присъединиха къмъ Сърбия, споредъ Берлинския договоръ, българскиятъ елементъ преобладава не само въ Пиротъ и Враня, но и въ всичкитѣ планински мѣста, които се намиратъ между тия два града“. „С. Петербургскія вѣдомости“ пкъ отъ 1884 г. пише, че населението на новоприсъединенитѣ къмъ Сърбия краища е българско и има силно желание да се възвърне къмъ България (Моята студия „Причини на войната“ въ „История на сръбско-българската война, 1885 г.“, стр. 48).

Кога е роденъ Станковичъ, не можемъ да узнаемъ и отъ Скерлица, който иначе е доста изчерпателенъ при биографиитѣ на другитѣ писатели. Съобщава ни само, че презъ 1898 година се явилъ за пръвъ пжтъ съ нѣколко разкази въ сп. „Искра“ на Риста Одавича, за които почнало да се говори

и да се пише чакъ когато сж излѣзли въ сбирката „Изъ старото евангелие“ (Бѣлградъ, 1889 г.). Следъ това е излѣзла сбирката „Божии люде“ (Нови Садъ, 1902 г.) Презъ сжщата година излиза изборъ отъ най-добритѣ му разкази подъ надсловъ „Стари дни“, издадени отъ Сръбската книжевна задруга. Пакъ презъ тази година излиза и драмата му „Коштанан“. А най-значителното му произведение, романътъ „Нечиста кръвъ“, се явява на свѣтъ презъ 1911 година въ Бѣлградъ. Следъ него Станковичъ е написалъ още известенъ брой разкази, които сж разпилѣни по разни вестници и списания.

„До Бориславъ Станковича — пише Скерличъ — сръбскитѣ разказъ е билъ ограниченъ само въ севернитѣ и въ западнитѣ краища“ на Сърбия. Станковичъ пръвъ въвежда въ разказа юго-източнитѣ краища, новоосвободенитѣ земи, „дѣлъ отъ Стара-Сърбия, които Сърбия е освободила презъ 1877 и 1878 година“. „Той е поетъ отъ този новъ, живописенъ и занимателенъ екзотиченъ свѣтъ, своето родно мѣсто Враня, въ което е прекаралъ детинскитѣ си години, въ който е изнесълъ най-здрави и най-неизгладими спомени и отъ които не може да се отърве въ своето разказвателно дѣло. Той възпѣва не днешната Враня, която се модернизирва, а Враня на „старитѣ дни“, патриархалнитѣ люде, тѣхнитѣ тѣсни разбираия и тѣхния сърдеченъ животъ. По-нататкъ Скерличъ твърди, че въ описанията на Станковича има нѣщо много Вранско, локално, „като се почне отъ интересния архаиченъ сръбски диалектъ, па се свърши съ старинната природа, въ която се е забъркала източната чувствителность съ славянската чувствителность“ (История нове српске книжевности, стр. 466—469).

И, наистина, разгърнемъ ли написаното отъ Станковича, и ние ще се убедимъ, че, отъ сръбска глѣдна точка, не само езикътъ е архаиченъ. но и

синтаксисът „несигурен“, и „общата писменост незадоволителна“.

Да навеждаме примѣри, считаме за излишно. Такива всѣки любознателенъ читателъ може да намѣри въ приличенъ брой изъ съчиненията на Станковича, пѣкъ и г. Тихомиръ Павловъ си е направилъ труда да ни посочи нѣкои отъ тѣхъ въ своята статия за тоя голѣмъ писателъ, помѣстена въ „Търговско-промишленъ гласъ“, бр. 1062 до 1064 отъ 1929 година. Намъ стига, че той е роденъ въ Враня. А какъ пише на езика, въ който се е проявилъ като творецъ отъ първа величина е съвсемъ другъ въпросъ. Важното е, какво мѣсто заема той въ сръбската литература. А ето каква е заключителната характеристика на Скерлича за него: „Станковичъ е повече поетъ, отъ колкото разказвачъ, повече поетъ отъ мнозинството на сръбскитѣ поети, които сж пѣли до днесъ“. Неговото творчество има много недостатѣци, но всички тѣ се покриватъ отъ достоинствата. Затова той е „може би най-силниятъ белетристиченъ талантъ, който се е родилъ нѣкога въ сръбската литература“ (стр. 460). Като такъвъ. па и нѣщо повече, го смѣтатъ и другитѣ сърби. *Revue Serb*, по случай смъртта му, го нарече „най-великиятъ поетъ на Балканитѣ“. А въ „Прагеръ пресе“ Никола Марковичъ смѣта, че Бориславъ Станковичъ самъ би билъ достатѣченъ да представи романтичния характеръ на сръбската литература отъ двадесети вѣкъ“. Тѣкмо за това, може би, тоя поетъ на миналото и на лунната свѣтлина въ старитѣ градини на родния му градъ Враня, принадлежи още на бждещето. Въ родината си и въ чужбина“.

Борисъ Станковичъ почина презъ 1927 год. Отъ „Прагеръ пресе“ (23 окт. 1927 г.) узнаваме, че той е роденъ презъ 1870 година. Значи, свършилъ е земнитѣ си дни на 57-годишна възраст.

Накрай, нека кажемъ нѣколко думи и за създателя на днешната Югославия **Никола Пашичъ**. Той е роденъ въ с. Велики-Изворъ, отъ родители чисти българи, преселници отъ с. Голѣмъ-Изворъ, Тетевенско. Въ Сърбия се проявява презъ 1870 г. като виденъ ораторъ на младата радикална партия. При изборитѣ на 7 септемврий 1883 година тая партия печели болшинство и неволно се сблъсква съ кралъ Милана, обявилъ се строго срещу нея. Разгаря се така наречената Зайчарска буна, която кърваво бива потушена отъ властѣта. Пашичъ съ нѣколцина отъ своитѣ привърженици се вижда принуденъ да избѣга въ България, съ намѣрение да се засѣли завинаги въ нея. Тука той постъпва за малко въ Министерството на вътрешнитѣ работи, занимава се и съ частна практика като инженеръ-строителъ. По неговъ планъ и подъ негово ржководство трѣбвало да се повдигне въ София сградата на Софийския градски домъ, чиито основи полага. Върху тѣхъ днесъ се издига Българската народна банка. По-точно, върху мѣстото на тоя непостроенъ домъ.

Амбициозенъ и съ желание играе сжщо така голѣма роля и у насъ, Пашичъ се сблъсква съ сжщо така амбициозни политически водачи и се вижда принуденъ да напустне България. Пъкъ и дадената по-късно амнистия му позволява да се върне наново въ Сърбия, гдето бива посрѣщнатъ като мжченикъ. Отъ това време насетне започва неговиятъ възходъ на политикъ и общественикъ. Пашичъ бива избранъ за шефъ на радикалната партия и като такъвъ на нѣколко пжти бива натоваренъ да състави кабинетъ подъ свое председателство. Случи се тѣй, че той трѣбваше да председателствува кабинетитѣ презъ най-сждбоноснитѣ за Сърбия времена: балканската и общоевропейската война, като прояви извънредна дипломатическа

ловкостъ, тактъ и далновидностъ. Смѣло може да се каже, че, ако не бѣше той, днешна Югославия далечъ нѣмаше да има сегашнитѣ си граници. Положително е, че нашитѣ западни покрайнини ведно съ Струмица сж откъснати отъ него. Наричанъ отъ сърбитѣ винаги „бугараша Паришъ“, поставенъ подъ подозрение като българинъ, той трѣбваше да се покаже предъ сърбитѣ, особено предъ военната лига *plu royaliste qui toi*. Така се изпълни и българската поговорка: „Да пази Богъ не отъ турчинъ, а отъ потурнакъ“. На сжщото мнение сж всички днешни сръбски политици, които ведно съ насъ мислятъ, че Пашичъ е прекалилъ, като е изкопалъ дълбока пропасть между двата братски народа. Така мислѣше и покойниятъ Люба Нешичъ, сръбски дипломатически представителъ въ София веднага следъ войната (нека го кажа тука — мой личенъ и много близъкъ приятелъ). Споредъ него, чистъ сърбинъ не би постъпилъ съ насъ, българитѣ, толкова жестоко, колкото постъпи Никола Пашичъ: върху него не би могла да се хвърли мрежата на подозрени то, съ каквато бѣ оплѣтенъ последния, въпрѣки върнатата му служба презъ цѣли петдесетъ години въ полза на Сърбия и на сѣроизма. Свой по-лесно би се опълчилъ срещу своитѣ, отколкото единъ пришелецъ.

9.

ще по-голѣмо е било влиянието на българитѣ въ Ромъния. За него имаме ценни признания отъ самитѣ ромънски учени, които въпрѣки желанието имъ да изкаратъ сѣнародницитѣ си отъ друга раса — латинската — поставена подъ други културни въздействия, не могатъ да премълчатъ факта, че тѣ вѣкове подъ редъ сж се ползували отъ българ-

ската култура, като сж имали за духовни ржководители само българи.

Особено силно става това влияние презъ времето на богомилитѣ, намѣрили сжщо тѣй широкъ просторъ за дейность и въ Ромѣния. Споредъ ромѣнския професоръ Картоянъ, ромѣнската народна книжина криела своя произходъ въ нашата богомилска апокрифна литература. Тя е оставила дълбоки и незаличими следи въ душата на ромѣнския селянинъ и е повлияла върху неговия духовенъ мирогледъ. Но още по-голѣми сж тия следи въ езика на севернитѣ ни съседи. Професоръ К. К. Журеску въ своята „История ромѣнилоръ“ казва: „Ако извършимъ едно преброяване на думитѣ въ ромѣнския езикъ, ще забележимъ, че две пети сж отъ славянски произходъ; тѣ надминаватъ количествено латинскитѣ думи въ ромѣнския езикъ“. Понататъкъ: тия думи „не сж прости дублети на предшествуващи латински думи, а сж служили и служатъ да изразятъ основни, главни понятия въ всички области на човѣшкия животъ“ (Хр. Капитановъ, „Българскиятъ народъ въ историята на Ромѣния“, Миръ, бр. 10,993, стр. 3 отъ 13 мартъ 1937 г.).

Особено силно и продължително е било влиянието на българската църква и преди, и следъ падането на България подъ турцитѣ, когато Евтимиевитѣ ученици намиратъ убѣжище въ Ромѣния. А. Д. Ксенополъ, единъ отъ най-голѣмитѣ ромѣнски историци, признава въ своята „История на ромѣнитѣ“, че влиянието на българската църква е траяло близо осемъ вѣка. Сжщо твърди и проф. П. Константинеску отъ Яшъ. Той казва изрично, че религиозната връзка между ромѣни и българи се затвърдява дотолкова, че ржководителитѣ на ромѣнския народъ не намиратъ друго сръдство за сношение, освенъ българо-славянския езикъ — „езикъ избранъ отъ Бога“.

Впрочемъ, каква роля е игралъ българскиятъ езикъ въ Ромъния, иде да имъ каже единъ отъ малцината обективни ромънски слависти проф. И. Богданъ. Той твърди, че „Славянскиятъ езикъ или, по право, българскиятъ езикъ е билъ езикътъ на учитѣ, езикътъ на културната класа. Да не се мисли, обаче, че българскиятъ езикъ е билъ мъртавъ, употребяванъ само отъ свещеницитѣ въ черквитѣ и въ княжескитѣ канцеларии, както е латинскиятъ езикъ. Не, съ славянския езикъ си служили ромънциѣ, разбира се, дейцитѣ, високиятъ клиръ и боеритѣ въ ежедневиия книжовенъ животъ. На този езикъ сж писани частнитѣ писма, записитѣ, завещанията, списъцитѣ за зестра, документитѣ за чифлицитѣ, сждебнитѣ книжа — съ една дума, всички книжа, които се употребявали въ онова време. Нѣщо повече, на този езикъ е писана дори и най-старата ромънска историография“ (Добруджански гласъ, г. III, бр. 251, стр. 3 отъ 25 мартъ 1937 г.).

И не е могло да бжде иначе, щомъ като се знае, че българската литература процъвтвала презъ 15—17 вѣкъ въ Ромъния. Всичката култура, създадена тука, не е нищо друго, освенъ развитие на старобългарската книжнина, която отъ своя страна се разпространява и въ българскитѣ предѣли, па прониква и между другитѣ православни славяни въ многобройни преписи (Минко Геновъ, „България въ културната история на славянството“, Завети, г. I, кн. 15—16, стр. 215).

Нека тоя въпросъ да приключимъ съ думитѣ на професоръ Ксенопулъ, който въ своята голѣма история, твърде много ценена отъ самитѣ ромъни, казва: „Изобщо, славянскиятъ езикъ билъ за ромънитѣ свещенъ, както латинския за нѣмцитѣ и френцитѣ, елинския за гърцитѣ. Духовенството на него чело и писало. Първитѣ печатни книги на ромънитѣ сж на славянски. Подиръ падането на Бъл-

гария подъ Турция, славянскиятъ езикъ цвѣтѣлъ въ Ромъния. Когато грѣцкиятъ езикъ изгонилъ славянския изъ църквитѣ въ България, славянскиятъ продължавалъ да живѣе въ ромънскитѣ църкви и манастири. . . Срещу въвеждането на влашкия езикъ въ църквитѣ се обявили духовниците и боляритѣ не само въ Влашко и Молдова, но и въ Трансилвания. Тѣ не допусkali, че може да се молятъ Богу на неустановения и необработенъ ромънски езикъ. Молитвитѣ искатъ свещенъ езикъ, а такъвъ е билъ за тѣхъ славянския“.

Историческитѣ превратности заселватъ въ Ромъния голѣмъ брой българи отъ широкитѣ народни маси, намѣрили прибѣжище тамъ отъ своеволията на турцитѣ и на тѣхнитѣ властници. Покъсно една часть отъ тѣхъ се връща въ старитѣ си огнища, но вече ромънизирана, а друга — по-голѣмата — остава тамъ. Ако и да е вече претопена между последната все още има белези, които идатъ да ни докажатъ както нейния произходъ, така и броя ѝ въ миналото. По тоя въпросъ желаещитѣ могатъ да се отнесатъ до изследванията на проф. Романски, който не еднѣжъ писа върху българското население въ Ромъния — приблизителенъ брой и разпредѣление по мѣстности. Но най-много българи ще да сж населявали околноститѣ на Букурещъ, столицата на Ромъния. Тѣ ще сж били толкова много, че сж заглушили напълно ромънския елементъ. Дълго време ромънскитѣ фолклористи сж се чудѣли на неописуемия фактъ, че по селата тѣкмо на тая околностъ не се чуватъ никакви тѣхни народни пѣсни, когато въ по-далечнитѣ, дори въ най-затѣтенитѣ, ромънскитѣ народни пѣсни изобилствуватъ*).

*) Хр.⁵ П. Капитановъ ги изкарва 52 съ около 40,000 католическо и православно население. Повечето сж преселци отъ Сливенско. Добруджански гласъ, бр. 324 отъ 28 декемврий 1937 г.

„За да се изясни това странно положение, презъ 1906 година Министерството на народната просвѣта и на вѣроизповѣданията предприема една официална анкета между букурещкитѣ селяни, прибѣгвайки до съдействието на селскитѣ учители.

„Голѣмиятъ ромънски фолклористъ Г. Д. Сперанца, натоваренъ съ воденето на анкетата, приготвя специаленъ въпросникъ до селскитѣ учители, за да ги уплѣти по интересуващитѣ го въпроси относно народнитѣ пѣсни.

„Какви сж отговоритѣ на селскитѣ учители?

„Понеже въ много села (около 52) живѣе гжсто българско население, то ромънската народна пѣсенъ не е могла да се образува срѣдъ селскитѣ маси.

„Но нека за изяснение на мисълта си да приведемъ единъ примѣръ:

„Отъ томъ съ нота 4956, отдѣлъ ржкописи при библиотеката на ромънската академия, извличаме следния отговоръ по ромънскитѣ народни пѣсни изъ селата около Букурещъ.

„Дирекцията на основното училище отъ община Бранище, околия Джбовица-Мостище, Илфовски*) окржгъ, съ изходящъ номеръ 107 отъ 16 мартъ 1906 г. отговаря относно запитванията за ромънскитѣ народни пѣсни на Министерството на народното просвѣщение, зарегистрирано тамъ подъ № 17,659 отъ 18 мартъ, с. г., следующето:

„Господинъ Министре, съобразно Вашата запо вѣдъ отъ серия А, № 2490 отъ 13 януарий 1906 г., имамъ честь да Ви докладвамъ, че въ общината Бранище, околия Джбовица-Мостище, не сжществуватъ ромънски народни пѣсни, поради причинитѣ,

*) Произхожда отъ елха. На български значи Елховски окржгъ. Елхово се е наричала областта вѣкове подредъ отъ VI вѣкъ насамъ. Добруджански гласъ, бр. 324, Хр. П. Капитановъ.

че селянитѣ сж отъ български произходъ и си пѣятъ при всички случаи своитѣ пѣсни. Директоръ М. Нану“ (Следва училищниятъ печатъ). (Миръ, бр. 11,089 отъ 10 юлий 1937).

Ето, отъ тѣзи именно българи, преселвани и заселили се въ Ромъния отъ падането на България подъ турско робство до нейното освобождение сж се появили редица видни българи, чийто брой и чиито имена сж ни останали неизвестни. Но нѣма да сбъркаме, ако кажемъ, че почти половината отъ всички ромънски първенци носятъ въ жилитѣ си българска кръвъ. Не само въ миналото, а и днесъ. Но ние тука ще се задоволимъ да посочимъ само нѣколко имена, за които имаме по-положителни сведения.

На първо време трѣбва да поменемъ **Григорий Цамблакъ**, който, както вече казахме, принадлежи на три литератури. Той е роденъ въ Търново, гдето получава и своето образование подъ грижитѣ на патриархъ Ефтимий. Известно време прекарва въ Св. Гора; Тукъ приема монашество, като промѣня свѣтското си име Гаврилъ на Григорий (1389), следъ което отново се връща въ Търново и остава на служба при патриархъ Евтимия. Падането на България го заставя да отиде въ Цариградъ. Въ тоя градъ решава да продължи попрището си по църковната дипломация. Съставя и познатото сказание за пренасяне мощитѣ на преподобна Параскева въ Сърбия. На 1401 г. Цамблакъ бива изпратенъ отъ Цариградския патриархъ въ Молдава като помиритель между тамошното духовенство и патриаршията. Но вмѣсто да се завърне отново въ Цариградъ, той остава въ Молдова, въ манастира Сучава. Тукъ произниса редъ проповѣди, отъ които достигватъ до насъ само осемъ като речи на „Григорий мнихъ презвитеръ“. Може би, заради тия речи Цамблакъ бива нареченъ „учи-

тель на молдовлахийската църква“. На 1403 година бива назначенъ за егуменъ на Нямцовския манастиръ. Въ тоя манастиръ произнася най-хубавитѣ си слова на брой деветъ.

Като завръщава периода на своята дейность въ Русия, Цамблакъ се връща наново въ Нямцулъ, прекарва старинитѣ си и дочаква края на своитѣ земни дни. Неговото безплодно трудолюбие тука е оставило дълбоки следи въ ромънската литература и е издигнало името му до степенъта на единъ отъ най-първитѣ просвѣтители на ромънския народъ. Споредъ лѣтописитѣ на Нямцовския манастиръ, Григорий Цамблакъ починалъ въ 1450 година, на 86-годишна възраст, погребанъ въ призора на съборната нямцовска църква. Тамъ гдето сж погребани първитѣ иегумени на манастира (Петъръ Атанасовъ, „Българитѣ въ чужбина“, стр. 11—13).

Списъкътъ на българитѣ-книжовници отъ поново време би трѣбвало да почнемъ съ **Антонъ Панъ**, който се смѣта за родоначалникъ на популярната повестъ въ новата ромънска литература. Той е роденъ на 1794 година въ Сливенъ. Едва два̀сетгодишенъ се преселва презъ размирната 1806 г. съ родителитѣ си въ Кишеневъ. Скитникъ по природа, Панъ не се задържа на едно мѣсто, пребржда множество села и градове, въ които извършва най-различни занятия. Бивалъ е черковенъ пѣвецъ, учителъ въ семинарията Ръмникулъ Вълча, преподавателъ по музика и др. Въ Бесарабия Антонъ Панковъ живѣе отъ 1806 до 1812 г. На пжтъ за родния си градъ Сливенъ, той се отбива въ Ромъния, гдето остава до деня на смъртъта си презъ 1854 година.

Име на значителенъ поетъ въ ромънската литература оставя и българинътъ **И. Банковъ**. Той е авторъ, покрай другото, и на „Оригинални пое-

зии“, издадени въ Крайова презъ 1859 година. Неговото име като даровитъ поетъ се споменава и отъ литературния критикъ Г. Адамеску (Петъръ Атанасовъ, „Българитѣ въ чужбина“, стр. 13).

Почти едновременно съ него се проявява и другъ нашъ съотечественикъ **Димитъръ Великсинъ**. Роденъ е презъ 1840 година. Литературната си дейность започва въ Ромъния, гдето е писалъ подъ псевдонима Велинсонъ. Понеже е владѣялъ отлично френски, писалъ е издържани стихотворения и на тоя езикъ. За него ромънскиятъ критикъ и писателъ, К. Арическу, неговъ съвременникъ (1823—1886), смѣта, че би могълъ да бжде вреденъ между най-добритѣ ромънски поети на епохата.

Великсинъ е написалъ и доста стихотворения на български, печатани изъ нашитѣ вестници и списания презъ 70-тѣ години на миналия вѣкъ. Между тѣхъ преобладаватъ сонетитѣ, затова Великсинъ смѣло би могълъ да бжде нареченъ основателъ и пръвъ талантливъ представителъ на сонетитѣ у насъ. Но въ българската литература най-вече е известенъ и то между по-старитѣ поколѣния съ стихотворната си приказка за царъ Гризана, както и съ сатирата си „Мисли върху женитбата“, при която користнитѣ бащи често обичатъ да съчетаватъ:

Гарванъ съ гължбица,
Адъ ужасенъ съ рай,
Свѣтлостьъ съсъ тъмница,
Агне съ лисица,
Декемврийъ съсъ май.

Следъ освобождението Великсинъ нѣколко време заема службата на главенъ секретаръ при Министерството на външнитѣ работи. Почина въ София презъ 1896 година. Днесъ Великсинъ е съв-

семъ, ако и незаслужено, забравенъ у насъ. (За него вижъ: Мих. Креманъ въ „Известия на семинара по славянска философия“ за 1904—1905 год., сжщо — моята статия въ сп. „Проломъ“, год. II, кн. 7—8).

Презъ 70-тѣ години се проявява и другъ българинъ като ромънски поетъ. Той е **Петъръ Д. Протичъ**, родомъ отъ Търново. И той като Великсина е писалъ на нѣколко езика: ромънски, френски, гръцки и български. Нѣкои отъ стихотворенията му излизатъ въ отдѣленъ сборникъ презъ 1875 година въ Букурещъ подъ надсловъ „Поезии“ (Poesii). Отъ тѣхъ нѣколко кжса въ български преводъ ни предаде талантливо нашиятъ поетъ Теодоръ Траяновъ. Иречекъ намира новогръцкитѣ стихотворения на Протича, писани презъ студентскитѣ му години въ Атина (1843—1844 г.), за похубави. Псевдонимътъ му билъ Първановъ (Дневници, ч. I, стр. 92).

Въ началото на сегашния вѣкъ се появява единъ новъ поетъ, който веднага бива съпоставенъ отъ най-строгата ромънска критика наравно съ двамата най-голѣми до тогава поети: Еминеску, арменецъ по произходъ, и Кошбукъ, трансилванецъ. Стиховетѣ му биватъ намѣрени за вълшебни, творчеството му буди гордостъ у всички интеллигентни ромънци и надежди за още по-блѣскаво развитие. Всички го смѣтатъ за чистъ свой сънародникъ, ако и да откриватъ въ езика му не твърде чисти ромънски следи. Докато най-сетне се примирятъ съ мисълта, че „литературното име, което приподписва тия вълшебни стихове, прикрива едно гражданско име, едно българско име — Станчевъ. Младиятъ поетъ е забележителенъ — между другото — и като първи поетиченъ духъ, който Добруджа налага на нашето внимание“ (Г. Богданъ - Дуйка, сп. „Лучяфърулъ“ — Сибиу, 1907 г., кн. 6, стр. 108.

Заето отъ „Добруджански гласъ“, г. I, бр. 88, стр. 2 отъ 9 октомврий 1935 г.).

Тая горчива за ромънцитѣ истина — да бжде чистъ българинъ най-голѣмиятъ отъ съвременнитѣ имъ поети, за когото литературниятъ критикъ Михаилъ Драгомиреску казва, че „едно стихотворение на Черна струва повече, отколкото всичкитѣ на Октавиянъ Гога“ — накара много ромънски литератори да му приписватъ другъ народностенъ произходъ. Тоя въпросъ особено изчерпателно и добросъвѣстно го излага г. Хр. П. Капитановъ въ писаната съ любовъ биография на Панайотъ Станчевъ Черна. Като препращаеме нашитѣ четци къмъ тая книга, ние ще предадемъ къмъ изнесенитѣ отъ него данни нѣкои нови, които ни се даде възможностъ да съберемъ при изучаване на ролята, играна отъ Добруджа въ дѣлото на българското възрождане.

Споредъ тия данни, **Панайотъ Станчевъ Черна** произхожда по баща отъ шуменски родъ. Дѣдо му е билъ Станчо кандиларя, кандиларь при долната черква св. Кирилъ и Методий. За него г. Хр. Капитановъ твърди, се билъ доста виденъ търговецъ, но западналъ отсетне. Станчо ималъ много деца. Най-голѣмото отъ тѣхъ билъ синъ му Димитъръ, завършилъ Габровската гимназия и учителствувалъ години подредъ изъ Варненскитѣ села, въ турско време, а после станалъ гимназияленъ учител — учителствувалъ е въ класнитѣ училища на Добричъ и на Варна. Въ едно отъ великитѣ народни събрания е билъ избранъ за народенъ представителъ.

Отъ останалитѣ синове на кандиларь Станча, единътъ, търговецъ въ Цариградъ, билъ убитъ на Шипка въ руско-турската война, другиятъ, Герчо, обушарь въ Шуменъ, се поминалъ още презъ турско време, а най-малкиятъ Никола, се поминалъ

като ученик въ Варна. Дветѣ му дъщери Бонка и Петя били прибрани отъ брата си Димитра въ Варна, гдето се и задомили. Капитановъ говори само за една дъщеря — Стоянка -- по мъжъ Стефанъ Димова. Тя била по-голѣма отъ Димитра.

Както и да е, точнитѣ роднински връзки на именития поетъ ще има тепърва да се възстановятъ. Изглежда, обаче, тежестъта на цѣлия родъ била стоварена върху плещитѣ на най-голѣмия му чичо, който, като баща си, е билъ сжщо многодетенъ. Къмъ него се обръща и майката на поета, когато малкиятъ Панайотъ поотрастналъ, съ молба да се погрижи той за образованието на братовия си синъ. Но Димитъръ отказалъ, защото му било невъзможно да поеме грижата за още едно дете.

Бащата на Панайотъ Станчевъ, самъ Панайотъ Станчевъ, е билъ единъ отъ най-буднитѣ младежи на времето си. За него се знае, че е вземалъ участие въ Дрѣновското възстание. Единъ отъ малкото спасени при обсадата на Дрѣновския манастиръ, той избѣгва и се добира до гр. Мачинъ, съ намѣрение да се прехвърли въ Ромъния. Въ тоя градъ бива затворенъ, но скоро освободенъ подъ гаранцията на трима негови съграждани—шуменци. Тѣ го настаняватъ за учителъ въ с. Черна или Чирна. Тука се оженва за ученичката си Мария Василева. Умира петъ месеца преди да се роди първото му дете, кръстено на него (Вижъ моята Добруджа и нашето възраждане, стр. (186—189).

Панайотъ Станчевъ Черна е роденъ на 25 септемврий 1881 година. Детскитѣ и юношескитѣ си години прекаралъ въ тежка оскъдица, която не го оставя напълно и до края на живота му. Той самъ казва за нея въ една изповѣдь до г-ца Хория Петра-Петреску така: „Много страдахъ въ живота. Мизерията си бѣше впила ноктитѣ въ моята младостъ и ме принуди десеторно да платя съ свежестъта на

своя духъ живота, воденъ като осжденъ. Не можешъ си представи, каква жадностъ за работа се криеше въ моето тѣло. Бѣхъ много по-пъленъ, по строенъ, пъленъ съ животъ. Да не бѣхъ страдалъ толкова, другъ човѣкъ бихъ билъ днесъ. Баща ми умрѣлъ, безъ да съмъ го видѣлъ нѣкога, майка ми — горката — бедна, азъ принуденъ да уча въ студени и въ неприветни стаи. Догдето достигна до спасителния брѣгъ — да получа стипендия, да мога и азъ да се покажа предъ хората — бѣхъ принуденъ да водя мизеренъ животъ. Дълго време живѣхъ въ една кжша отъ покрайнинитѣ на града, избѣгвана отъ хората, защото се бѣше прѣсналъ слухъ, че се мѣркали привидения изъ крайнитѣ стаи. Можешъ да си представишъ живота въ разгара на зимата безъ огънь, съ едва притварящи се врати, съ прозорци съ книги облепени. Отъ желѣзо да бихъ билъ, и пакъ би проникналъ студа до коститѣ. О, какви горчиви нощи и дни!“

Поетическата си дейностъ Черна почва още отъ ученическия чинъ. Захваща да печата, когато е билъ 16-годишенъ. Но като голѣмъ поетъ се оформява едва къмъ края на своето студентство. По това време той става сътрудникъ на най-добритѣ ромънски списания: „Семънѣторулъ“, редактирано отъ проф. Йорга, и „Конворбири“, редактирано отъ проф. М. Драгомиреску. Презъ пролѣтъта на 1907 година той напуска горнитѣ две списания и до края на живота си печата изключително въ сп. „Конворбири литераре“, редактирано отъ видния професоръ по естетика и философия Титу Майореску, по чието настояване и съдействие Черна бива изпратенъ като стипендиянтъ да следва и да се лѣкува въ Германия — въ Хайделбергъ, Берлинъ и Лайпцигъ. Тамъ той учи философия и защитава успѣшно докторската си дисертация на тема *Gedankenlyrik*, но немилостива болестъ го

покосява на 26 мартъ 1913 година, въ деня, въ който получава докторската си титла, едва 32-годишенъ (Петъръ Атанасовъ, „Българитѣ въ чужбина“).

Но нито неволитѣ нито литературнитѣ успѣхи сж могли да привържатъ Черна къмъ ромънцитѣ, като го накаратъ да забрави своя български произходъ. Въ това отношение паметно е признанието на професора по германска литература въ Букурещкия университетъ г. Йонъ Сънъ Жйоржиу. Той презъ време на балканската война билъ въ Лайпцигъ и се познавалъ добре съ поета.

„Черна бѣше едно чувствително и докачливо сжщество. Припомнямъ си една случка, която ме развълнува и въ сжщото време изненада.

„Знае се, че Черна бѣше отъ български произходъ. При все това, той бѣше душевно привързанъ къмъ всичко ромънско така, че никой не би могълъ да предположи у него любовъ къмъ народа, отъ който произхождаше.

„Когато избухна сръбско-българската свада, малката наша република отъ кафене „Монополъ“ мина презъ драматични мигове. Разпритѣ между сърби, ромънци и българи всѣка вечеръ вземаха такива размѣри, че кафенето се бѣше обърнало на истински адъ. Скоро едно ожесточено балканско сбиване сложи край на военнитѣ и на политическитѣ препирни, което предизвика даже и намѣсата на полицията.

„Черна бѣше взелъ участие случайно въ една отъ първитѣ воинствени разпри и демонстративно напустна кафенето. Отъ тогава напълно изчезна отъ мѣстото, гдето се срѣсахме ние, ромънцитѣ. Твърде изненаданъ отъ липсата на поета, азъ го намѣрихъ следъ нѣколко дни въ едно странично кафене. Появата ми го изненада неприятно.

— Какъ? И тука ли не ме оставяте на мира?

„Казахъ му, че неговото изчезване изненада всички ромънци и че не знаехме, съ що сме могли да го разсърдимъ дотамъ, че да избѣгва нашето общество. Той се вгледа дълго въ менъ и съ твърде голѣма печаль ми каза:

— Жегнахте ме. Всички обиди, които въ вашитѣ разправи отпращахте къмъ българитѣ, и скандалътъ отъ последнитѣ дни ме отвратиха. Най-малко, поне предъ мене бихте могли да се владѣете, когато знаете, че съмъ българинъ и че, може би, въ моята душа се извършва борба“.

„Какъвъ отговоръ бихъ могълъ да дамъ на тая изповѣдь, която ми освѣтляваше една толкова драматична тайна?“ (Тамъ).

Обстойна студия за Черна ни даде д-ръ Иванъ Пенаковъ. Въ нея той обективно и доста изчерпателно, възъ основа на авторитетни ромънски критики, ни посочи голѣмото мѣсто, което тоя даренъ българинъ заема въ ромънската поезия. Все пакъ, нека да си послужимъ съ две извадки:

„Черна е поетъ на човѣшкото щастие. Колкото Еминеску е почувствувалъ горчивината и превъзходството на живота, толкова дълбоко чувствува Черна сладостта и трайността му. Еминеску е нещастенъ даже и въ най-щастливитѣ си минути. Черна и въ минутитѣ на най-голѣмо нещастие е щастливъ.“

„Очарованието, присъщо на стихотворенията на младия поетъ, стои тъкмо въ лютата борба между страданието и живота, и въ пълната победа на живота надъ страданието“. Тия думи сж казани отъ Михалаке Драгомиреску, университетски професоръ по естетика. Той отрежда на Черна мѣсто въ ромънската литература, равно съ това на Михаилъ Еминеску — гордостта на всѣки ромънецъ и вѣчната тема на ромънскитѣ професори и критици.

Сжщото мѣсто отрежда на Черна и критикѣтъ Замфиреску. Покрай другото, той пише : „Едно голѣмо познаване на емотивната стойностъ на думитѣ, тайната на пластичното изразяване на онова, което е абстрактно и се изплѣзва; инстинктѣтъ на простѣ и добѣръ вкусѣ правятѣ отѣ Черна истински артистѣ съ собственѣ обликѣ, безѣ да заимствува отѣ Еминеску“.

Другѣ даровитѣ българинѣ, сжщо така успѣлъ да се наложи като голѣмо име въ ромѣнската литература, е **Киро Нановѣ**. Неговитѣ родители сж чисти българи : баща му е отѣ Браила, а майка му отѣ Делиорманскитѣ села. Той самѣ се е родилѣ въ едно село около Букурещѣ. Минава за най-добриятѣ разказвачѣ на „Дунавската равнина“, както го характеризира единѣ ромѣнски критикѣ. Отѣ неговитѣ сборници разкази по-значителни сж „Старитѣ грѣхове“ и „Окото на дявола“, които биватѣ посрѣщнати много добре отѣ страна на ромѣнскитѣ читатели. Авторѣ е и на книгата „По пѣтя на профетитѣ“ (пророцитѣ), излѣзла презѣ 1916 година. Тя е едно великолепно поетическо описание на впечатленията му отѣ светитѣ мѣста. За нея получава награда отѣ ромѣнската академия на наукитѣ. Заслужва да се отбележи и голѣмата му студия върху лиричната поезия, излизането на която направи доста голѣмѣ шумѣ. И за нея получава награда. Киро Нановѣ се смѣта за голѣмо явление въ ромѣнската литература. Той почина презѣ 1918 година.

Редѣ е да поменемѣ и една жена. Тя е **Люба Димитриева**, родена въ южна Бесарабия като дѣщеря на българинѣ, ожененѣ за гъркиня. Издала е само една книга „Идеи, чувства и стихове“. Другитѣ ѣ писания не сж събрани. Тя умира 28-годишна въ манастира Варатекѣ презѣ 1931 година, „говорейки за бѣли кринове съ сладки ромѣнски стихове“.

както казва проф. Н. Йорга въ т. III на своя трудъ „Люде на миналото“. Той самъ признава, че поетесата нѣмала нито капка ромънска кръвь въ жилитѣ си.

Една отъ най-новитѣ прояви въ съвременната ромънска литература е дарованието на **Стоянь Г. Тудоръ** (Тодоровъ), авторъ на романа „Хотелъ мегданъ“ (Hotel Maidan) съ сюжетъ изъ живота на градскитѣ покрайнини и на скитницитѣ. А голѣмъ букурещки ежедневенъ вестникъ напечати редица негови подлистници подъ общъ надсловъ „Бележникъ на единъ скитникъ“, въ който разправя случки изъ своя нерадостенъ животъ. Добритѣ отзиви на критиката затвърдиха името му като добъръ разказвачъ изъ живота на беднитѣ люде. Стоянь Г. Тудоръ е роденъ въ с. Княжна, на 6—7 километра далечъ отъ Букурещъ. За да преживѣе, той е билъ принуденъ да върши всичко: билъ е градинарь, общъ работникъ и пр. (Добруджански гласъ, бр. 196 отъ 4 септемврий 1936 год.).

Неочаквано се наложи презъ миналата година и то по единъ блѣскавъ начинъ нашиятъ сънародникъ отъ Бесарабия **Иоанъ Сулаковъ** съ романа си „Бележкитѣ на единъ гладенъ човѣкъ“ (Insemnătile unuflămând). Главнитѣ герои на романа сж българи. Встѣпителнитѣ думи къмъ него на голѣмия ромънски писателъ Д. В Барновски отъ Яшъ сж писани съ топла сърдечность. Въ тѣхъ се изповѣдва, че успѣхътъ на Сулаковъ е поразителенъ и му се предвижда голѣмо бждеще. Затова и препоръчва романа като ценно постижение въ ромънската литература. Нѣкои сж склонни да виждатъ въ тоя романъ влияние на Достоевски.

„Бележкитѣ на единъ гладенъ човѣкъ“ иматъ формата на дневникъ. Въ него сж разказани теглата и неволитѣ на единъ младежъ отъ Болградъ. Завършилъ училище, тоя младежъ се скита немилъ-недрагъ, безъ да намѣри, каквато и да било работа. Въ умирацията провинциаленъ градъ нѣ-

ма; пропадатъ опититѣ му и въ Букурещъ. Само мисълъта за майка му поддържа героя до известна степенъ. Крепи го отчасти и любовта му къмъ младата Наталия. Накрай несгодитѣ, лишенията и глада го сломяватъ, и той попада въ тинята на живота. Така романътъ ни дава пълна илюстрация на мъчителнитѣ неудобства, срѣдъ които сж поставени интеллигентнитѣ българи въ Ромъния, ако и да не загатва никжде авторътъ за народността на своитѣ герои. „Тѣ живѣятъ като нѣкоя отречена отъ Бога и отъ свѣта тълпа, която всѣкидневно се подлага на инквизицията на живота. И никой не я подкрепя. Никой не се стжписва отъ нейната непоносима зла сждба. Но за Сулаковъ проблемата е преди всичко социална и психологическа“.

Преди да пустне своя романъ на свѣтъ, Сулаковъ е издалъ нѣколко научни книги. Първата му книга е „Възраждане“, печатана презъ 1931 година. Сътрудничилъ е редовно и въ сп. „Лумя ноуа“. Но нека самъ той да ни разправи нѣщо за себе си:

„... Азъ познавамъ България. Бѣхъ въ 1928 г. Чухъ, какъ пѣе морето въ Варна, какъ елхитѣ охлаждаватъ Софийския край, видѣхъ вашитѣ гори, долини, вашия чудесенъ Пловдивъ. . . Родихъ се въ Болградъ на 10 августъ (н. с.) 1908 г. Баща ми умрѣ, когато бѣхъ на три месеца, а майка ми, когато бѣхъ на 17 години. Бѣхъ беденъ цѣлъ животъ и трудно живѣехъ. Въ моята книга е душата ми.

„Подиръ първата книга написахъ на ромънски чисто научни книги: „Мнемоника“, „Възпитание на волята“, „Телепатия — може ли да се предаватъ човѣшкитѣ мисли“ и издавахъ „Списание за душевнитѣ науки“. За тѣзи книги получихъ похвала отъ ромънската академия. Отъ 1935 г. съмъ членъ на Дружеството на ромънскитѣ публицисти.

„Свършихъ четвърти класъ въ Болградската гимназия (1924 г.) и подиръ това отидохъ въ Букурещъ, гдето следвахъ въ висшето училище за

изкуствата и занаятитѣ. Въ Букурещъ стояхъ десетъ години и работихъ въ електрическитѣ централи. Електротехникъ съмъ по професия. Парадоксъ, нали? Не съмъ заемалъ и нѣма да заемамъ никакъвъ постъ. Обичамъ да съмъ свободенъ като облацитѣ и желая да стана голѣмъ писателъ тукъ, затова работя презъ всичкото време. Познавамъ голѣмитѣ ромънски писатели. Панайотъ Истрати ми бѣ добъръ приятелъ“ ... (Писмо до г. Н. Стоиловъ, в. „Слово“, бр. 4387 отъ 16 февруарий 1937 год. Вижъ и Петъръ Атанасовъ, Българитѣ въ чужбина, стр. 18—19).

Българитѣ отъ Бесарабия даватъ и цененъ лирикъ на ромънската литература, сжщо роденъ въ Болградъ презъ августъ 1910 година. Той е **Владимиръ Каварнали**, нѣженъ, самобитенъ талантъ. Неговитѣ стихотворения получаватъ презъ 1934 год. първата награда отъ Министерството на народното просвѣщение. Издадени сж отъ фондацията „Кралъ Каролъ II“. Каварнали е синъ на желѣзаръ подковачъ. Свършилъ е филология въ Букурещъ (1928—1931). Билъ е известно време административенъ чиновникъ, а сега е прогимназиаленъ учителъ въ единъ малкъ бесарабски градецъ. Сътрудничи почти на всички по-първи литературни списания. Стиховетѣ му сж пропити съ сърдечность, простота, искреность и топлота. Тѣ ни откриватъ едно изпълнено съ човѣчность сърдце и една широка славянска душа, пълна съ отзивчивость и доброта (Добруджански гласъ, г. III, бр. 245 отъ 1 априлъ 1937 г.).

Сега въ Бесарабия се проявяватъ и други литературни имена: **Тодоръ Ненчевъ**, **Якобъ Славовъ**, **Ник. Грековъ**, **Екатерина Каварнали**, **Елена Дичева**, **Василь Агура**, **Ал. Баневъ**, **Н. Ивановъ** и пр.

Отъ нѣкои полемики въ Букурещкия печатъ става видно, че иматъ българско потекло още

Никифоръ Крайникъ (истинското му име е **Ионъ Добре**), виденъ поетъ, директоръ на голѣмото списание „Гъндирея“ (Мисълъ) и **Н. Креведия** — поетъ и журналистъ. И двамата сж родени въ окржга Влашка (Гюргево), гдето живѣятъ доста българи. И двамата владѣятъ български.

Разбира се, че съ тия имена не се изчерпва приносътъ на българитѣ въ ромънската литература. Но и изброенитѣ не сж малко по число и по значение, за да не бждатъ упоменати или разгледани отъ изложение като нашето. Но не само въ областта на литературата се е отразило нашето влияние върху ромънцитѣ. Следи отъ него имаме и въ живописъта, и въ политико държавното устройство. По първия въпросъ презъ 1928 година професорътъ въ Яшкия богословски факултетъ П. Константинеску написа една много интересна студия „Изъ ромъно-българскитѣ художествени връзки“, издадена въ Кишеневъ. Като описва съ много подробности влиянието на българското изкуство въ Ромъния, той признава, че то било вѣнецъ на економо-политическитѣ и на културнитѣ връзки между двата съседни народа. Отпърво търновскитѣ черкви: св. Димитъръ, св. 40 мжченици. св. св. Петъръ и Павелъ, както и черквцитѣ на Трапезица сж служили за основа въ строежа на ромънскитѣ. А стенописитѣ на царската черква (Бисерика Домняска) при Куртя-де-Арджешъ, стара ромънска столица, строена между годинитѣ 1260 — 1310, сж много подобни на Боянската, на черквцитѣ отъ Трапезица и на св. св. Петъръ и Павелъ отъ Асеновата махала въ Търново. Отъ тѣхъ проличава близкото сътрудничество на Търновския живописецъ.

Близо до тая царска черква пъкъ се забелязватъ още развалинитѣ на черквата Сънъ Никоара, строена между годинитѣ 1211—1218. Ромънскиятъ

професоръ пише, че, ако сравнимъ Сьнь Никоара съ черква № 5 отъ Трапезица, ще забележимъ пълно сходство. Тази именно черква може да се смѣтне като основа на архитектурно-художественитѣ влияния на българитѣ въ Ромъния. Съ други думи, това е първиятъ свидетель на търновската художествена школа въ Влашко. Схождатъ се въ общи черти съ черквата св. Димитъръ и много отъ черквитѣ, които е построилъ молдовскиятъ господарь Стефанъ Велики (1457—1504). Сжщо така и Арбанаси има свой голѣмъ приносъ въ развитието на ромънското изкуство. По подобие на църквата Рождество Христово сж построени много църкви въ Бесарабия. Такава една е църквата отъ Къушани ной при гр. Тигина, строена около 1760 година.

Освенъ архитектурата и живописъта, отъ Търново е пренесено и рѣзбарското изкуство. Така, вратитѣ на иконостаситѣ при черквитѣ отъ Филипций динъ пѣдуре и отъ Корби Марий, строени презъ времето на господаря К. Бранковеану (1688—1714) сж подобни на тая отъ черквата св. Георги. Таванътъ на х. Продановата кжща пѣкъ въ Плоещъ (не може да има съмнение, че х. Проданъ е българинъ), съградена около 1780—1785 г., е украсенъ съ много рѣзби, подобни на кандиларовата кжща. Въ Плоещъ има и други стари кжщи, чиито тавани сж украсени съ подобни рѣзби (Д. Н. Минчевъ отъ Кюстенджа, Какво е дало В.-Търново на ромънското изкуство. Янтра, г. I, бр. 15 отъ 2 юний 1935).

Въ най-ново време пѣкъ се прояви като голѣмъ скулпторъ българинътъ **Борисъ Караджа** (Караджовъ). Той е роденъ въ Балчикъ отъ скромни родители. Баща му и дѣдо му сж отъ Търговище — грънчари. Отъ тѣхъ е наследилъ любовъта си къмъ глината и дарбата на ваятель. Отъ многото отзиви за неговото творчество нека да приведемъ само единъ, написанъ отъ Антонъ Холбинъ въ. в. Vremea

отъ 23 октомврий по-миналата 1936 година: „Караджата е най-талантливиятъ между нашитѣ скулптори. Много люде признаватъ това. Голѣмо е удоволствието да закѣснѣешъ предъ всѣка негова работа. За всѣка можешъ да мислишъ дълго време. Кои сж главнитѣ черти, които намираме навсѣкжде? Едно архитектурно чувство, дори и когато не сж голѣми работитѣ. Не и динамизъмъ, както се казва до сега, а по-скоро една вжтрешна сила, която придава особена прѣлестъ на нѣкои работи и ми дава право да ги нарека, вмѣсто съ имената, които си е избралъ артистътъ, съ едно име: игра отъ камъкъ“ (Завети, г. IV, кн. 7, стр. 138—142).

Сжщо и въ политическия животъ на Ромъния сж играли голѣма роля българи. Тука нека да помениемъ отъ далечното минало воеводата Бабановакъ. Той е билъ единъ отъ най-голѣмитѣ военачалници на воеводата Михай Витязулъ (16 вѣкъ). Споредъ всички ромънски историци, той е чистъ българинъ. Отличавалъ се съ рѣдъкъ стратегически усѣтъ, пословична смѣлостъ и самоотверженостъ. Постжпилъ е на служба при Витязула само отъ умраза къмъ турцитѣ. Единъ отъ военнитѣ му подвизи е превземането на Плѣвенъ, като е ограбилъ града и задигналъ жената на управителя, потурченъ българинъ, на име Михай бей (Д. Мишевъ, България въ миналото, стр. 231). Името на Бабановакъ носи сега едно село въ Трансилвания. Срѣдъ селото сега се издига паметникътъ му (Добруджански гласъ, г. II, бр. 168, стр. 1 отъ 31 май 1936 г.).

Презъ миналия вѣкъ се проявява пѣкъ жената на молдовския князь Стурдза. И тя е българка— дъщеря на Самоския князь Стефанъ Богороди и внучка на Софроний Врачански. Цѣли 17 години, колкото е траяло князуването на Стурдза— 1834 до 1850 г.— тя е работила всецѣло за напредъка на новото си отечество като добра майка и владетелка.

Българитѣ даватъ и редица политически деятели на Ромъния, нѣкои отъ които играха значителна историческа роля въ нейната сждба, но за тѣхъ при другъ случай. Ще заключимъ тая глава съ признанията на професора по ромънска история, С. С. Жоржеску, казани отъ него въ първия томъ на „Историята на ромънитѣ“. Споредъ него, славянскиятъ приносъ или примѣсъ е най-значителниятъ измежду всички приноси и примѣси за създаването на ромънската нация. Сжщиятъ професоръ опредѣля изрично, че ромънскиятъ езикъ поне въ дветѣ си пети е отъ славяно-български произходъ, както че и топонимията на населенитѣ отъ ромънци земи, особено въ Трансилвания, е въ голѣма степенъ славянска.

10.

Проявената въ миналото творческа мощъ на българина продължава да се проявява и до день днешенъ въ чужбина, кога въ по-голѣма, кога въ по-малка степенъ. Искане само да се взрѣмъ около себе си, за да се убедимъ, че е така. Не ще бжде преувеличено, ако кажемъ, че малко страни има въ Европа, въ които да не е деенъ като единъ отъ първенцитѣ на духа и нѣкой нашъ българинъ. Дори преди години финансовъ министъръ на Австралия бѣше нашъ съотечественикъ. Той бива повиканъ на тоя постъ тогава, когато финанситѣ на Австралия изпадатъ въ най-безнадеждно състояние. И за негова, и за наша гордость, успѣва да разреши възложената му трудна задача.

Сжщо и въ Америка печелятъ вниманието на широкото общество двама българина. Тѣ сж писателтъ Стоянъ Христовъ и скулптортъ Атанасъ Качамаковъ.

Роденъ въ село Кономади, Костурска околия, Стоянъ Христовъ напуща родното си мѣсто преди да постъпи въ училище. Образованието си, значи, получава въ Америка, гдето се проявява като даровитъ писателъ. Неговитѣ разкази се печататъ въ най-добритѣ американски вестници и списания, посрѣщани съ истинско внимание отъ американското четещо общество. Творчеството на Христова е богата илюстрация на живота на българитѣ отъ Македония. А въ много отъ разказитѣ му сж включени копнежитѣ на тия българи за свобода.

Презъ 1927 година Стоянъ Христовъ посети България като кореспондентъ на голѣмия Чикагски вестникъ „Чикаго дайли невъ“, отгдето занася въ Америка мили и топли спомени за истинската си родина. За втори пжть дохожда презъ 1934 година. Тогава довършва и романа си „Герои-атентатори“. Тая книга добива голѣмъ успѣхъ и между най-виднитѣ американски критици и окончателно затвърдява името му въ редицата на най-голѣмитѣ тамошни писатели.

Атанасъ Качамаковъ пкъ е роденъ въ Лѣсковецъ. Преселва се въ Америка къмъ края на 1924 година. „Презъ 1932 година се устройва международенъ конкурсъ по скулпура въ Ню-Йоркъ. Въ конкурса участвуватъ съ 6,000 работи най-известнитѣ скулпори на свѣта. Ат. Качамаковъ взема участие съ две работи: „Индиянка“ и „Молитва“. Отъ представенитѣ за конкурса работи журито отдѣля 25, които, следъ като обикалятъ голѣмитѣ градове на Америка, състезаватъ се за тритѣ премии. И дветѣ работи на Ат. Качамаковъ биватъ избрани отъ журито. Следъ обиколката, „Индиянката“ на нашия сънародникъ получава първата премия. Отъ тогава неговото име се налага на културния свѣтъ.

По-късно нашиятъ художникъ участвува въ

три конкурса на паметници: паметникъ на Вашингтонъ въ Ню-Йоркъ, паметникъ на св. Франциска въ Калифорния и изработване на бюста на голѣмъ американски благодетель въ Ню-Йоркъ. Качамаковъ спечели и тритѣ конкурса.

Една отъ последнитѣ му най-ценни работи е „Историята на хлѣба“ — фрески на дърво отъ осемъ сюжета — отъ орача до мѣсенето на хлѣба. Тая му работа, излагана въ Ню-Йоркъ и Калифорния, бива отбелязана отъ критиката съ възхищение и като особено оригинална по своето примитивно третиране“. (Стеф. Мокревъ, Зора, бр. 5441 отъ 15 августъ 1937 г., стр. 8).

Широка известность добива въ Америка и нашиятъ заселенъ въ Германия художникъ, шуменецътъ **Никола Михайловъ**. Въ своята втора родина той наистина и заслужено има славата на голѣмъ майсторъ на четката, особено като едва ли не пръвъ портретистъ въ тая страна. Неговитѣ портрети се ценятъ високо и отъ най-добритѣ познавачи на портретната живопись.

Но освенъ личности, българитѣ дадоха и много нови идеи на свѣта, особено презъ последнитѣ нѣколко десетилѣтия. Най-много отъ тѣхъ сж въ областта на военното дѣло. Като първа по редъ нека поменемъ идеята, приложена на практика презъ време на балканската война, че значение за победата иматъ не толкова техническитѣ сръдства, колкото духътъ на войника. Фонъ деръ Голцъ паша, единъ отъ бележититѣ нѣмски стратегии, бѣше построилъ крепостния поясъ за Цариградъ — Одринъ—Лозенградъ — доволенъ, че е защитилъ на вѣчни времена турската столица отъ всѣки воененъ набѣгъ. Направи изключение само за нѣмския войникъ, като каза, че той единственъ би могълъ да превземе укрепения поясъ и то следъ три-месечна усилена обсада. А на практика излѣзе про-

тивното: българският войникъ я превзе въ двадесетъ и четири часа. Тоя подвигъ на българския войникъ бѣше въведенъ до степенъта на върховенъ воененъ принципъ отъ френския генералисимусъ Жофъръ и съ него той можѣ да се противопостави на германцитѣ и при Марна, и при Вердюнъ, докато изтрѣгна крайната победа въ полза на съглашението. Отъ тогава насамъ алфата и омегата на военното изкуство е: духътъ на войника.

„Нашиятъ успѣхъ при откритата атака на Одринъ показва на свѣта и на всички теоретици по военното дѣло, че на война решаващи сж и ще бждатъ всѣкога не толкова материалнитѣ срдства, колкото моралнитѣ сили, че възможноститѣ зависятъ на първо мѣсто отъ качествата на въоръжената сила. Въ това именно сж и рисковетѣ въ войната, защото духовнитѣ сили и моралнитѣ добродетели не се подаватъ на предварителни смѣтки и преценки. И за това именно отъ ръководнитѣ фактори на войната се изискватъ не само сухи научни познания, а много по-голѣми качества за възможно по-вѣрно измѣрване на действителнитѣ възможности, а сжщо и мораленъ куражъ да се носятъ отговорности“ (Ген. Н. Жековъ, в. „Инвазидъ“, бр. 846).

„Свѣтътъ бѣше удивенъ отъ новината, че за по-малко отъ два дена тази крепостъ е овладѣна, и затова за грижитѣ за подготовката на държавната си отбрана изпратиха подготвени хора да прочатъ действията ни. Тѣ научиха, че българската артилерия е приложила методи, които сж дали отлични резултати. Затова презъ свѣтовната война, избухнала следната година, чувахме за обезпокоителвия огнь — какъвто прилагаше обсадната артилерия по укрепленията нощемъ; за преграденъ огнь — българската огнена завеса на 13 мартъ презъ нощта; за барабаненъ огнь — българска-

та стрѣлба по мѣстото на приготвявания отворъ; за огневия валякъ — задъ какъвто огънь шедствуваше напредъ победоносната пехота на 13 мартъ сутринъта.“ (Н. Недевъ, Превземането на Одринъ, „Миръ“, бр. 11,308 отъ 2 апр. 1938 г.).

Пакъ на българитѣ се падна честъта да използватъ аероплана като военно сръдство. Датата 16 октомврий 1911 година ще остане паметна въ историята на войнитѣ, изобщо. На този день двама наши авиатори **Радулъ Милковъ** и **Проданъ Таракчиевъ** се дигатъ съ своя аеропланъ на 9 часа сутринъта и направятъ първото бойно летене надъ неприятеля при Одринъ. А на 2, сжщия месецъ, дадохме първата жертва — поручикъ **Христо Топракчиевъ**. Първиятъ въ свѣта погиналъ въ бой воененъ летець. На 11 февруарий 1913 година пъкъ поручикъ **Попкръстевъ** прави по-далечни летения. Той лети надъ Мала-Азия и надъ Галиполи и открива турския десантъ.

Апаратътъ за откриване по слухъ мѣстото на неприятелската батарея е сжщо изнамѣрване на българинъ. Понеже не бѣше достатъчно оценено у насъ, то мина у германцитѣ, отгдето трѣбваше да го вземемъ въ последствие и да организираме така нареченитѣ слухови команди.

Нека, накрай, да поменемъ нашата трудова повинность, която доби тържественъ ходъ въ не една отъ западно-европейскитѣ държави, особено широко и разумно използвана въ Германия. Напоследъкъ и въ Япония. Тамъ ни единъ младежъ не може да добие висше образование, преди да я отслужи.

*

Заклучението отъ тая книга се налага само по себе си. Българинътъ е направилъ ценни приноси не само въ културата на отдѣлни народи, но

и въ културата на цѣлото човѣчество, изобщо. Той не е лишенъ отъ дарби и за нови приноси. Иска се само да ги видимъ и, като ги видимъ, да имъ създадемъ сгодни условия за проява. За жалостъ, у насъ не всѣкога можемъ да сторимъ това. Понеже сме много близко до даренитѣ си избраници, то ние или не сме въ състояние да ги обхванемъ въ цѣлостъ, или пъкъ тѣ напълно се изплъзватъ отъ погледа ни. Не попадатъ въ така нареченото зрително поле. Ония пъкъ, които сж далечъ отъ насъ, нерѣдко се отплащатъ за своя народностенъ произходъ съ вражда и ненависть, вмѣсто съ любовь. Кой е първовиновникътъ, не е важно. Важното е, че много дарени български синове сж ставали врагове на своя народъ, унизили него, за да възвеличатъ народа, къмъ който сж се приспособили. Нека не имъ прощаваме тѣхното родоотстъпничество, ако и да сж се проявили като ярки доказателства за дареностъта на българина. Но не бива да простимъ и на тѣхнитѣ сънародници, които сж спомогнали, да бжде изковано отъ тѣхъ орждие срещу насъ. Впрочемъ, тия сж малко. Повечето сж чужди гордости, съ които заслужено бива да се гордѣемъ и ние, винаги готови да кажемъ ведно съ Ботйова: ето, вижте,

Какви деца е раждала,
Раждала, ражда и днеска
Българска майка юнашка.

София, деня на народнитѣ будители, 1937 год.

— 20 ЛЕВА